

”Oman tien suuntaan”

Normalisoituva uskonnottomuus ja yksilöllisyys urbaaneilla milleniaaleilla

Tiina Parkkinen

Uskontotieteen pro gradu -tutkielma

Humanistinen tiedekunta

Marraskuu 2019

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Humanistinen		Laitos – Institution Maailman kulttuurien laitos
Tekijä – Författare Tiina Parkkinen		
Työn nimi – Arbetets titel "Oman tien suuntaan". Normalisoituva uskonnottomuus ja yksilöllisyys urbaaneilla milleniaaleilla		
Oppiaine – Läroämne uskontotiede		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum 11/2019	Sivumäärä – Sidoantal 94
Tiivistelmä – Referat <p>Tutkielma on laadullinen haastattelututkimus, jossa kysytään, mitä uskonnottomuus merkitsee uskonnottomaksi identifioituville urbaaneille milleniaaleille Helsingissä. Tutkimuskysymyksiä on kolme. Ensimmäiseksi selvitetään, kuinka uskonnottomat jäsentävät uskonnottomuuttaan, toisia ihmisiä sekä suomalaista yhteiskuntaa. Tämän jälkeen tarkastellaan sitä, missä määrin uskonnottomien runsaslukisuus urbaanien milleniaalien keskuudessa näkyy uskonnottomuuden laadullisena normalisoitumisena uskonnottomien kuvauksissa. Samalla kysytään, onko aineistosta löydettävissä muita mahdollisia uskonnottomuutta keskeisesti määrittäviä tekijöitä. Tutkielmassa on hyödynnetty Kirkon tutkimuskeskuksen Gallup Ecclesiastica -kyselyn kysymyksiä vuodelta 2015, sekä kyselyn pohjalta tehtyä Teemu Tairan, Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin tutkimusartikkelin käsikirjoitusta.</p> <p>Aineisto koostuu yhdeksän uskonnottomaksi identifioituvan henkilön yksilöhaastattelusta. Haastateltavat ovat syntyneet vuosien 1983 ja 1991 välisenä aikana. Haastatteluissa sovellettiin kognitiivista haastattelulajia. Sisällönanalyttisesti toteutetussa analyysissä liikutaan normalisaation, identiteettikategorian, yksilöllistymisen ja sukupolven käsitteiden ympärillä.</p> <p>Uskonnottomuus näyttäytyy moninaisena kategoriana, joka merkityksellistyy useina määreinä. Uskonnottomuus hahmottuu uskonnottomien ajattelussa erityisesti yksilön sisäisen merkityksellisyyden kautta. Uskonnot, erityisesti evankelis-luterilainen kirkko, halutaan pitää etäällä omasta elämästä. Toisaalta ajoittainen läheisyys uskonnon ja kirkon kanssa ovat uskonnottomalle mahdollisia asioita. Uskonto hahmottuu 'toisena', ulkopuolisena ja jäykkänä kategoriana, jonka ei nähdä olevan tarpeeksi yksilöllinen, joustava tai liberaali. Suomalaisuus nähdään etäisenä, vanhanaikaisena ja tunkkaisena kategoriana.</p> <p>Perimmäisinä johtopäätöksinä voi sanoa uskonnottomuuden muotojen olevan varsin normalisoituneita urbaaneilla milleniaaleilla. Identiteettikategoriana uskonnottomuus kuitenkin vaikuttaa olevan normalisoitunut vain joissain tapauksissa. Yksilöllisyys on sen normaalin aseman lisäksi keskeinen urbaania uskonnottomuutta määrittävä piirre. Uskonnottomuus näyttääkin toimivan haastatelluille urbaaneille milleniaaleille yhdenlaisena tapana tuottaa, ylläpitää sekä ilmaista omaa yksilöllisyyttä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord uskonnottomuus, milleniaalit, yksilöllistyminen, normalisaatio, kognitiivinen haastattelu, identiteettikategoria		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto		
Muuta tietoja		

Sisällys

1. JOHDANTO	1
1.1 TUTKIELMAN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	1
1.2 AIKAISEMPI KANSAINVÄLINEN TUTKIMUS	4
1.3 USKONNOTTOMUUS SUOMEN JA HELSINGIN KONTEKSTISSA	8
1.4 TUTKIMUSETIIKKA	10
2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS	13
2.1 NORMALISOITUMINEN, SUKUPOLVI JA SOSIALISAATIO	13
2.2 YKSILÖLLISTYMINEN JA IDENTITEETIKATEGORIA	16
3. AINEISTO JA MENETELMÄT	18
3.1 YHDEKSÄN NÄKÖKULMAA USKONNOTTOMUUTEEN: AINEISTON ESITTELY JA HAASTATTELUIJEN KULKU	19
3.2 KOGNITIIVINEN HAASTATELU TIEDONKERUUMENETELMÄNÄ	20
3.3 SISÄLLÖNANALYYSI	24
3.4 RISTEÄVÄT MENETELMÄT	26
4. USKONNOTTOMUUS, USKONTO JA YHTEISKUNTA URBAANIEEN USKONNOTTOMIEN MILLENNIAALIEEN AJATTELUSSA	28
4.1 USKONNOTTOMUUS	28
4.1.1 <i>Ei mitään diippii: uskonto uskonnottomien lapsuudessa ja nuoruudessa</i>	28
4.1.2 <i>Uskonnottomuuden hahmottaminen ja määrittely</i>	33
4.1.3 <i>Muiden kategorioiden sovittelu</i>	37
4.2 'USKONTO' USKONNOTTOMIEN SILMIN	42
4.2.1 <i>Uskonnottomat uskonnollisen toiminnan äärellä</i>	42
4.2.2 <i>Asenteet julkista uskontoa ja uskonnollisuutta kohtaan</i>	47
4.2.3 <i>"Kuhan se ei oo pakollista ja kuhan se ei oo se pääasia": asenteet kirkon ja valtion suhteeseen</i>	52
4.3 YHTEISKUNNALLISET, POLIITTISET JA EETTISET KYSYMYKSET	55
4.3.1 <i>Suomalaisuus ja nationalismi</i>	55
4.3.2 <i>Tasa-arvo, hierarkiat ja sosiaalietiikka</i>	58
5. NORMALISAATIO JA YKSILÖLLISTYMINEN	62
5.1 USKONNOTTOMUUDEN NORMALISOITUMINEN URBAANEILLA USKONNOTTOMILLA MILLENNIAALEILLA	62
5.2 YKSILÖLLINEN JA YKSILÖLLISTÄVÄ USKONNOTTOMUUS	70
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	78
AINEISTO- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	84
LIITTEET	92
LIITE 1: REKRYTOINTI-ILMOITUS	92
LIITE 2: HAASTATTELUIJEN RUNKO JA HAASTATTELUISSA KÄYTETYT TUNNUSTELUKYSYMYKSET	93
LIITE 3: HAASTATTELTAVIEN PERUSTIEDOT	94

1. Johdanto

1.1 Tutkielman lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

Uskonto on yhä useammalle pari- kolmekymppiselle pääkaupunkilaiselle varsin etäinen asia. Erilaisia maailmanuskontoja toki tunnetaan, ja uskonnosta ilmiönä käydään keskusteluja. Varsinainen uskonnollisuus, erityisesti uskonnolliset organisaatiot, ovat kuitenkin elämästä etäällä. Jokin uskonnoissa herättää kiusaantuneisuutta, kenties ärtymystäkin. Etäisyyttä rakennetaan erityisesti Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Kirkko on saattanut olla vielä lapsuudessa ja nuoruudessa osa omaa elämää, mutta yhä useampi nuori aikuinen elää kirkosta etäällä. Tällainen ihminen ei ole välttämättä ateisti, vaikka ajatus yliluonnollisesta onkin kaukainen. 'Uskonnoton' saattaa näistä ihmisistä tuntua luontevalta tavalta kuvata itseä, viimeistään erikseen kysyttäessä.

Samaan aikaan käydään uskontososiologista keskustelua siitä, kuinka määrällisistä tutkimusmittareista juontuva käsite 'uskonnottomuus' tulisi nähdä, ja millä tavoin sitä tulisi käsitellä. Tutkimuksessa on keskitytty erityisesti kysymykseen siitä, missä määrin uskonnottomuus on sisällöllinen identiteetti, ja missä määrin lähinnä tutkijoiden etic-käsite. Tämä keskustelu korostuu erityisesti kansainvälisessä tieteellisessä keskustelussa. Myös Suomessa kysymys siitä, ketkä ovat uskonnottomia ja millä mittapuulla, on moninainen. Yleisesti ottaen keskustelussa painotetaan sitä, kuinka tärkeää olisi täydentää määrällistä tutkimustietoa siihen kytkeytyvällä laadullisella tutkimuksella. Osana tätä keskustelua on syytä kiinnittää huomio siihen, kuinka uskonnottomaksi identifioituvat ihmiset itse näkevät itsensä ja uskonnottomuutensa. Tällä tavoin voidaan tarkentaa kuvaa uskonnottomuudesta uskonnottomien oman kokemuksen näkökulmasta.

Tämä tutkielma on laadullinen haastattelututkimus, jossa tarkastelen sitä, mitä uskonnottomuus merkitsee uskonnottomille urbaaneille milleniaaleille. Milleniaaleilla tarkoitan 1980-luvulla sekä 1990-luvun alkupuolella syntyneitä ihmisiä.¹ Urbaaneilla tarkoitan urbaanissa kaupunkiympäristössä asuvia ja arkielämäänsä viettäviä ihmisiä. Käytännössä urbaanisuus näkyy tutkielmassani helsinkiläisyytenä. Helsinkiläisyydellä tarkoitan haastatteluhetkellä pääkaupungissa asuvia ihmisiä. Milleniaalius ja helsinkiläisyys eivät

¹ Käsitettä vuosituhaten vaihteessa määrittäneet Neil Howe ja William Strauss eivät alun perin määritelleet sukupolvelle tarkkaa loppurajaa. Termi viittaa kuitenkin erityisesti niihin ihmisiin, jotka olivat täysi-ikäistymisen kynnyksellä vuosituhaten vaihteessa. Käytännössä kyseessä ovat siis 1980-luvun alkupuolella syntyneet. Sukupolvea kuvataan myös muilla nimityksillä, ennen kaikkea käsitteellä 'Y-sukupolvi'. Tutkielmassa on päädytty nimitykseen 'milleniaali', sillä se kuvastaa osuvasti sukupolven ajallista kontekstia. Käsitteistä tarkemmin, ks. Howe & Strauss 2000, 1–6.

näyttäytyä tutkielmassa identiteettikysymyksinä, vaan sen sijaan antavat tutkielmani uskontotieteelliselle ydinkäsitteelle, uskonnottomuudelle, sosiaalisen ja kulttuurisen kontekstin. Uskonnottomilla tarkoitan tässä tutkielmassa ihmisiä, jotka ovat identifioituneet kategoriaan 'uskonnoton'. Katson, ettei tämä identifikaatio ole koskaan neutraalia omien ominaisuuksien kuvailua, vaan aktiivista, vuorovaikutuksessa tapahtuvaa sosiaalisen järjestyksen rakentamista. Identifikaation avulla tapahtuva identiteetin rakentaminen on aina kytköksissä identiteettikategorioiden yhteiskunnalliseen asemaan.² Uskonnottomuuden määritelmäni perustuu täysin tutkittavieni omaan kokemukseen. En siis mittaa tai testaa haastattelemieni uskonnottomien uskonnottomuutta. Samaten erotan uskonnottomuuden ateismista. Kun ateismi kytkeytyy suhteelle teismien kanssa, viittaa uskonnottomuus pikemminkin uskontokuntiin kuulumattomuuteen, uskonnon harjoittamattomuuteen ja vain yhtenä osatekijänä negatiiviseen suhteeseen uskon kanssa.³

Kuten aiemmin avasin, tutkielma käsittelee merkitystä. Katson, että merkitys on enemmän kuin tietylle asialle – tässä tapauksessa identiteettikategorialle – annetut kuvaukset tai määritelmät. Merkityksellisyys on pikemminkin se perustavanlaatuinen olemisen tila, jonka kautta ihminen maailman kokee. Tämä kytkeytyy laajempaan konstruktionistiseen ajatukseen todellisuuden sosiaalisesta rakentuneisuudesta. Näin ollen katson, ettei merkityksenanto vain kuvaa maailmaa, vaan myös rakentaa sitä. Tarkemmin katson tämän rakentuneisuuden tapahtuvan ihmisten arkisessa vuorovaikutuksessa, jossa luonnehdintojen avulla kategorisoidaan ympäröivää kokemusmaailmaa.⁴

Laadullisella tutkimusotteella ja haastattelujen painottamisella on niilläkin oma, tarkka tehtävänsä tutkielman rajauksessa. Tutkielma kytkeytyy Kirkon tutkimuskeskuksen Gallup Ecclesiastica -tutkimuksiin. Uskontotieteilijä Teemu Taira on yhdessä Kirkon tutkimuskeskuksen tutkijoiden Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin kanssa tarkastellut GE - tutkimusten tuloksia ensimmäistä kertaa erityisesti uskonnottomien näkökulmasta.⁵ Tämä analyysi on tarjonnut oleellista uutta tietoa suomalaisista uskonnottomaksi identifioituvista ihmisistä. Määrällisistä kyselytutkimuksista on kuitenkin hankala päätellä sitä, *miksi* ihmiset varsinaisesti vastaavat, niin kuin vastaavat. Tämän vuoksi olen rakentanut tutkielmani suoraan GE15 -tutkimuksen kylkeen, tarjoamaan sille kontekstia ja sävyä.⁶ Laadulliset

² Jokinen et al. 2012, 89–91.

³ esim. Taira 2014, 239–243.

⁴ Alasuutari 1999, 59–60; Jokinen et al. 2012, 20.

⁵ Taira et al. 2019.

⁶ Kiitän Kirkon tutkimuskeskusta pääsystä GE15 -kyselyn kysymyksiin sekä Tairaa, Ketolaa ja Sohlbergiä mahdollisuudesta saada tätä kirjoittaessa vielä julkaisematon artikkelikäsitkirjoitus luettavakseni. Samoin tässä yhteydessä kiitän kaikkia teitä, jotka olette olleet tukena ja apuna tutkielman teossa.

tutkimushaastattelut olen rakentanut vastaamaan juuri niihin kysymyksiin, jotka määrällisissä tutkimuksissa saattavat jäädä pimentoon. Käytännössä hyödynsin omista haastatteluissani GE-kyselyissä käytettyjä kyselykysymyksiä. Haastateltavia pyydettiin sekä vastaamaan valikoituihin kysymyksiin, että avaamaan ajatteluaan vastaustensa taustalla.

Mutta miksi juuri helsinkiläiset milleniaalit? Väestöllisesti edustavien GE15 -tulosten mukaan 24 % suomalaisista määrittelee itsensä uskonnottomaksi. Milleniaalien kohdalla vastaava luku on 35. Yleisintä uskonnottomuus on suurissa kaupungeissa, erityisesti pääkaupunkiseudulla. Voidaan olettaa, että uskonnottomuus saa varsin erilaisia muotoja erilaisissa sosiokulttuurisissa konteksteissa. Valitsemalla kontekstiksi Helsingin ja milleniaalit pääsen kiinni uskonnottomuuteen siellä, missä se on yleisintä. Olen kiinnostunut uskonnottomuudesta tilanteessa, jossa saattaa olla varsin *normaalia* olla uskonnoton. Aiemmin mainitsemani Taira, Ketola ja Sohlberg katsovat artikkelissaan, että uskonnottomuus normalisoituu suomalaisten urbaanien milleniaalien keskuudessa.⁷ Tutkielmassani jatkan näistä ajatuksista. Numeroita katsoessa uskonnottomuus näyttääkin olevan varsin normaali identiteettikategoria urbaanien milleniaalien parissa.

Tutkielman tehtävä rakentuu kolmesta tasosta. Ensimmäiseksi kartoitan sitä, miten urbaanit uskonnottomat hahmottavat itsensä, uskonnottomuutensa sekä sen kulttuurisen ja sosiaalisen ympäristön, jossa he elävät. Toisella tutkimuskysymykselläni syvennän käsitystä suomalaisista urbaaneista uskonnottomista. Tarkastelen ensimmäisen tutkimuskysymykseni pohjalta ensinnäkin sitä, miltä uskonnottomien elämä vaikuttaa kontekstissa, jossa uskonnottomuus on ainakin määrällisen tutkimuksen perusteella normalisoitunutta. Entä onko löydettävissä muita samanlaisia, keskeisiä uskonnottomuutta määrittäviä tekijöitä? Kolmas tutkimuskysymykseni sitoo kysymysten 1 ja 2 perusteella saatavan tiedon siihen, mitä uskonnottomuus merkitsee uskonnottomille. Minkälaisen merkityksen uskonnottomuus näyttää saavan urbaanien uskonnottomien ajattelussa?

Tutkimuskysymykset voi tiivistää näin:

1. Millä tavoin uskonnottomat hahmottavat ja kategorisoivat itseään, toisia ihmisiä ja ympäröivää yhteiskuntaa?
2. Minkälainen on uskonnottomuuden laadullinen kokemus kontekstissa, jossa sen voi sanoa normalisoituvan määrällisesti? Onko löydettävissä muita vastaavia keskeisiä tekijöitä haastattelemini ihmisten uskonnottomuudessa?
3. Mistä uskonnottomuudessa on uskonnottomille itselleen kyse? Mikä sen merkitys on?

⁷ Taira et al. 2019.

Työni etenee seuraavasti. Seuraavissa luvuissa esittelen tieteellistä keskustelua uskonnottomuuden ympärillä sekä kansainvälisesti että Suomessa. Luvussa kaksi ja kolme esittelen tutkielmani teoreettiset kulmakivet ja metodologiset valinnat. Luvussa neljä esittelen haastattelemani uskonottomien ajattelua ja merkityksenantoa niin kuin ne lomakkeen kysymysten perusteella nousivat. Keskityn siihen, miksi he vastasivat kysymyksiin niin kuin vastasivat, ja minkälaisia ajatuksia heille kysymyksistä nousi. Käyn lävitse sitä, millaisiin asioihin uskonnottomuus yhdistetään ja kuinka sitä kuvataan. Muita luvun neljä teemoja ovat uskonto ja yhteiskunta. Viidennessä luvussa käänän fokuksen uskonnottomuuteen sen kulttuurisen aseman näkökulmasta, tarkastellen sen normalisoitumista ja suhdetta muihin normalisoituneisiin asioihin uskonottomien elämässä. Luvussa kuusi esittelen johtopäätökseni sekä hahmottelen hedelmällisiä suuntia jatkotutkimukselle.

1.2 Aikaisempi kansainvälinen tutkimus

Tutkielmani tarkkaa aihetta, uskonnottomaksi identifioituvien urbaanien milleniaalien merkityksenantoa, ei ole aikaisemmin tutkittu. Erilaisia uskonnottomuuden ja uskonnoista etäännyttymisen muotoja on kuitenkin tutkittu jo varsin paljon. Tutkimusalue on laaja ja moninainen.

Keskeisimpiä kansainvälisiä tutkimuksia tämän tutkielman kannalta ovat Linda Woodheadin uskonnon merkityksen vähenemistä käsittelevät artikkelit, erityisesti ”The Rise of ”No Religion”: Towards an Explanation” vuodelta 2017. Artikkeleissaan Woodhead käsittelee niin sanottujen ”nones” -ihmisten määrän lisääntymistä ja yleistymistä. Hankalasti suomeen kääntyvä ”nones” viittaa ihmisiin, jotka ovat eri tavoin etäänntyneet uskonnoista. Nimitys tulee englanninkielisten kyselytutkimusten maailmasta. Uskonollisuutta kartoittavien kysymysten vaihtoehtoiseksi vastauskategoriaksi on tutkijoiden toimesta lisätty erilaisia negatiivisia vaihtoehtoja. ”Nones” viittaaakin ihmisiin, jotka ovat valinneet uskontokuntaa kartoittaneissa kyselyissä erilaisia ”none” tai ”no religion” -vaihtoehtoja.⁸ Suomenkielinen vastinpari voisi olla esimerkiksi ’ei mitään’, ’ei uskontoa’ tai ’ei mikään yllä olevista vastauksista’.

Kyseessä on Woodheadin mukaan jo niin merkittävä osa brittiläistä populaatiota, että heidän näkemystensä voidaan sanoa saavan myös kulttuurisesti ’normaalin’ aseman. Woodhead asettuu näkökulmallaan sivuun klassisesta sekularisaatiokeskustelusta. Hän

⁸ Woodhead 2016, 245–261; 2017, 247–257.

katsookin, että ”nones” -vastaajien avulla voidaan tarkastella sekulaaria tuoreesta näkökulmasta.⁹

Tutkielmani kannalta merkittävintä Woodheadin tutkimuksessa on hänen kuvauksensa uskonnottomuuden tavallistumisesta sekä sen taustalla olevista tekijöistä. Välillämme on kuitenkin kaksi keskeistä näkökulmaeroa. Toinen on yhteiskunnallisen kontekstin ero. Suomalaista ja brittiläistä yhteiskuntaa ei voi ongelmattomasti verrata keskenään. Toinen erottava tekijä kytkeytyy identifikaatioon. Hänen kohteenaan olevat ihmiset etääntyvät uskonnosta, mutta eivät erikseen ilmaise varsinaista uskonnottomuutta identiteettiä. Uskonnottomuutta positiivisena, emitistisenä ja ihmisten itse itselleen valitsemana identiteettinä on tutkittu tietääkseni vain Suomessa. Ennen tähän tutkimukseen siirtymistä esittelen kuitenkin muuta kansainvälistä tutkimusta uskonnottomuuden ympäriltä.

Colin Campbell peräänkuulutti uskonnottomuuden¹⁰ sosiologista tutkimusta jo 1970-luvun alussa. Campbellin mukaan uskonnottomuudessa ei sinänsä ollut kyse uudesta ilmiöstä. Kristinuskoon on otettu etäisyyttä niin kauan, kun kirkko on ollut instituutiona olemassa. Käsillä oleva ilmiö on siis oman aikamme muoto sinänsä pitkälle epäilyn ja etääntymisen historialle.¹¹ Tämän jälkeen uskonnoista pois jättäytyviä ja uskontokuntiin kuulumattomia ihmisiä on tarkasteltu pitkään erityisesti osana laajempaa keskustelua sekularisaatiosta. Määrälliset uskontososiologiset tutkimukset ovat käsitelleet esimerkiksi uskonnottomuuden kasvua yleisellä tasolla sekä sen kytkeytymistä sukupolveen. Erityisesti ateismista erillinen, implisiittinen uskonnottomuus ja vähäinen kiinnostus uskontoa kohtaan on kytketty sekularisaatiokeskusteluun. Samanlaisissa yhteyksissä on keskusteltu myös uskonnosta etääntyneiden sekä uskonnottomien ’sumeudesta’. Eurooppalaista, kristinuskoon suhteutuvaa uskonnottomuutta kuvastaakin maltillisuus ja vähäinen kiinnostuneisuus aihealuetta kohtaan. Toisaalta on esitetty kantoja, joiden mukaan näennäisen välinpitämättömyyden taustalla olisi kärkeäitäkin mielipiteitä uskontoa kohtaan.¹²

Samalla on käyty keskustelua siitä, minkälainen kuva uskonnottomuudesta määrällisellä tutkimuksella oikeastaan saadaan. Tiedetäänkin, että kyselyiden muotoilulla ja

⁹ Woodhead kytkee prosessin Raymond Williamsin ajatukseen ’pitkästä demokratisoitumisen vallankumouksesta’. Tämän ajatellaan näkyvän esimerkiksi koulutuksen ja terveydenhoitojärjestelmän tasa-arvoistumisena, sosiaaliturvajärjestelmän ja ihmisoikeuksien kehittymisenä sekä uudenlaisten demokratiakokeilujen ja konsumerismin nousuna. Williams 1961; Woodhead 2017, 252–262.

¹⁰ Campbell käytti käsitettä ’irreligion’, joka kääntyy suomeksi uskonnottomuuden ohella myös uskontovastaisuudeksi tai -kriittisyydeksi. Campbell itse kuitenkin sisällytti määritelmäänsä myös muut kuin uskontokriitikot, joten uskonnottomuus on käyttökelpoinen. Campbell 1971.

¹¹ Campbell 1971, 1–6, 20–27; Taira 2018, 125–138. Katso myös Vernon 1968, 219–229.

¹² Voas & Crockett 2005, 11–28; Bruce 2002, 42; Voas & Doebler 2011, 39–62; Bullivant 2012, 100–106; Quack & Schuh 2017, 1–24.

kysymistavalla on paljonkin väliä, kun tarkastellaan uskonnollisuuden mittaamista. Samoin tulee ottaa huomioon myös sosiaaliset syyt. Taipumus sosiaalisesti toivottaviin vastauksiin (Social Desirability Bias) onkin yleisesti tunnettu, erityisesti kyselytutkimuksiin liitetty ilmiö. Valmiiksi muotoillut vastauskategoriat mittaavat ainoastaan niitä asioita, joita tutkijat ovat etukäteen päättäneet mitata.¹³

Onkin esitetty, että vasta laadullinen tutkimus kykenee kunnolla paikantamaan erilaisia kategorioiden taakse jääviä asennoitumisia uskontoon. Lisäksi uskonnollisuustasoja tarkastellessa on syytä nähdä identiteetti, kuuluminen ja uskomisen erillisinä toisistaan. Vaikka länsimaisessa arkiajattelussa usko nousisi keskeisimmäksi määrittäjäksi, ei näin tule automaattisesti ajatella tutkimuksessa. Koetaankin, että on hyödyllistä täydentää määrällisiä tutkimuksia laadullisella analyysillä, jolloin kuva uskonnosta etääntymisen muodoista rikastuu.¹⁴

Lois Leen mukaan on tärkeää tehdä tutkimusta ihmisten suhteista uskonnotomuuteen viittaaviin kyselytutkimuskategorioihin. Hän katsoo myös, että tulee ottaa huomioon ihmisten erilaiset syyt päätyä kyselyiden äärellä tiettyihin vastausvaihtoehtoihin. Vaikka käsite olisi ollut alun perin tutkimuksessa käytettävä metodologinen termi tai tutkimusmittari, voi siihen identifioitumista olla hyödyllistä tarkastella.¹⁵ Leen ajatus on merkittävä. Tutkimuskohde uhkaa jäädä yksipuoliseksi, jos koko keskustelu kytketään kyselyihin, mutta niihin vastaajilta ei tiedustella heidän vastauskäyttäytymisestään. Uskonnotomuuden tutkimus hyötyy mistä tahansa laadullisesta haastattelututkimuksesta. Sen erityislaadun – eli vahvan kytköksen kyselyihin – huomioon ottaen on kuitenkin erityisen tärkeää tuoda kyselyt konkreettisesti mukaan haastatteluihin. Ei siis riitä, että uskonnotomilta kysytään heidän identiteeteistään. Niistä tulee kysyä hyödyntäen niitä samoja kyselyjä, joiden pohjalta koko ilmiö on havaittu.

Leen tavoin katson, että identifikaatio ei ole neutraali asia, eikä identiteettipolitiikkaa tehdä pelkän maailmankuvan perusteella. Uskonnotomaksi identifioitumisen taustalla voi esimerkiksi olla halu tehdä eroa perinteisiin uskontokuntiin, vaikka ajattelussa olisikin uskonnollisia tai henkisiä elementtejä.¹⁶ Tiedetäänkin, etteivät ihmiset välttämättä ilmaise ensisijaisesti juuri uskoaan vastatessaan uskontokuntaa kartoittavaan kyselytutkimuskysymykseen.¹⁷ Samoin tiedetään, että merkittävä määrä epävirallisesta,

¹³ Hackett 2014, 395–413.

¹⁴ Hackett 2014, 396–410.

¹⁵ Lee 2014, 466–482.

¹⁶ Lee 2012, 129–135; Day, Vincett & Cotter 2013, 2.

¹⁷ Uskon tai katsomuksen sijaan sillä on saatettu kuvata esimerkiksi etnisyyttä ja kulttuurista identiteettiä. Stringer 2013, 163; Day 2011, 90–174.

kansanomaisesta uskonnollisuudesta saattaa jäädä tavoittamatta, mikäli asiaa tutkitaan määrällisesti ja vain ‘maailmanuskontojen’ näkökulmasta.¹⁸

Keskeistä Leen työssä on ollut myös uskonnottomuuden suhde ateismiin sekä sekulaariin. Hän toteaa, että uskonnottomuus tulee nähdä ateismista erillisenä, koska on sitä laveampaa, eivätkä kaikki uskonnottomuuden muodot rakennu erolle teismiin.¹⁹ Leen uskonnottomuuden määritelmä on saanut myös kritiikkiä osakseen. Erityisesti sen linkittymistä uskonnon käsitteeseen on pidetty ongelmallisena.²⁰ Phil Zuckerman, Luke W. Galen sekä Frank L. Pasquale ovat sen sijaan esittäneet uskonnoista erillisenä elävien, niistä etäänntyneiden ja niitä tarvitsemattomien ihmisten tutkimukselle nimitystä ‘secular studies’, sekulaarin ja sekulaarien ihmisten tutkimus.²¹

Koko uskonnottomuuden käsitteen käyttöä ja ryhmän nimeämistä on myös kritisoitu. Steven Ramey esittää että nykyinen tieteellinen keskustelu on luonut uuden identiteetin ja ryhmän tyhjästä, käsitellessään kyselytutkimusten vastauskategoriaa ilmiönä, jonka voidaan olettaa olevan olemassa empiirisenä ryhmänä. ‘Uskonnottomuus’ on siis lähtökohtaisesti etic-käsite, osa määrällistä mittaristoa. Ramey ilmaisee huolensa siitä, että tämä näennäisten erojen korostaminen voi johtaa eroja vahvistavaan ajatteluun, jossa uskonnottomat rakennetaan osaksi enemmistöjen ja vähemmistöjen politiikkaa. Tämän historian valossa on myös esitetty uskonnottomuuden käsitteen hylkäämistä akateemisessa keskustelussa.²²

Kuten yllä olen esitellyt, uskonnottomia ja uskonnoista etäänntyneitä ihmisiä on kansainvälisesti tutkittu monesta eri näkökulmasta. 2000-luvun vaihteen jälkeen myös laadullinen, ihmisten omiin kokemuksiin ja näkemyksiin perustuva tutkimus on lisääntynyt.²³ Samalla on käyty laajempaa keskustelua mahdollisesta tutkimuskenttää sekä tutkimuksen kohteina olevia ihmisiä yhdistävästä, analyttisestä kattokäsitteestä. Tällaisessa tutkimuksessa fokus on suunnattu ihmisten omiin kokemuksiin ja näkemyksiin. Keskuskäsite “non-religion” ei kuitenkaan perustu tutkittavien omiin identifikaatioihin, vaan on ollut tutkijan määrittelemää. Vaihtoehtoiseksi näkökulmaksi on myös ehdotettu maailmankatsomuksellista ja merkitysjärjestelmiin keskittyvää teoreettista kulmaa.²⁴

¹⁸ Kyselytutkimusten taustalla avautuvia merkityksiä on tutkittu ainakin Virossa. On esitetty, että maassa, jota tituleerataan usein yhdeksi maailman maallistuneimmista maista, suurin osa uskonnollisuudesta tapahtuu ‘uskonnottomuuden’ alueella. Remmel & Uibu 2015, 5–20.

¹⁹ Lee 2015.

²⁰ Mahlamäki 2012, 64–65; Cheruvallil-Contractor et al. 2013, 173–189.

²¹ Zuckerman, Galen & Pasquale 2016, 5–22.

²² Ramey 2018, 21–47. Ks. myös Ramey 2013; Ramey & Miller 2013/2014; Jong 2015, 15–22.

²³ Esim. Bullivant 2008, 100–106; 2012, 363–368.

²⁴ Lee 2012, 129–135; Cotter 2016, 1–5; Quack 2014, 439–469; Taves 2018.

Muutamit artikkelit ovat sivunneet uskonnottomuutta identiteettikysymyksenä. Erityisesti kyselytutkimuksissa tehtävää identifikaatiota on tutkittu muualla sosiaalitieteellisen uskonnotutkimuksen alueella, mutta ei laajamittaisesti keskittyen juuri uskonnottomiin.²⁵ Tätä kautta rakentuu tämän tutkielman relevanssi suhteessa laajempaan keskusteluun uskonnottomuudesta. Tutkielmassa on vahva ajallinen ja paikallinen raja. Sen pyrkimyksenä on siis selvittää uskonnottomuuden merkityksen muotoja juuri suomalaisessa, helsinkiläisessä kontekstissa 2020-luvun taitteen tuntumassa. Vaikka uskonnottomuuden käsite juontuisikin tutkimusmaailman etic -maailmasta, ei sitä ole syytä hylätä. Sen sijaan on relevanttia tarkastella sitä, kokeeko tutkijoiden eri tavoin uskonnollisiksi määrittelemät ihmiset itsensä uskonnottomaksi ja millä perustein. Uskonnottomuus on syytä erottaa ateismista, ja käsitellä niitä yhdessä mahdollisesti vain silloin, kun se on uskonnottoman oman identifikaation näkökulmasta relevanttia. Linda Woodheadin ja Lois Leen tavoin en aseta tutkimustani osaksi kaksijakoista keskustelua sekularisaatiosta. Pikemminkin analyysi ja tutkielman rajaukset kulkevat sen sivussa. Katson, että ennen kuin uskonnottomaksi identifioitumista käytetään argumenttina sekulaariin, post-sekulaariin tai sekularisaatioon liittyvään keskusteluun, tulee ymmärtää paremmin, mitä kategoriaan identifioituminen tarkoittaa.

1.3 Uskonnottomuus Suomen ja Helsingin kontekstissa

Kotimaisen tutkimuksen osalta tutkielmani kannalta keskeisin on Teemu Tairan, Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin artikkelikäsikirjoitus ”Normalization of Nonreligion among the Millennials: The Case of Nones in Finland”, jonka sain heti tutkielman teon alkutaipaleella luettavakseni. Artikkelit ottaa erityiseksi kiinnostuksensa kohteeksi kategoriaan ’uskonnoton ihminen’ samaistuvat nuoret aikuiset. Artikkelissa analysoidaan Kirkon tutkimuskeskuksen nelivuotiskatsauksiin kerättyjä Gallup Ecclesiastica -kyselyn (GE15) määrällisiä aineistoja erityisesti vuodelta 2015. Kyselyssä keskitytään suomalaisten uskonnollisuuden hahmottamiseen, mutta sen avulla on mahdollista tarkastella laajasti myös uskonnottomia. Avainkysymyksenä tähän toimii kohta ”Katsotko olevasi...”, jonka jälkeen tarjotaan neljätoista erilaista kategoriaa, muun muassa ”Uskonnollinen ihminen”, ”Uskonnoton ihminen”, ”Henkinen ihminen”, ”Ateisti (jonka mukaan Jumalaa ei ole olemassa)” sekä ”Agnostikko (jonka mukaan Jumalan olemassaoloa ei voi kukaan tietää)”. Kunkin kategorian kohdalla

²⁵ Day 2011; Arweck 2013, 103–125; Stringer 2013, 161–171.

vastaajan tulee valita vaihtoehtojen 'Kyllä', 'Ei' ja 'En osaa sanoa' väliltä. Kukin vastaaja on voinut identifioitua halutessaan moneen erilaiseen kategoriaan.²⁶

Tairan, Ketolan ja Sohlbergin tarkastelun kohteena ovat siis ihmiset, jotka ovat identifioituneet tässä kyselyssä kategoriaan 'Uskonnoton ihminen' vastaamalla sen kohdalla myöntävästi. Tarkoituksena on paitsi tarkentaa kuvaa uskonnottomista suomalaisista, myös selvittää, missä asioissa he eroavat muusta populaatiosta. Lähtökohtaisia eroja on useita. Uskonnottomuus kytkeytyy ensinnäkin selkeästi sukupolveen. Toiseksi se kytkeytyy maantieteellisiin eroihin. Kolmanneksi se kytkeytyy sukupuoleen. Tyypillisin suomalainen uskonnoton on miessukupuolinen milleniaali, joka asuu pääkaupunkiseudulla. Jonkinlaisia koulutuserojakin löytyi, vaikkei koulutus olekaan Suomessa esimerkiksi Yhdysvaltojen lailla merkittävä selittäjä uskonnollisuuseroissa. Uskonnottomia näyttää olevan erityisen paljon sekä korkeasti koulutetuissa että hyvin matalasti koulutetuissa. Kirjoittajat ehdottavat, että uskonnottomuus voi edelleen toimia sosiaalisen erottautumisen välineenä molemmissa yhteyksissä.²⁷

Jatkoanalyysissään he hyödyntävät erityisesti neljää keskeistä temaattista osaa GE15 -kyselyssä. Ensimmäisenä ovat asenteet uskontoja kohtaan. Toisena on uskonnottomien kiinnostus hyväntekeväisyyden harjoittamista kohtaan sekä käsitykset sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Tämä kumpuaa ennakkoluuloista, joiden mukaan uskonnottomat olisivat muita itsekkäämpiä. Kolmantena on asenteet kirkon ja valtion suhteita kohtaan. Aihe on keskeisenä osana suomalaista julkista keskustelua, joten uskonnottomien näkemyksiä siitä on hyvä selvittää. Neljäntenä ovat uskonnottomien asenteet suomalaisuutta kohtaan. Tämä liittyy kirjoittajilla laajempaan uskonnottomuuden ja nationalismin yhdistävään teoretisointiin.²⁸

Uskonnottomuutta on syytä tarkastella konteksuaalisesti. Tämän vuoksi on syytä esitellä sitä, mitä suomalaisesta uskonnottomuudesta tiedetään. Skandinaavista uskontokunnista eroamista näyttävät kuvaavan agnostinen ajattelu sekä varauksellisuus ateismia kohtaan. Phil Zuckermanin haastattelemat skandinaavit suhtautuivat yhdysvaltalaisia verrokkejaan suopeammin ja neutraalimmin uskontoa kohtaan, uskontokunnasta eroaminen oli heille merkityksettömämpi ja helpompi asia, ja ateismin nähtiin olevan jossain määrin liian selkeä, vahva ja aggressiivinen identiteetti.²⁹

²⁶ Taira et al. 2019.

²⁷ Taira, Ketola & Sohlber, 2019.

²⁸ Tarkastelua tehtiin siis uskonnottomien ja ei-uskonnottomien välillä, ei esimerkiksi uskonnottomien ja uskonnollisten. Taira et al. 2019.

²⁹ Zuckerman 2012, 9–18.

Teemu Taira on käsitellyt uskonnottomuutta osana ateismiin keskittyvää tutkimusta. Janne Kontala on tutkinut väitöskirjassaan uskonnottomien suomalaisten maailmankuvia. Kati Tervo-Niemelä on tutkinut laajasti nuorten ja nuorten aikuisten suhdetta Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, analysoiden muun muassa ihmisten syitä erota kirkosta. Hänen mukaansa ollut jo jonkin aikaa selvää, että perisuomalainen oletus kirkkoon kuulumisesta on murenemassa erityisesti nuorten aikuisten kohdalla.³⁰

Tässä vaiheessa on syytä kuvata lyhyesti sitä todellisuutta, johon 2020-luvun kynnyksellä kolmekymppisinä elävät urbaanit ihmiset ovat kasvaneet. Milleniaalit – erityisesti suurissa kaupungeissa ja pääkaupunkiseudulla kasvaneet – ovat aikuistuneet samanaikaisesti maahanmuuton kasvun kanssa.³¹ Tämä tarkoittaa myös sukupolven monikulttuuristumista. Milleniaalit ovat myös yleisesti ottaen urbaani sukupolvi. Sukupolven jäsenet ovat syntyneet aikana, jota on Suomessa määrittänyt voimakas kaupungistuminen. Merkittävä osa milleniaaleista asuukin kaupunkialueilla. He ovat siis kasvaneet tietynlaiseen urbaaniuden kokemukseen, jossa yhdistyvät toisaalta mahdollisuudet ja tekeminen, toisaalta kurjistuminen ja pikakaupungistumisen lieveilmiöt erityisesti lähiöissä.³²

Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuului 31.12.2018 52 % helsinkiläisistä. Vuotta aiemmin luku oli 53 % – kirkon jäsenmäärä Helsingissä on laskenut vuodesta 2006 lähtien tasaisesti noin prosenttiyksikön vuodessa.³³

1.4 Tutkimusetiikka

Ennen siirtymistä tutkielman teoreettisiin osuuksiin on syytä tarkastella tutkimuseettisiä kysymyksiä. Tutkimus on luotettavan tiedon kuvaamista todellisuudesta. Tutkimusetiikka on tutkijan ammattietiikkaa, joka perustuu avoimuuteen, rehellisyyteen, kunnioitukseen, julkisuuteen ja tarkkuuteen.³⁴ Nämä kysymykset kytkeytyvät myös tutkijan rooliin ja suhteeseen tutkittavan aiheen kanssa. Tutkielman tekijänä jäseniäni työhöni useassa, risteävässä roolissa. Tutkielman keskeiset kulmat (urbaanius, milleniaalit, uskonnottomuus) lomittuvat näihin rooleihin monilla tavoilla. Olen syntynyt Helsingissä vuonna 1988 ja myös kasvanut pääkaupungissa. Teini-iässä kävin sekä rippikoulun että Prometheus-leirin. Suomen evankelis-

³⁰ Taira 2014, 239–243; Tervo-Niemelä 2001; 40–59; 2015, 172–186; Kontala 2016; Taira 2018, 140–152.

³¹ Taira et al. 2019.

³² Kaikki milleniaalit eivät tietenkään ole kasvaneet eivätkä asu kaupungeissa. Voimakkaan kaupungistumisen aika onkin lisännyt kahtiajakoa urbaanin kokemuksen ja syrjäseuduille muodostuneen fraktion välille milleniaalien sukupolvessa. Tutkielman rajauksen vuoksi keskityn kuitenkin milleniaalien urbaaniin kokemukseen. Tarkemmin milleniaaleista urbaanin näkökulmasta, ks. esim. Piispa 2018, 119–122.

³³ Helsingin seurakunnat: Jäsentilasto 2018.

³⁴ Mäkinen 2006, 14–17.

luterilaisen kirkon jäsen olin vuoteen 2008 asti. Mainittakoon myös, että minulla on vahva identiteetti helsinkiläisenä. Henkilööni kuuluu keskeisesti myös se, että opiskelen uskontotiedettä Helsingin yliopistossa. 'Uskonto' ei siis varsinaisesti ole missään vaiheessa ollut etäällä elämästäni, päinvastoin. Uskonnottomuus taas on ennen tutkielman tiedonkeruuta tullut vastaan lähinnä tieteenalani tutkimuskirjallisuudessa. Identiteettinä se on ollut arkielämälleni vieras; en varsinaisesti muista kenenkään käyttäneen itsestään tällaista nimitystä. Monella mittapuulla minua voisi kuitenkin nimittää sellaiseksi.

On selvää, että monissa tekijöissä jaan hyvin samanlaisen käsityksen todellisuudesta kuin tarkastelemani ihmiset. Vielä tämän tutkielman suunnittelun aikoihin minulle oli hivenen epäselvää, mistä tällaisia tutkimuskirjallisuudessa kuvailtuja 'uskonottomia' voisi tavoittaa. Suunnitelmani oli aloittaa sosiaalisesta mediasta yleisellä tasolla, ja jatkaa siitä tarvittaessa esimerkiksi erilaisten yhdistysten pariin. Lisäksi tulee huomioida, että vaikka julkinen rekrytointi-ilmoitukseni levisi laajalle, keräsin tutkimukseni informantit silti muutaman mutkan kautta omista some-ulottuvuuksistani. Onkin tärkeä nähdä keräämäni aineisto suhteessa paitsi haastateltaviin, myös haastatteliijaan ja hänen olemukseensa. Henkilönä taas on syytä nähdä taustani toisiaan täydentävinä osasina, joiden kautta tutkielma on saanut muotonsa.

Olemukseni on varmasti vaikuttanut myös haastateltaviin. Yksi haastattelemistani ihmisistä kysyi ennen haastattelun alkua omasta suhteestani tutkimuksen aiheeseen. Kerroin hänelle, että olen tutkielmassani kiinnostunut uskonottomien ihmisten ajattelusta. Kerroin myös, että olen itse eronnut kirkosta kymmenisen vuotta sitten, ja että olen saanut uskontotieteellisen yliopistokoulutuksen. Koen tämän tiedon muuttaneen haastattelujen tunnelman rennommaksi. Voinee olettaa, että myös muut haastateltavat olettivat minun jakavan jonkinlaisen arkikokemuksen uskontojen etäisyydestä heidän kanssaan. Rentouden ja luotettavuuden ilmapiiri onkin haastattelujen tekemisessä keskeistä. Tässä mielessä persoonastani, rooleistani ja olemuksestani on voinut olla hyötyä. Samalla se on kuitenkin tutkimuseettisesti oleellinen tekijä, joka on tärkeä tuoda mukaan tutkielman analyysiin. Analyysiin on sisällytetty haastateltavien puheenvuorojen lisäksi myös omia kommenttejani ja kysymyksiäni, silloin kun se on nähdäkseni ollut aiheen kannalta relevanttia. Toisaalta näkökulmani tutkielmassa on se, etten katso uskonottomien muodostavan mitään tiettyä ryhmää. En siis katso olevani millään mittapuulla varsinaisesti osa mitään uskonottomien sisäpiiriä, josta aihetta tarkastelen.

Tutkielmassa soveltamassani kategoria-analyttisessä lähestymistavassa korostetaan, kuinka tutkijan itse tekemään kategorisointiin on kiinnitettävä tutkimuksessa huomiota.³⁵ Suhteeni tutkielman aiheeseen ei tämänkään vuoksi voi olla neutraali; käytännössä neutraaliutta ei voi saavuttaa. Tutkielman ydinteema on tutkimusalan sisälläkin kriittisen keskustelun kohteena, kuten olen esitellyt luvuissa 1.2 ja 1.3. Millä nimityksellä uskonnosta jollakin tavalla irrallisina tai etäällä eläviä ihmisiä tulee kutsua? Jos koko keskustelu perustuu kyselytutkimuksissa olleisiin vastauskategorioihin – siis tutkijan määrittelemiin mittareihin – niin missä määrin ilmiön voidaan sanoa olevan olemassa? Toisaalta vaikka tutkimusala ei pääsisi keskustelussa yhteisymmärrykseen, jotakin kyselyiden äärellä ilmiselvästi tapahtuu. Yhä useampi ihminen päätyy valitsemaan jonkinlaisen uskonnoton vaihtoehdon vastauksen. Tutkijan tehtävä on ottaa selvää, mitä tämän vastauskäytännön taustalla on.

Kirkon tutkimuskeskuksen GE15 -kyselyn muotoilu on merkittävässä kohdin erilainen, kuin monessa kansainvälisessä tutkimuksessa käytetyt muotoilut. Vastausvaihtoehto 'uskonnoton' on listassa yhdessä muiden identiteettien kanssa. Sen äärellä voi aidosti ilmaista sitä, mitä on. Listaus ei kuitenkaan ole neutraali, kuten ei mikään muukaan tutkimuksen teon väline.³⁶ Joidenkin tutkijoiden huoli erilaisten "nones" -tyyppisten ryhmien vahvistamisesta tutkimuksessa on relevantti. Koen kuitenkin toimimattomana, jos sen vuoksi lakataan käyttämästä sanoja, jotka saattavat resonoida tieteenalan ulkopuolisten elämässä jollakin tavalla. Jotta lapsi ei niin sanotusti menisi pesuveden mukana, on hyödyllistä tarkastella sitä, mitä nämä nimitykset ja kategoriat ihmisille merkitsevät. Tutkija tekee silloin väistämättäkin kategorisointia, mutta toimivilla teoreettisilla apuvälineillä ja tarkalla raportoinnilla sen kanssa on mahdollista edetä.

Tutkimusetiikkaan liittyy myös se, että koko aineisto rakentuu toisen tutkimuksen mittaristosta keskustelemiseen. Haastatteluissa tapaamani uskonnoton olisivat luultavasti sanoittaneet itseään muilla tavoilla, jos Kirkon tutkimuskeskuksen kyselyjä ei olisi ollut välissämme pöydällä. Olen kokenut tärkeäksi, että mikäli haastatteluissa käsitellään jotakin toista tutkimusta tällä tavoin, on minunkin keräämään aineistoon oltava pääsy jatkossa. Haastatteluista tehdyt litteraatiot tullaan tarjoamaan Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon arkistoitavaksi. Tutkimusetiikka ohjaa myös sitä, kuinka haastateltuja informoidaan. Kunkin haastattelun aluksi kävin haastateltavan kanssa lävitse tutkimuksen anonymiteettiin sekä aineiston nauhoittamiseen ja säilyttämiseen liittyvät seikat. Jo ennen haastatteluja lähettämässäni infosähköpostissa kerroin tulevani pyytämään haastateltavilta luvat aineiston

³⁵ Jokinen et al. 2012, 20. Kategoria-analyysistä tarkemmin, ks. luku 2.3.

³⁶ Käsittelen tätä tarkemmin luvussa 3.3.

arkistointiin. Haastattelujen jälkeen olen pitänyt haastateltavani ajan tasalla tutkielman etenemisestä ja valmistumisaikataulusta.

2. Teoreettinen viitekehys

2.1 Normalisoituminen, sukupuoli ja sosialisatio

Tutkielman keskeisinä innoittajina ja teoreettisina alkupisteinä ovat Linda Woodheadin sekä Teemu Tairan, Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin tutkimusartikkelit, joita olen esitellyt tarkemmin luvuissa 1.2 ja 1.3. Molemmissa artikkeleissa käydään keskustelua uskonnottomuuden normalisoitumisesta. Woodheadin mukaan ihmiset, joilla ei ole uskontoa, ovat jo kulttuurisena enemmistönä Iso-Britanniassa. Tairan, Ketolan ja Sohlbergin mukaan uskonnottomaksi identifioituvien määrä erityisesti urbaanien milleniaalien parissa on jo niin merkittävä, että voidaan puhua vaihtoehdon normalisoitumisesta muiden identiteettikategorioiden rinnalla.³⁷ Tutkielmassa olen kiinnostunut siitä, miltä tämä mahdollinen normalisoitunut uskonnottomuus näyttää uskonottomien omassa kokemusmaailmassa. Tähän syvennykseen tulee kuitenkin ensin määritellä 'normaali'.

Sanakirjamääritelmän mukaan 'normaali' on tavanomainen, tavallinen, säännönmukainen, säännöllinen, odotuksenmukainen, oikea ja hyväksyttävä.³⁸ Sosiologiassa 'tavallisuutta' on lähestytty esimerkiksi arkisen kautta. Tavallisuus arjen merkityksessä on paradoksaalista: tavallisuus on kaikkialla, mutta siitä on vaikea saada kiinni. Se saattaa tuntua turhanpäiväiseltä tai vähemmän tärkeältä, ja toisaalta koko totuttu kokemusmaailma rakentuu sille. Yhteiskunnallinen muutos on aina myös tavallisuuden muutosta. Normaali ja tavanomainen eivät koskaan muodostu itsestään, vaan aina toiston ja hyväksynnän kautta. Tavanomaisuuden tunnistaa helpoiten silloin, kun se jollakin tavalla rikkoutuu – kun sen asema haastetaan tai jotakin sille vastakkaista tapahtuu.³⁹

'Normaali' sosiaalisena tilana osallistuu sosiaalisen järjestyksen muokkaamiseen. Se on jotakin, joka on omassa kontekstissaan tavoiteltavaa. Näin normaali kytkeytyy sosiaalisiin normeihin, erityisesti siihen, kuinka normeja toteutetaan. Tässä mielessä ei ole yllättävää, että Woodheadin tarkastelemat ihmiset eivät ole juurikaan pohtineet omaa uskonnottomuuttaan.⁴⁰ Normit sosiologisena käsitteenä tarkoittavat niitä yhdessä jaettuja, virallisia tai epävirallisia

³⁷ Woodhead 2017, 247–262; Taira et al. 2019.

³⁸ Kielitoimiston sanakirja, 6.6.2018.

³⁹ Jokinen 2005, 7–15.

⁴⁰ Woodhead 2017, 255–256.

käyttäytymisen sääntöjä, joihin arkinen vuorovaikutus perustuu. Ihmisen sosiaalinen elämä pohjaa oman ja muiden käyttäytymisen ennustettavuuteen. Tässä mielessä normaali on jotakin, joka on totta sosiaalisen normin sisällä. Normaali on normin toimintaa käytännössä.⁴¹

'Normaali' normin ilmentäjänä ei ole neutraalisti muodostuva asema jollekin ilmiölle, vaan siinä toimivat erilaiset vallankäytön prosessit. Voidaan ajatella, että normalisaatio on rankaisevaa, sillä se osallistuu 'tavallisen' ja 'poikkeavan' tuottamiseen. Normin tuottaminen on rankaisuvälineiden rakentamista niin, että kulttuurissa esiintyvään yleisyyteen muodostetaan valtasuhde. Tässä mielessä normalisaatio on hallintaa, jossa lukumääräisestä yleisyydestä muodostetaan moraalisesti oikeaa ja tavoiteltavaa. Sosiaalista järjestystä ylläpidetään tarkkailemalla sallitun tavallisuuden ja kielletyn poikkeavuuden väliin muodostuvaa raja-aluetta. Erilaisia asioita luokitellaan rajan kullekin puolelle, ja säilymisestä pidetään tiukasti kiinni.⁴² Toisaalta individualisoituneessa ajattelussa tavallisuuskkin on hankala asia. Erilaisten toimintojen avulla voidaan rakentaa yksilöllisiin elämäntyyleihin perustuvia erontekoja. Tässä mielessä 'normaalin' voi nähdä myös tasapäistävänä, johon tehdään eroa hierarkkisesti rakentuneiden symbolisten välineiden – kuten elämäntyöliien ja identiteettien – avulla.⁴³ Onkin oleellista tarkastella normaalia kolmella tasolla: mihin sillä rakennetaan eroa, mitä siihen sisältyy, ja minkälaisen asioiden suuntaan normaalista halutaan erottautua.

Normalisaatio ei ole välttämättä tietoista toimintaa, vaan ihan tavallista elämää. Se perustuu tottumukselle ja jokapäiväisille kokemuksille siitä, millainen maailma on. 'Normaali' on sisäistetty käsitys siitä, mikä kuuluu arkiseen sosiaaliseen todellisuuteen. Konstruktionistisessa ajattelussa tätä kuvataan todellisuuden sosiaalisesti rakentumiseksi, jossa sisäistäminen tapahtuu sosialisatationa.⁴⁴ Sosialisatiolla tarkoitetaan sosiaalitieteissä prosessia, jossa ihminen vuorovaikutuksen kautta sisäistää tietynlaisen jaetun käsityksen todellisuudesta, ja tällä tavoin muodostaa subjektiivisen suhteen ympäröivään objektiiviseen yhteiskuntaan. Yksilön jäsentyminen yhteiskuntaan ja hänen käsityksensä yhteiskunnasta on siis tiiviissä suhteessa vanhempien ja läheisten näkemyksiin ja heidän kasvatusmalleihinsa. Sosialisatio ei prosessina lopu missään vaiheessa, vaikka lapsuusajan vaiheet ovatkin sosialisatation kannalta keskeisintä aikaa.⁴⁵

⁴¹ Sulkunen 1998, 79–81.

⁴² Foucault 2007, 55–57; Hurri 2014, 53.

⁴³ Purhonen et al. 2014, 14–16.

⁴⁴ Berger & Luckmann 2009.

⁴⁵ Sosialisatiota ja esimerkiksi lapsen toimijuuden merkitystä sosialisatioprosessissa on määritelty eri tavoin tutkimuksesta ja tieteenalasta riippuen. Yhteistä määritelmille on kuitenkin ollut ajatus siitä, että lapsi sisäistää yhteisön arvot ja normit lapsuuden keskeisten ihmissuhteiden kautta. Sosialisatioon vaikuttavat monenlaiset tekijät, keskeisenä esimerkkinä kodin kasvuympäristö ja perheen dynamiikka. Berger & Luckmann 2009, 147–149; Väänänen 2013, 54–55; 96–101.

Sosialisaatioprosessit jaetaan primaarisosialisaatioksi ja sekundaarisosialisaatioksi. Näistä ensimmäinen on ihmisen kehityksen kannalta keskeisempi, ja tapahtuu lapsen elämässä olevien 'merkityksellisten toisten', siis tyypillisesti perheenjäsenten kautta tämän kasvaessa. Primaarisosialisaatio rakentaa ihmisen ensimmäisen käsityksen todellisuudesta. Sekundaarinen sosialisaatio on sekin tärkeää, vaikkei muodosta yhtä keskeisiä lähtökohtia todellisuuden hahmottamiselle kuin primaarisosialisaatio. Sekundaarisosialisaation prosessit muotoutuvat sen mukaan, kuinka yhteiskunta on jakautunut, minkälaisen risteävien 'osamaailmojen' kanssa yksilö on tekemisissä, ja minkälaisesta ensisijaisesta todellisuuskäsityksestä kukin ponnistaa.⁴⁶ Linda Woodhead korostaa juuri primaarisosialisaation merkitystä uskonnottomuuden normalisoitumisessa.⁴⁷

Uskonnottomuuden kasvuun kytkeytyvät muutokset sosialisaatiossa tulevat ilmi sukupolvivaikutuksen kautta. Sekä iän että sukupolven tiedetään tilannekohtaisuuden ohella vaikuttavan ihmisen uskonnollisuuteen.⁴⁸ Ikänäkökulman ohella on keskeistä tarkastella myös sukupolvittain tapahtuvia muutoksia. Tämä on erityisen keskeistä länsimaisen uskonnottomuuden kohdalla. Näyttää siltä, että kyselyissä ilmenevä uskonnottomuuden kasvu on erityisen korostunut tietyn ikäkohortin sisällä. Tämänhetkinen sosiologinen ymmärrys on, että uskonnottomuudessa tapahtuvat muutokset tapahtuvat juuri sukupolvessa. Tämänhetkiset pari- kolmekymppiset ovat paitsi uskonnottomampia kuin vanhempansa, myös uskonnottomampia kuin vanhemmat sukupolvet olivat heidän iässään. Yksi keskeinen tekijä tässä on primaarisosialisaatiossa tapahtuneet muutokset. Kun uskonto ei ole läsnä perheen arjessa eikä lastenkasvatuksessa, traditio rikkoutuu.⁴⁹

Milleniaalit ovat uskonnottomien sukupolvi. He ovat pitkään kuuluneet myös uskonnottomimpiin ikäryhmiin. Heistä tiedettyä värittää siis sekä heidän ikänsä että heidän sukupolvensa. Sukupolvivaikutuksen perusteella on kuitenkin selvää, että milleniaalien uskonnottomuuteen ja tämän yleistymiseen liittyvät muutkin tekijät kuin heidän ikänsä tällä hetkellä. Tämän johdosta on syytä olettaa, että heidän suhteellinen uskonnottomuutensa vanhempiin sukupolviin verrattaessa on pysyvä ominaisuus, joka ei automaattisesti palaudu edeltävien sukupolvien tasolle sukupolveen kuuluvien ihmisten varttuessa.⁵⁰ Sukupolvella tarkoitetaan tässä tapauksessa eri ikäsukupolven jäseniä eli tietyinä ajanjaksona syntyneiden

⁴⁶ Berger & Luckmann 2009, 147–151.

⁴⁷ Woodhead 2017, 249–256.

⁴⁸ Ks. esim. Voas & Doeblen 2011, 39–62; Tervo-Niemelä 2018, 146–147.

⁴⁹ Voas & Doeblen 2011, 39–62. Woodhead 2017, 251; Tervo-Niemelä 2018, 141–152; Taira et al. 2019.

⁵⁰ Voas & Doeblen 2011, 39–62; Woodhead 2017, 251; Taira et al. 2019; Tervo-Niemelä 2018, 141–152. Ikä-, sukupolvi- ja ajankohtaerheistä tarkemmin, ks. esim. Toivonen 2003, 109–110.

ihmisten joukkoa. Samaan sukupolveen kuuluvat voivat kokea samoja ja samanlaisia kokemuksia, joista jotkut saattavat muodostua jopa koko sukupolvea määrittäviksi tekijöiksi.⁵¹

2.2 Yksilöllistyminen ja identiteettikategoria

Woodheadin mukaan yksi vailla uskontoja elävien nuorten keskeisimmistä piirteistä on heidän vapautta ja yksilöllisyyttä korostava ajattelunsa. Ajattelutapa sinänsä on varsin yleinen läpi myöhäismodernien yhteiskuntien. Vailla uskontoja elävien nuorten aikuisten keskuudessa se kuitenkin korostuu entisestään. Woodhead katsoo, että uskonnoista etääntyneet ”nones” - ihmiset ovat sitoutuneet yksilöä ja vapautta korostavaan ajatteluun.⁵² Tämä kytkeytyy osaltaan myös Tairan, Ketolan ja Sohlbergin näkemykset siitä, etteivät suomalaiset uskonnottomat milleniaalit näe suomalaisuutta tärkeänä.⁵³

Tarkastelen Woodheadin esille tuomaa näkökulmaa tarkemmin subjektiivisen käänteen sekä yksilöllistymisteesin kautta. Subjektiivisella käänteellä viitataan erityisesti länsimaisille, jälkimoderneille yhteiskunnille ominaiseen ajattelutavan ja moraalin muutokseen, jossa elämän lähtökohdaksi muodostuu ’yksilö’ ja yksilön omat kokemukset, ajatukset ja tunteet. Ulkoisille odotuksille perustuvasta elämästä käännetään kohti sisäisesti määräytyvää, subjektiivista elämää. Tämä vaikuttaa myös moraalikäsitteisiin. Näkemyksiä hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä haetaan yksilön omista lähtökohdista ja edellytyksistä ulkoisten auktoriteettien sijaan. Jatkuva itsensä toteuttaminen, sisältä kumpuavan autenttisuuden korostaminen ja kokemuksellisuus muodostuvat hyvän ja oikean elämän lähtökohdiksi. Perusyksikkönä toimivan yksilön tulee voida tehdä omaa elämäänsä koskevat päätökset itsenäisesti. Eroa tehdään uskontokuntiin ja instituutioihin, ei esimerkiksi henkisiin kokemuksiin. Uskonnollisuus nähdään muiden oppien seuraamisena, henkisyys taas yksilön omana oppimisprosessina. Uskontotieteessä subjektiivista käännettä onkin sovellettu erityisesti erilaisten uushenkisyyksien tutkimiseen.⁵⁴ Sen avulla voidaan kuitenkin tarkastella myös esimerkiksi uskonnottomuutta.

⁵¹ On myös syytä ymmärtää, että sukupolvi ei ole yhtenäinen ihmisjoukko, vaan se jäsentyy erillisinä joukkoina. Urbanissa ympäristössä tämä eriytyneisyys ja lomittaisuus korostuu entisestään. Sukupolven käsitettä käytettäessä tulee myös välttää elitistisiä olettamuksia kunkin sukupolven avainkokemuksista ja suuntautumisista. Yksittäisiä kokemuksia ei tulisiakaan automaattisesti yleistää koskemaan koko sukupolvea. Sukupolvinäkökulma on kuitenkin varsin keskeinen, sillä ihmiset ovat nykyisin tiiviisti tekemässä juuri samanikäisten ihmisen kanssa. Purhonen 2007, 73–96. Sukupolvi -käsitteen määrittelytavoista tarkemmin, esim. Toivonen 2003, 109–111; Purhonen 2007, 14–17.

⁵² Woodhead 2017, 246–258.

⁵³ Taira et al. 2019.

⁵⁴ Heelas et al. 2005, 2–11; Woodhead 2017, 257–258; Karjalainen 2018, 265–272.

Subjektiivinen käänne on yhdenlainen näkökulma laajempaan keskusteluun individualisaatiosta. Ulrich Beck ja Elisabeth Beck-Gernsheim katsovat, että yksilöllistyminen on myöhäismodernien, pitkälle eriytyneiden yhteiskuntien ominaisuus. Yksilöllistyminen on rakenteellista. Kyse ei siis ole niinkään yksilön ja yhteiskunnan suhteen päättymisestä kuin sen muutoksesta. Individualisoituneessa ajattelussa identiteettien rakentaminen ja jatkuva työstäminen korostuvat. Omaksi itseksi ei enää synnytä, vaan itseksi tullaan ja 'itse' saavutetaan. Individualisaatio rakentuu ajatukselle yksilön omasta elämästä, "a life of one's own", jonka jatkuva työstäminen on yksilön vapaus ja vastuu.⁵⁵

Yksilöllisyyden vastakohtana pidetään kollektivistista ajattelua. Kollektivistiseen yhteisöön synnyttään, siihen sitoutuminen on vahvaa ja tyypillisesti itsestäänselvyys. Tällöin yhteisö määrittää yksilön tapoja, valintoja ja viimekädessä sitä, kuka hän on.⁵⁶ Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on nähtävissä kollektivistisia piirteitä, vaikkei sitä erilaisten uskontotieteellisten jäsenyysmuotojen erotteluissa laskettaisikaan puhtaasti kollektivistisiin kirkkoinsituutioiden muotoihin.⁵⁷

Taira, Ketola ja Sohlberg katsovat artikkelikäsikirjoituksessaan uskonnottomuuden olevan identiteetikategoria. Määritelmä on strateginen, ja sillä tehdään eroa käsitykseen uskonnottomista ryhmänä.⁵⁸ Kategorian merkitys onkin ryhmää väljempi. Ajatus ryhmästä pitää sisällään oletuksen siitä, että sen jäsenet ovat tietoisia itsestään ja toisistaan ryhmäisyyden kautta, ja kenties toimivat yhdessä tuumin ja yhteisiä päämääriä kohti. Kategoria taas viittaa ainoastaan luokitteluun ja luokan kuvailuun. Arjessa tapahtuva kategorisointi voi toimia perustana ryhmänmuodostukselle, mutta se ei lähtökohtaisesti edellytä jaettua tietoisuutta tai ryhmäidentiteettejä.⁵⁹

Seuraan Tairan, Ketolan ja Sohlbergin ajattelua hahmottaen uskonnottomuuden kategoriaksi. Kategorian käsitettä on mahdollista lähestyä useammalla tavalla, mutta tässä tutkielmassa jäsennän sitä löyhästi kategoria-analyttisen lähestymistavan mukaan. Kyseessä on etnometodologiseen tutkimusperinteeseen⁶⁰ pohjaava teoreettinen lähestymistapa, jossa

⁵⁵ Beck & Beck-Gernsheim 2002, 1–21.

⁵⁶ Pessi & Grönlund 2018, 102.

⁵⁷ Hovi 2018, 208–213.

⁵⁸ Tarkemmin kritiikistä uskonnottomista ryhmänä, katso luku 1.2.

⁵⁹ Taira et al. 2019; Brubaker 2013, 27–35.

⁶⁰ Etnometodologia on erityisesti ihmisten arkista vuorovaikutusta tarkasteleva teoreettinen lähestymistapa. Etnometodologinen kiinnostus kohdistuu erityisesti ihmisten jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa tapahtuviin käytäntöihin, joiden kautta sosiaalista järjestystä tuotetaan. Tätä järjestystä tarkastellaan tyypillisesti mikrorakenteista käsin; ihmisen toimintaa ei siis palauteta esimerkiksi normeihin. Sen sijaan tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi ne tavat, joilla ihmiset kuvaavat normejaan ja norminmukaista toimintaansa. Perinteinä etnometodologia on eritynyt laajemmasta konstruktivistisesta sosiaalitieteiden perinteestä, ja on osin läheinen esimerkiksi diskurssianalyttisen tutkimusperinteen kanssa. Jokinen et al. 2012, 20–25.

ihmisen arkisen kokemusmaailman katsotaan perustuvan havaintotodellisuuden karegorisointiin, eli asioiden jäsentämiseen erilaisiin luokkiin niiden oletettujen ominaisuuksien perusteella. Lähtökohta on tuttu myös esimerkiksi Mary Douglasin ajattelusta. Douglasin mukaan kulttuuri perustuu ihmisen lakkaamattomaan asioiden ja ilmiöiden luokitteluun.⁶¹

Kategoria-analyysiä ovat Harold Garfinkelin ja Harvey Sacksin pohjalta määritelleet Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen. Heidän mukaansa ihminen kategorisoi kaikkea, ja jaotteluihin perustuva ajattelu on aktiivisesti osa järjestyksen tuottamista eri kulttuurikonteksteissa. Kyse on jatkuvasta arvioinnin, luonnehtimisen ja jaottelun prosessista. Kun jokaisella havaitulla asialla on oma paikkansa kulttuurissa, on todellisuus turvallisempi ja hallittavampi. Voidaan ajatella, että kaikki ihmisen nimeämät asiat, toiminnot ja ilmiöt ovat kulttuurisia kategorioita, jotka ovat saaneet muotonsa ihmisen ajattelussa ja puheessa. Kategorioista voikin tulla myös kulttuurisia itsestäänselvyksiä, ja samalla niiden avulla tuotetaan poikkeavuutta. Kategorisointi on näin aina myös erontekoa.⁶²

Ihmisiä luokitellessa kategorisointi kytkeytyy identiteettiin. Kategoria-analyttisen ajattelun mukaan kategorisoinnissa onkin kyse identiteetin rakentamisesta. Identiteettikategoriasta voidaan puhua silloin, kun kategoria luonnehtii sitä, millainen ihminen on muiden kanssa neuvoteltuna. Identiteettikategorian rakentaminen puheessa on siis kuvailua, kulttuurista ja sosiaalista määrittämistä ja erojen rakentamista erilaisten kategorioiden välille. Identiteettikategoriakaan eivät ole koskaan neutraaleja luonnehdintoja, vaan identifikaatiolla rakennetaan hierarkioita ja sosiaalista järjestystä.⁶³ Identifikaation eli samastumisen ymmärrän jatkuvana, dynaamisena prosessina, jossa eri identiteettejä hyödynnetään ja hylätään tarpeen mukaan. Tässäkään mielessä identiteetti ei ole pysyvä eikä sisällä määrittävää ydintä, vaan on sen sijaan mosaiikkimainen kokoelma, jota rakennetaan tilannekohtaisesti, hetkellisesti ja joustavasti. Näin se on osaltaan myös yksilön ja yhteiskunnan neuvottelua. Kiteyttäen identiteetti on risteävien identifikaatioiden summa, joka sekin elää koko ajan.⁶⁴

3. Aineisto ja menetelmät

⁶¹ Douglas 2000 50–52; Jokinen et al. 2012, 19.

⁶² Jokinen et al. 2012, 45–75.

⁶³ Jokinen et al. 2012, 45–75.

⁶⁴ Hall 1999, 20–24, 248; Antola 2011, 1–8.

3.1 Yhdeksän näkökulmaa uskonnottomuuteen: aineiston esittely ja haastattelujen kulku

Aineistoni muodostuu yhdeksästä yksilöhaastattelusta, jotka suoritin loka-joulukuussa 2018. Suurin osa haastatteluista kesti hiukan yli tunnin; lyhyin haastattelunauhoitus oli 53 minuutin, ja pisin 87 minuutin pituinen. Haastateltavani tavoitin sosiaalisesta mediasta. Julkaisin rekrytointi-ilmoituksen ⁶⁵ 24.10.2018 Facebook-seinälläni julkisena päivityksenä. Päivitystäni jaettiin tietävästi kahdesti eteenpäin Facebookissa. Määrittelin ilmoituksessani tavoittelevani 1) 1980- ja 90- luvuilla syntyneitä, 2) pääkaupunkiseudulla asuvia, 3) itsensä uskonottomaksi määritteleviä ihmisiä. Kiinnostuneet ohjasin täyttämään verkkolomakkeen, jossa yhteystietojen lisäksi kysyttiin syntymävuotta, asuinkuntaa sekä sukupuolta.

Rekrytointi-ilmoitukseni herätti suurta mielenkiintoa. Julkaisun jälkeen noin kahden tunnin aikana sain yhteensä 45 kiinnostunutta yhteydenottoa, myös pääkaupunkiseudun ulkopuolelta sekä ulkomailta. Haastatteluun kutsuin arpomalla 11 henkilöä, kuitenkin niin, että pyrin välttämään yliedustuksia iän tai sukupuolen suhteen. Kutsun saaneista haastattelin lopulta yhdeksää. Yhden haastateltavan kanssa emme aikataulusyistä ehtineet käsittelemään kaikkia kyselyn kohtia. Mukaan ilmoittautuneista pääkaupunkiseutulaisista kaikki asuivat Helsingissä, joten aineistoon ei ollut mahdollista sisällyttää muissa pääkaupunkiseudun kunnissa asuvia ihmisiä. Ennen varsinaisia haastatteluja tein kaksi testihaastattelua, joita en litteroinut enkä sisällyttänyt analyysiini.

Haastatteleman milleniaalit olivat haastatteluhetkellä 27–35-vuotiaita ja syntyneet vuosien 1983 ja 1991 välillä. Miltei jokaisella oli taustallaan korkea-asteen opintoja, osalla myös tutkintoja. Kaikki haastateltavat olivat joko työelämässä tai opiskelijoita. Enemmistä työelämässä olleista haastateltavista toimi erilaisissa asiantuntija- ja tietotyötehtävissä, toisaalta heidän joukossaan oli myös esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan ammattilaisia sekä taiteilija. Haastatteluissa ei tullut ilmi, että haastateltavat olisivat kuuluneet esimerkiksi etnisiin tai kielivähemmistöihin. Kaikki haastateltavat olivat vähintään lapsuudessa olleet Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä. Rippikoulun olivat käyneet yhtä lukuun ottamatta kaikki. Vaikka haastateltavien väleillä on eroja, ovat he monissa asioissa myös varsin samanlaisia keskenään.

Alkuperäisistä Kirkon tutkimuskeskuksen GE15 -kyselyn 34 kysymyskohdasta haastatteluihini valikoitui 14, eli yhteensä 95 yksittäistä kysymystä tai väittämää. Kysymysten

⁶⁵ Ks. Liite 1.

valikoimisessa minua auttoivat alustavat tiedot siitä, mitkä Teemu Tairan, Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin mukaan näyttivät erottavan uskonottomaksi identifioituvia muista GE15 - vastaajista. Mukaan valitsemistani kysymyskohdista kaikki paitsi kysymykset 5, 8 ja 9 hyödynnettiin haastatteluissa juuri niin, kuin ne olivat GE15 -kyselyssäkin olleet. Haastatteluihin kuluva aikaa kontrolloidakseni karsin edellä mainitsemistani kolmesta kohdasta pois joitakin vastausvaihtoehtoja.

Kunkin haastattelun aluksi kerroin haastateltavalle kysymysten rakentuvan lomakekysymysten ympärille. Ohjeistin, että tulemme käymään lomaketta läpi ja keskustelemaan ajatuksista, joita kysymykset ja niihin vastaaminen herätti. Kerroin, että kysymykset ovat Suomessa vuonna 2015 tehdystä kyselytutkimuksesta. En kuitenkaan kertonut sen tilaajaa. Kehotin haastateltavia sanoittamaan ajatteluaan vapaasti ääneen. Haastattelut etenivät siten, että asetin kunkin kysymyskohdan paperisena haastateltavan eteen. Suurin osa kysymyksistä esitettiin haastateltavalle yksi kerrallaan niin, ettei hän päässyt näkemään niitä etukäteen.⁶⁶ Haastateltavat vastasivat kysymyksiin lomakkeelle itse kynällä merkatien. Kun esillä ollut kysymys oli saatu lomakkeella vastattua, ryhdyttiin sitä käsittelemään kysymyksiin.

Kannustin haastateltavia aloittamaan ajatustensa sanoittamisen pian kunkin kysymyksen lukemisen ja paperille vastaamisen jälkeen. Punnittujen ja reflektoitujen vastausten sijaan pyrin pääsemään osaksi itse reflektointiprosessia. Voidaan olettaa, että ajan kanssa pohdiskellut vastaukset olisivat muodostaneet erilaisen aineiston. Tuleekin tiedostaa, että haastateltavat keskustelivat aiheista tavalla, jota ei joissain muissa tilanteissa tai muiden ihmisten läsnä ollessa olisi välttämättä ilmaistu näin. Lisäksi monet käsitellyistä aiheista olivat uusia, etäisiä ja haastattelutilanteessa yllättäviä. Haastattelut äänitettiin, lisäksi tein joidenkin haastattelujen aikana muistiinpanoja. Viittaan haastateltaviini salanimillä. Etunimen käyttö salanimissä palvelee mielestäni hyvin sen korostamista, kuinka aiheesta ovat keskustelemassa satunnaiset, yksittäiset ihmiset. Kohtelen keräämääni aineistoa yhtenä, yhtenäisenä aineistomassana, josta on mahdollista löytää niin johdonmukaisuutta kuin ristiriitaisuuksiakin. Keskeistä analyysissäni ei ole se, kuka haastateltava aineistossa kulloinkin on äänessä.

3.2 Kognitiivinen haastattelu tiedonkeruumenetelmänä

Suorittamani laadulliset haastattelut rakentuivat alun perin määrälliseen tutkimukseen tarkoitetun kyselylomakkeen ympärille, kuten olen edellä kuvannut. Tämä ei merkinnyt ainoastaan löyhää tematiikkaa. Tarkoituksenani oli alusta asti tuoda kyselyn runko ja

⁶⁶ Kysymykset 1 ja 2 sekä 13 ja 14 taitoin lähinnä paperia säästääkseni samoille sivuille.

kysymysten muoto haastateltavien eteen sellaisenaan, ja katsoa kuinka he kysymyksiin suhtautuvat. Haastatteluihin valmistautuessani ja testihaastatteluja suorittaessani tämä herätti monenlaisia kysymyksiä. Miten onnistun selvittämään haastateltavien arvoja, merkityksenantoa ja periaatteita kyselyn tarkoin määrittämien teemojen taustalla? Kuinka saan kiinni niistä mahdollisesti kirjavista tavoista, joilla haastateltavani saattavat kyselyn kysymyksiä lähestyä?

Nämä kysymykset johdattivat minut hyödyntämään haastattelujen suunnittelussa ja suorittamisessa kognitiivista haastattelua. Kognitiivinen haastattelu on laadullinen haastattelulaji, joka on suunniteltu erityisesti kyselylomakkeiden testaamiseen.⁶⁷ Tällä lajilla tehtävien haastattelujen keskeisimpänä kiinnostuksen kohteena on se, kuinka ja minkä perusteella haastateltava vastaukseensa päätyy. Menetelmä kehittyi 1980-luvulla CASM - tutkimuksen (Cognitive Aspects of Survey Methodology) tuloksena. CASM -tutkimuksen lähtökohtana on näkemys, ettei lomakekyselyihin vastaaminen ole suoraviivaista ärsykeisiin reagoimista. Sen sijaan vastaaminen on aina kognitiivinen prosessi, jossa yhdistyvät kysyttävän asian ymmärtäminen, tulkinta, muistelemine ja arviointi. Tämän kaiken taustalla taas vaikuttavat vastaajan sisäistetyt arvot ja periaatteet sekä kokemusten kautta rakentuva tapa nähdä todellisuus.⁶⁸

Haastattelumenetelmällä saadaan tietoa siitä, kuinka tietty kohderyhmä ymmärtää lomakekyselyssä olevat kysymykset. Kyselyvastausten taustoja tarkastelemalla päästään käsiksi sekä tutkittavaan ilmiöön, että siihen, minkälaista tietoa saattaa kyselytutkimuksissa jäädä vastauskategorioiden väleihin. Näin voidaan myös paikantaa ilmiöiden ja käsitteiden merkityksissä tapahtuvia muutoksia.⁶⁹ Käytännössä kognitiivisessa haastattelussa haastateltava käy lomaketta läpi kysymyskohta kerrallaan. Annettuaan käsiteltävänä olevaan kysymykseen vastauksensa, haastateltavaa pyydetään kertomaan, mitä ajatteli vastatessaan kysymykseen. Tähän pyritään niin sanottujen ääneen ajattelu- ja tunnustelukysymysten avulla. Haastateltava voidaan kehottaa joko haastattelun aluksi tai pitkin haastattelua kertomaan, minkälaisen asioiden kautta hän vastaukseensa päätyi; siis ajattelemaan vastauksensa ääneen. Tunnustelukysymyksiä, kuten ”Mitä se sinulle merkitsee?” tai ”Miksi ajattelet, että...?” taas esitetään tarvittavissa kohdin, jotta saadaan haastateltava kertomaan, mistä näkökulmasta hän

⁶⁷ Lomaketestauksella varmistetaan kyselylomakkeissa käytettävien kysymysten toimivuus. Käytännössä tämä tapahtuu varmistamalla, että kyselyn kysymykset todella mittaavat juuri sitä, mitä niillä on haluttu mitata. Tyypillisesti lomaketestaus tapahtuu ennen varsinaisten määrällisten tutkimushaastattelujen aloittamista. Leinonen et al. 2017, 100.

⁶⁸ Willis 2005, 34–41.

⁶⁹ Willis 2005, 34–41; Leinonen et al. 2017, 99–108.

kysyttävää asiaa pohtii. Haastattelija voi myös kiinnittää huomiota vastausnopeuteen tai havaitsemaansa empimiseen kysymysten kohdalla, ja saada tunnustelukysymyksillä haastateltava kertomaan, miksi tiettyyn kohtaan vastaaminen on ollut erityisen hankalaa tai helppoa.⁷⁰

Itse rakensin haastattelun raamit ensisijaisesti kehottamalla haastateltavia ääneen ajatteluun, ja käytin muita tunnustelukysymyksiä vain tarvittaessa. Olin kiinnostunut haastateltavien vapaasti virtaavista ajatuksista ilman, että suuntaisin heidän huomionsa heti tunnustelukysymyksellä johonkin määrättyyn näkökulmaan. Pysin antamaan heille haastatteluissa tilaa tuoda itse esille ne suunnat, joihin ajattelu kysymysten kohdalla suuntautui.

Kognitiivisen haastattelun mahdollisina sudenkuoppina voidaan pitää ainakin sitä, että haastattelija saattaa löytää näennäisiä ongelmia lomakkeista silloin, kun niitä ei varsinaisesti ole. Onkin hyvä muistaa, etteivät haastateltavien keskenään eroavat tavat hahmottaa kysymyksiä ja perustella vastauksiaan viittaa automaattisesti virheeseen lomakkeessa. Myös tunnustelukysymysten suunnittelussa tulee olla tarkkana, ettei haastattelija tahattomasti johdattele haastateltavaa alueille, joihin hänen oma ajattelunsa ei ole kulkeutunut. Tunnustelukysymyksissä voikin olla hyvä edetä yleistasolta yksityiskohtiin hienovaraisesti.⁷¹

Kognitiivisen haastattelun haasteita ovatkin samat haasteet, jotka liittyvät mihin tahansa muuhunkin laadulliseen haastattelulajiin. On hyvä ymmärtää, että haastattelija ja haastateltava muodostavat aina omanlaisensa suhteen, jossa molempien osapuolten toiminta vaikuttaa sekä toisen toimintaan, että haastattelutilanteen kokonaissuhteeseen. Haastattelutilanteet eivät koskaan sijaitse erillään osapuolten kulttuurisesta ja sosiaalisesta taustasta, vaan erilaiset arvot, näkemykset ja asenteet tutkittavasta asiasta ovat aina eräänlainen osapuoli haastattelutilanteissa.⁷²

Haastatteluja tehdessä ja analysoidessa on hyvä muistaa, että yksilöiden kokemukset ilmiöstä on vain osatekijä ilmiön kulttuurisesta merkityksestä. Toisin sanoen asian 'totuus' ole synonyymi sen kokeneiden selonteoilta. Haastatteluilla saatava tieto on myös lähtökohtaisesti erilaista kuin luonnostaan saatavilla oleva tieto, kuten media-aineistot tai viranomaislausunnot. Näin eri tavoin saatavia aineistoja tulee analysoidakin nämä erot mielessä.⁷³ Näin ollen en suhtaudu haastattelemieni ihmisten selontekoihin suorina vastauksina tutkimuskysymyksiini. Uskonottomien kuvaukset toimivat pikemminkin ylätasoa vihjeinä siitä, mitä uskonottomuus

⁷⁰ Willis 2005, 42–62.

⁷¹ Willis 2005, 115–126.

⁷² Hirsjärvi & Hurme 2004, 21–41.

⁷³ Alasuutari 1999, 159–160.

merkitsee. Samaten on syytä ymmärtää haastatteluilla kerättävän aineiston ominaispiirteet. Ilman haastatteluja syväluotaavan analyysin teko uskonottomien ajattelusta kyselykysymysten äärellä ei kuitenkaan olisi mahdollista.

Hyödynnän kognitiivista haastattelutapaa erityisesti siksi, koska se tarjoaa mielekkään mallin laadullisen aineiston keräämiseen määrälliseen analyysiin suunnitellun lomakkeen pohjalta. Näin kognitiivinen haastattelu istuu hyvin juuri Kirkon tutkimuskeskuksen kyselyyn perustuvien haastattelujen tekemiseen. Tästä näkökulmasta se istuu hyvin myös laajempaan keskusteluun uskonottomuudesta. Koska uskonottomuuden tutkimus kytkeytyy lähtökohtaisesti tilastotiedolle ja tilastollisen tutkimuksen mittareille, on nämä kytkökset lähtökohdaksi ottavaa aineistonkeruumenetelmää erityisen hedelmällistä hyödyntää. Koska tutkielmani aiheena tai tehtävänä ei ollut varsinaisesti testata tai haastaa Kirkon tutkimuskeskuksen kyselyn toimivuutta, suhtauduin haastateltavieni vastauksiin arvokkaina sellaisinaan, ilman lähtökohtaista kriittisyyttä alkuperäisen kyselyn suuntaan.

On syytä huomioda, että varsin strukturoitu haastattelukaava mahdollisti tarkan, mutta kapean näkökulman aiheisiin. Jokaiseen esille tulleet yksityiskohtaan ei ollut mahdollisuutta pureutua lisäkysymyksin. Samat haastateltavat olisivat luultavasti kuvanneet näkemyksiään eri tavoin, mikäli haastattelut olisi tehty ilman heidän edessään olevia lomakkeita. Lomakekysymykset rakensivat siis haastatteluille ne raamit, joiden kautta haastateltavani teemoista ajattelivat ja joiden avulla teemoja sanallistivat. Näin kerättyä aineistoa ja paikannettuja merkityksiä ei voida irrottaa tutkielman metodologisista valinnoista, vaan niitä tulee tarkastella yhdessä.

On tärkeä ymmärtää Kirkon tutkimuskeskuksen GE15 -kyselytutkimus erillisenä suhteessa omiin haastatteluihini. Ensinnäkään haastattelemieni ihmisten vastauksia ei voi katsoa yksi yhteen GE15:n tulosten kanssa. En tietääkseni haastatellut sellaisia ihmisiä, jotka olivat vastanneet myös alkuperäiseen tutkimukseen. Lisäksi GE15 -kyselyn tiedonkeruumenetelmä oli sähköinen kysely ja minun haastatteluni tehtiin kasvokkain. GE15:n osallistujat olivat sattumanvaraisia, kun taas suorittamiini haastatteluihin tuli itse ilmoittautua kiinnostuksensa perusteella. Toisin sanoen Kirkon tutkimuskeskuksen aineistossa uskonottomiksi identifioituneet ihmiset tekivät identifikaatiota varsinaisesti vasta saavuttuaan kyselyssä kyseiseen kysymyskohtaan. Tässä tutkielmassa haastateltavat valikoituivat mukaan etukäteen sen vuoksi, että he hahmottivat itsensä uskonottomiksi ja halusivat tulla puhumaan siitä. Käyttämäni haastattelukysymykset eivät myöskään olleet identtisiä alkuperäisen kyselyn kanssa. GE15 -kyselyn tuloksia on kuitenkin mielekästä analysoida yhdessä saamieni tulosten

kanssa, sillä lomakkeet ovat suurilta osin yhtenevät, ja haastattelemani ihmiset tarpeeksi tarkasti rajattuja.

3.3 Sisällönanalyysi

Aineiston analyysissä on edetty teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin. Sisällönanalyysi on väljä, sateenvarjomainen nimitys analyysimuodoille, joita voidaan toteuttaa määrällisesti, laadullisesti tai soveltamalla molempia tutkimustapoja samaan aineistoon. Tyypillisen kolmijaon mukaan analyysissä voidaan edetä aineistolähtöisesti, teorialähtöisesti tai niitä yhdistelemällä teoriaohjaavasti. Sisällönanalyysi sopii hyvin menetelmien ja näkökulmien yhdistelyyn. Analyysissä tekstistä pyritään löytämään esimerkiksi yleisyyksiä, poikkeavuuksia, erilaisia vastaavuuksia tai yhteneväisyyksiä. Voidaan etsiä temaattisia näkökulmia tai rakentaa tyyppivastauksia. Erilaisia tekstiosia ja näkökulmia voidaan verrata toisiinsa. Sen avulla voidaan paikantaa tekstiaineistosta erilaisia pinnan alla olevia merkityksiä, sanojen taustalla olevia arvoja ja kulttuurisesti muodostuneita rakenteita. Näin se sopiikin hyvin myös uskontotieteeseen.⁷⁴

Teoriaohjaava sisällönanalyttinen eteneminen näkyy analyysissäni teorian ja aineiston vuorotteluna. Tutkielmani lähtökohdat – se, kuinka lähdin aineistonkeruuta suunnittelemaan ja toteuttamaan – ovat olleet teoreettisten kulmakivien pohjalta rakentuneita. Analyysiä tehdessä tiesin Tairan, Ketolan ja Sohlbergin artikkelikäsitelmien ansiosta, mihin kiinnittää erityistä huomiota. Toisaalta kyseisten tutkijoiden sekä Linda Woodheadin artikkelin pohjalta olisi voinut lähteä analysoimaan aineistoa myös muihin suuntiin. En myöskään edennyt minkään tarkoin rajatun hypoteesin avulla. Pitkin analyysiprosessia aineistolähtöisyys ja teoria vuorottelivat joustavan vuoropuhelun tavoin.

Toteutin sisällönanalyysini seuraavasti. Aivan ensimmäiseksi litteroin haastattelunauhoitukset tekstitiedostoiksi. Tämän jälkeen koodasin aineiston Atlas.ti -ohjelmalla.⁷⁵ Koodaamisella tarkoitetaan aineiston läpikäynnissä tapahtuvaa merkitsemistä jollakin määrättyllä periaatteella. Koodaamalla aineistoa jäsennetään analyysiyksikköihin, eli on sisällönanalyysin apuväline.⁷⁶

Ensimmäisellä analyysikierroksella jaottelin aineiston haastatteluissa käyttämäni Kirkon tutkimuskeskuksen kyselyrunon mukaisesti neljääntoista osaan. Jokainen mukaan valikoitunut kysymyskohta sai siis oman paikkansa analyysissä. Minua kiinnosti erityisesti se, minkälaisia ajatuksia uskonottomille heräsi juuri määrättyjen kysymysten kohdalla. Näin

⁷⁴ Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–99; Nelson & Woods 2013, 109–117.

⁷⁵ Atlas.ti on laadullisen aineiston analysointiin suunniteltu ohjelmisto. What is Atlas.ti, s.a.

⁷⁶ Tuomi & Sarajärvi 2009, 92–93.

pääsin kiinni sekä heidän merkityksenantoonsa, sekä siihen, kuinka merkitykset linkittyvät ja lomittuvat. Tämän ensimmäisen jaottelun jälkeen tarkastelin kustakin neljästätoista osasta sekä toistoa, että sisäistä poikkeavuutta. Muutamat kohdat koostin pitäen analyysissäni mukana vastausten koko kirjon. Näin toimin esimerkiksi kohdassa, jossa haastateltavat hahmottelivat sitä, mitä uskonnottomuus heidän mielestään tarkoittaa. Lisäksi kiinnitin huomiota haastattelutilanteiden tunnelmaan. Mikä vaikutti helpolta ja ohitettiin nopeasti, minkä kohdalle pysähdyttiin miettimään? Onko tunnelma sähköinen vai rento? Tässä vaiheessa apuna olivat myös hallussani olleet haastattelunauhoitukset.

Tämän jälkeen ryhdyin hahmottelemaan aineistoa kolmeen laajaan, temaattiseen osaan. Teemoiksi hahmottuivat GE15 -kyselyn perusteella ”uskonto”, ”uskonnottomuus” sekä ”yhteiskunta”. Teemat ovat osittain lomittaisia. Uskontoihin liittyviä näkemyksiä tuli siis esille yhteiskunnasta keskusteltaessa, ja suomalaisuuteen liittyviä merkityksiä nousi myös uskonnottomuutta kartoittaneissa kysymyksissä. Tämän temaattisen kolmijaon kautta pääsin kuitenkin rakentamaan analyysiä niin, että eri rakenteiden tasoilla olevia merkityksiä oli helppo hahmottaa. Tarkoitukseni oli säilyttää aineiston rakenteessa tarpeeksi yhtenevyyttä alkuperäiseen kyselylomakkeeseen, jotta voidaan tietää, mitä ajatuksia heräsi juuri tietyn kysymyksen kohdalla.

Jo kolmitahoista teemoittelua tehdessäni minulle muodostui käsitys siitä, kuinka paljon yksilöllisyyteen liittyvät suorat ja epäsuorat yksityiskohdat paistoivat aineistosta läpi. Tämän vuoksi ryhdyin keräämään niitä erilleen. Olen lähtökohtaisesti edennyt tutkielmassa ilman mitään tarkkaa hypoteesia. Uskonnottomuuden tavallistumisen näkökulma oli kuitenkin jo alusta asti mukana jonkinlaisena ohjaavana ajatuksena. Tämän vuoksi jatkoanalyysiksi nousivatkin nämä kaksi teemaa.

Sisällönanalyysin ongelmina pidetään sitä, että analyysi saattaa jäädä pelkän teemoittelun ja luokittelun tasolle. Toisena ongelmana pidetään sitä, ettei erityisesti laadullisia, suppeita aineistoja voida yleistää.⁷⁷ Ensimmäistä haastetta ratkon pitämällä teemoittelevaa ja tyypittelevää analyysitasoa vasta analyysin ensimmäisenä osana, josta varsinaiset johtopäätökset kerätään. Näin en jää ainoastaan esittelemään aineistoani. Yleistettävyyden haasteeseen vastaan sillä, että tutkimukseni on alun perin tarkoitettukin väriä, sävyjä ja yksityiskohtia tarjoavaksi osaksi laajemmalle tutkimusnäkökulmalle. Haastatteleman yhdeksän ihmistä ovat sattumanvaraisia esimerkkejä siitä, kuinka urbaanit milleniaalit uskonnottomuutta saattavat hahmottaa. Normalisaatioon ja tavallistumiseen kytkeytyvä

⁷⁷ Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–113.

analyysitaso mahdollistaa kuitenkin myös sen pohtimisen, kuinka poikkeavia haastateltujen ajatukset mahdollisesti ovat. Yleistämättömyyden problematiikka on kuitenkin oleellinen, joten sitä on syytä tarkastella vielä tarkemmin.

3.4 Risteävät menetelmät

Miksi tehdä laadullinen ja siten auttamattakin suppea haastattelututkimus aiheesta, josta on jo tuoretta, kattavaa, määrällistä tietoa? Seuraavaksi esittelen näkökulmia, joiden kautta tutkielmani näkökulmat ja valitsemani menetelmät ovat relevantteja tutkimuksellisia valintoja. Se, miksi on ollut syytä tehdä verrattain suppea haastattelututkimus aiheesta, liittyy keskeisesti määrällisen ja laadullisen tiedonintressin eroihin ja niiden välisen dikotomian ylittävään monimenetelmällisyyteen. Monimenetelmällisyyden hyötyjä ymmärtääkseen tulee kuitenkin ensin tarkastella sitä, millä tavoin määrälliset lomaketutkimukset ja laadulliset haastattelututkimukset eroavat toisistaan.

Kyselytutkimuksilla osana määrällistä tutkimusperinnettä on monenlaisia etuja laadullisten haastattelututkimuksiin verrattuna. Niillä on mahdollista saada laaja-alaista, väestöllisesti edustavaa ja helposti vertailtavaa tietoa. Kyselytutkimusten edut näkyvät uskontotieteessä erityisesti uskonnon paikan ja aseman tarkastelussa eri puolilla maailmaa ja maailmanlaajuisesti. Näin voidaan tutkia suuren kokoluokan muutoksia ja kattavasti varsin isoja ihmismääriä. Samoin kyselytutkimusten tekeminen ja analysoiminen suurilla vastaajamäärillä on paljon laadullisia haastattelumenetelmiä nopeampaa ja edullisempaa. Kiteyttäen kyselytutkimus on siis taloudellinen ja tehokas tapa saada tietoa ilmiöistä ja ilmiöissä tapahtuvista muutoksista.⁷⁸

Kuten missä tahansa muussakin tutkimusmetodissa, myös kyselyissä on heikkoutensa. Itse asiassa niiden etuja voi pitää toisaalta myös niiden haittoina: yleistettävät ja yksinkertaistetut kysymykset mahdollistavat laajan tiedonkeruun ja vertailevuuden, mutta samalla saattavat luoda itse tutkimusaiheesta kuvan näennäisen yksioikoisena ilmiönä. Ihmisten kokemusmaailma on kuitenkin paljon monimutkaisempi, kuin miltä selkeät kategorisoinnit saavat sen näyttämään. Ihmiset myös yleensä käsittävät kysyttävät sanat ja käsiteltävät teemat eri tavoin, ja ihmisten taustat ja asemat sekä asenteet kysyttävää asiaa kohtaan vaikuttavat myös vastauksiin. Tämä haaste on erityisen keskeinen uskontotieteessä, jossa jo tutkimuskentän ydinkäsite 'uskonto' on paitsi monimerkityksellinen ja muuttuva, myös kaikkea muuta kuin neutraali. Tutkimuksissa kysyttävien asioiden yhteiskunnallisen aseman tiedetäänkin

⁷⁸ Willis 2005, 12–27; Navarro-Rivera & Kosmin 2013, 395–420.

vaikuttavan myös annettuihin vastauksiin.⁷⁹ Lisäksi ihmiset saattavat vastata jopa samassa haastattelussa myöhemmin toistettavaan kysymykseen eri tavoin eri kerroilla, eli ihmiset voivat olla eri mieltä itsensä kanssa. Erilaiset hyvin pienetkin muutokset kysymysten asetteluihin voivat myös muuttaa vastauksia oleellisesti.⁸⁰

Kyselytutkimuskaan ei siis ole neutraali tapa kerätä tietoa maailmasta, vaan se todellisuuden kuvaamisen lisäksi myös osallistuu sen rakentamiseen. Kyselytutkimukset ja niissä tapahtuva kategorisointi rakentavat tapoja, joilla ihmisiä jaotellaan. Identiteetit ja identifikaatioprosessit tapahtuvatkin aina suhteessa valtaan ja kontekstiin; yhtäälle identifioituminen on aina eron rakentamista toisaalle. Onkin keskeistä ymmärtää, että myös tilastollinen tieto on tulkintaa, ja tilastolliset tunnusluvut ovat kielen ohella merkkijärjestelmiä, kielellisiä sopimuksia.

Näin myös tunnusluvut ja mittarit ovat alttiita vanhenemiselle ja tulkinnan muutoksille.⁸¹ Tilastollisesti havaittavien muutosten lisäksi onkin tärkeää tarkastella muutosilmiöitä myös laadullisesti: kuinka tutkittavasta ilmiöstä puhutaan ja mitä se kullekin tarkoittaa.⁸² Kyselyiden heikkoudet ja haasteet eivät suinkaan tarkoita sitä, etteikö kyselytutkimus olisi relevantti tutkimusmenetelmä, myös uskontotieteessä. Päinvastoin tutkielmani keskeinen kysymys juuri helsinkiläisten milleniaalien keskuudessa lisääntyneestä ja normalisoituvasta uskonnottomuudesta ei olisi voinut muodostua ilman kyselytutkimuksesta saatavaa tilastotietoa. Tutkielmani siis tarvitsee määrällistä tietoa, ja toisaalta pyrkii antamaan ja esittelemään sävyjä, joita ei ilman haastattelututkimuksia välttämättä saisi esille.

Hyödyllistä onkin joko tai -keskustelun sijaan suhtautua määrälliseen kyselytutkimukseen ja laadulliseen haastatteluun sekä että -näkökulmasta. Laadullinen haastattelututkimus voikin paikantaa erilaisia tilastollisten mittareiden taakse jääviä moninaisuuksia, vivahteita ja poikkeuksia, joilla voidaan sekä laajentaa että tarkentaa tutkittavaa ilmiötä. Sen avulla voidaan pyrkiä vastaamaan kysymyksiin, joita määrällisen tutkimuksen tuloksena syntyy. Keskeistä toimivassa monimenetelmällisyydessä onkin aito yhdistäminen ja vuorovaikutus.⁸³

⁷⁹ Navarro-Rivera & Kosmin 2013, 395–420.

⁸⁰ Muita erilaisia erhetilanteita on myös erilaiset kattavuusongelmat, joita en tässä tutkielmassa käsittele. Kattavuusongelmista Ks. Willis 2005, 12–30.

⁸¹ Tilastollisia mittareita ei tyypillisesti muuteta usein, sillä pienetkin muutokset vaikeuttavat vertailtavuutta. Vertailtavuus onkin tilastotiedon keskeisimpiä tehtäviä. Toisaalta mikäli kysymyksiä ei muuteta, vaikka ilmiö itse muuttuisi, saatetaan kadottaa tilastokategorioiden ulkopuolelle paljon oleellista tietoa ilmiöstä itsestään. Kurkela & Sauli 1998, 27–36.

⁸² Kurkela & Sauli 1998, 27–36; Ahola 1998, 257–282; Keinänen 1998, 43–58; Day & Lee 2014, 345–346.

⁸³ Lehto 1998, 207–231.

Tällä tavoin voidaan olla mahdollistamassa myös sitä, etteivät laadulliset tapaustutkimukset jää irrallisiksi muiden tieteenalojen samaa ilmiötä käsittelevien tutkimusten kanssa.⁸⁴ Siispä tutkielmani rajaukset ja metodologiset valinnat löytävät merkityksensä juuri monimenetelmällisyyden kautta. Koska uskonnottomuutta on tutkittu Suomessa vielä varsin vähän, on hyödyllistä kytkeä tutkielma aikaisempaan tutkimukseen. Sen sijaan, että lähestyisin laajaa ja monitahoista tutkimusaluetta umpimähkään, kiinnitän aineistoni rajauksen ja tutkimuskysymyksen strategisesti siihen, mitä jo tiedetään. Lisäksi koska uskonnottomista helsinkiläisistä milleniaaleista on jo tuoretta ja kattavaa tilastotietoa, on hedelmällistä tarkastella samaa asiaa myös jostakin toisesta näkökulmasta käsin, tässä tapauksessa haastatteleamalla. Näin voin tarkastella aiemmassa tutkimuksessa paikannettua identiteettikategoriaa niistä näkökulmasta, onko jotakin mitä ei vielä tiedetä.

4. Uskonnottomuus, uskonto ja yhteiskunta urbaanien uskonnottomien milleniaalien ajattelussa

4.1 Uskonnottomuus

4.1.1 Ei mitään diippii: uskonto uskonnottomien lapsuudessa ja nuoruudessa

Uskonnottomien nykypäivän ajattelua ymmärtääkseen on syytä aloittaa tarkastelemalla heidän henkilöhistoriaansa. Linda Woodheadin tavoin katson, että sosialisatiolla, erityisesti kotikasvatuksella, on keskeinen merkitys uskonnottomuuden yleistymisessä.⁸⁵ Luvun teemat perustuvat Gallup Ecclesiastica -kyselyn (GE15) kahteen kysymykseen. Ensimmäisessä tiedusteltiin uskonnon asemaa kotikasvatuksessa erilaisten osatekijöiden, kuten rukouksen ja kirkossa käymisen kautta. Vastaajan tuli myös arvioida, oliko kotikasvatus ollut uskonnollista vaiko ei. Toinen tässä luvussa käsiteltävä kyselyn kohta oli kysymys, jossa tiedusteltiin jäsenyyttä uskonnollisessa yhteisössä. Kaikki haastattelemani uskonnottomat olivat olleet vähintään lapsena Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä.

Kuinka haastattelemani uskonnottomat hahmottivat lapsuuttaan ja kasvatuksen uskonnollisuutta? Heidän kuvauksiaan voi kuvata ainakin paradoksaalisiksi. Ensikatsomalta näyttää siltä, että sekä kirkkoinstituutio että uskonnollisuus olisivat olleet jonkin verran

⁸⁴ Mikkeli & Pakkasvirta 2007, 167.

⁸⁵ Ks luku 2.1.

haastateltavien elämässä mukana. Jumalanpalveluksissa käytiin harvakseltaan, mutta esimerkiksi seurakunnan iltapäiväkerhot olivat suhteellisen suosittuja. Iltarukous opetettiin useammalle, ja joidenkin kotona rukoiltiin myös ruokarukous. Haastattelemani uskonnottomat eivät kuitenkaan itse arvioineet saaneensa uskonnollista kasvatusta. Seurakunnan kerhoille, kirkossa käymiselle sekä rukoustenkin opettamiselle ja lausumiselle löytyi haastatteluissa nopeasti määritelmiä, joilla ne kategorioitiin uskonnollisuuden ulkopuolelle.

Uskonnollisen ja ei-uskonnollisen kategorioita tuotettiin lapsuudenkuvauksissa kahdella tavalla. Yhtäältä uskonnolliseksi määriteltiin syvä, henkilökohtainen usko. 'Aidon uskonnollisuuden' ajateltiin kumpuavan ihmisen sisältä tavalla, jota ei vanhempien toiminnasta tunnistettu. Tällöin rukouksen kaltaiset toiminnot oli helppo asettaa uskonnollisen ulkopuolelle. Ne eivät olleet 'oikeasti' uskonnollisia, sillä niistä koettiin puuttuvan toiminnot uskonnollistava osa.⁸⁶ Normien noudattaminen ei siis riittänyt tekemään muuten kristinuskoon viittaavista toiminnoista uskonnollisia.

--ne oli semmost et näin toimittiin koska tää kuuluu johonkin lasten kasvatus kahdeksankymmentäluvulla niinku oppikirjaa. -- Et se ei tuntunu niin semmoselta sydäimestä tulevalta nimenomaan, vaan jotenki sellaselta... Koska näin kuuluu tehdä tekemiseltä. (Kirsi)

Toinen tapa tuottaa uskonnon kategoriaa lapsuudenkuvauksissa oli liittää uskonto sääntöihin ja kontrolliin kasvatuksessa.⁸⁷ Tässä näkökulmassa uskonnon oli mahdollista kytkeytyä normeihin, mutta vain siinä tapauksessa, että sääntöjä ja kieltoja perusteltaisi uskonnolla.

--jos me ollaan kirkossa niin kyl niinkun mun vanhemmat vaik niinku ristii käden, kädet sillon ku niinku on tarkoitus, tai siis sillon ku rukoillaa. Ja on mulle sanottu et sit ku kuolee ni menee taivaasee. Mut et et niinku, ei mitään sellast niinku diippii, ei oo koskaan vedottu et näin ei saa tehdä koska niinku Jumala tai uskonto tai muuta. (Janika)

Vanhempien kasvatustyyliä ei kuitenkaan kuvattu uskonnottomiksi, uskontovastaisiksi tai esimerkiksi ateistisiksi. Pikemminkin kasvatusta määritti käsite 'vapaa'. Ajatus vapaudesta toistuikin haastateltavien kuvauksissa varsin paljon. Vanhempien suomaa vapautta arvostettiin, ja heille oltiin siitä kiitollisia.⁸⁸ Tämän 'vapauden' merkitystä tai sisältöä ei määritelty erikseen.

⁸⁶ Myös GE15 -tutkimuksessa tulee esille, ettei kotikasvatusta pidetty uskonnollisena, vaikka siinä olisikin ollut uskonnollisia elementtejä. Aidon ja 'autenttisen' kytkeminen yksilöön ja yksilölähtöiseen ajatteluun on eräs keskeinen subjektiivisen käänteen argumentti. Autenttisuudesta, Karjalainen 2018, 265–277. GE15 -tuloksista, Taira et al. 2019.

⁸⁷ Uskonto vertautuu siis suoraan ulkoisiin auktoriteetteihin ja kollektivistisiin rakenteisiin. Heelas et al. 2005, 2–11; Hovi 2018, 208–213.

⁸⁸ Woodhead katsoo vapauden olevan vailla uskontoja elävien ihmisten keskeisiä arvoja yksilöllisyyden ohella. Woodhead 2017, 246–258.

Vapauden kategoria kuitenkin toistui erityisesti kahdenlaisten kuvausten yhteydessä. Ensimmäinen näistä on puhumattomuus uskontoon liittyvistä asioista. Hiljaisuus näyttää olleen varsin kokonaisvaltaista. Osa haastateltavista ei muistanut lapsuudesta juuri minkäänlaisia keskusteluja uskonnosta.

Mä muistan sillon -- ku kouluun ilmottauduttiin, niin vanhempien piti täyttää joku kaavake tai kysely ja silloin mun äiti kysy multa että uskotsä Jumalaan, ja -- sit vähän aikaa sitten ennen tätä mun veli oli sanonu, oppinu jostain että ne jotka ei usko Jumalaan joutuu laavaan ja, ja niinku jotenki ne palaa siellä laavassa, ja sit mä muistin tän siinä hetkessä -- ni mä sanoin et joo, koska mä pelkäsin sitä laavaa-- Mut se on ainoo hetki kun mä muistan että, et ois ikinä niinku puhuttu, tai kysytty mitään uskontoon liittyvää tai uskomiseen liittyvää et meillä oli sillä tavalla aika, vapaa ympäristö et meil ei niinku puututtu kenenkään uskomiseen tai, tai poliittisiin mielipiteisiin missään vaiheessa vaan niistä enemmänki keskusteltiin sit jos ne jostain syystä nous esille. (Vilja)

Toinen yhteys, jossa vapauden kategoria toistui, kytkeytyy uskonnosta puhumisen sävyyn. Kasvatuksen vapautta kuvattiin sellaisten muistojen kautta, joissa korostui erityisesti ivaileva huumori. Joidenkin kohdalla uskonnon muisteltiin tulleen myös positiivisessa sävyssä puheeksi. Tyypillisempiä olivat kuitenkin sellaiset muistot, joissa uskontoa oli kommentoitu esimerkiksi purevaa ivaa hyödyntävällä retoriikalla. Tällaista retoriikkaa ei kuitenkaan itse arvioitu kielteiseksi: ”*Uskontoon suhtauduttiin kielteisesti? No ei, ei nyt suhtauduttu kielteisesti ehkä siihen suhtauduttiin vähän sellasella niinkun, ironisella sarkasmilla.*” (Sakke)

Lapsuusajan lisäksi haastatteluissa keskusteltiin paljon myös teini-iästä, erityisesti rippikoulun yhteydessä. Yhtä lukuun ottamatta haastateltavani olivat käyneet rippikoulun ja tulleet konfirmoiduiksi. Rippileiriin ei kuitenkaan juurikaan liitetty uskonnollisia tai hengellisiä elementtejä. Sitä hahmotettiin lähinnä sosiaalisten tekijöiden kautta. Rippileiriä ei kuitenkaan arvioitu sosiaalisestikaan erityisen merkitykselliseksi. Leirikokemus nähtiin normina, joka käytiin suorittamassa, koska kaikki muutkin tekivät niin. Prometheus-leirejä⁸⁹ sen sijaan kuvattiin paljon myönteisemmin. Näistä leireistä ja yhdistyksestä laajemmin kokemuksia oli muutamalla haastatellulla. Prometheus-leirien koettiin olleen merkityksellinen asia omassa aikuistumisessa ja saman mielisten ihmisten kohtaamisessa.

Rippikoulun jälkeen, viimeistään parikymppisenä, suhtautuminen kirkon jäsenyyteen oli jo varsin kielteinen. Yksilön sisältä kumpuavan merkityksellisyyden poissaolo kirkon jäsenyyteen liittyen muodosti siihen ongelman, joka tuli jollakin tavalla ratkaista.

⁸⁹ Prometheus-leirit ovat uskonnollisesti sitoutumattomia aikuistumisleirejä. Leirejä järjestävän Prometheus-leirin tuki ry:n tarkoituksena on tarjota mahdollisuus aikuistumisleireihin myös uskontokuntiin kuulumattomille ja uskonnottomille nuorille. Tietoa Protusta s.a.; Kontala 2016, 16.

No tota, mä olin silloin siis, viistoista, ja se oli siis niinku varhasin ikä niinku erota kirkosta. -- mun niinkun lähipiiris oli tosi paljon uskonnottomia. Ja tota, mä esimerkiksi olin mun serkkujen protujuhlas ku mä olin kaheksa vuotias. Nii tota, mä vaik niiltä kuulin, ja sitte luokkakavereilt niinku ET-opiskelusta. Ja se viehätti mua, ja sitte kun, kun tuli siinä niinkun, teini-iässä oikeestaan niinkun, tulin siihen tulokseen et ei ole olemassa niin kuin minun mielestä niinku ylempää tahoja ni sit se alko tuntuu hirveen merkityksettömältä se, se niinku kirkkoon kuuluminen. Tai emmä nähny siinä mitään pointtia. -- Nii et et tavallaan niinkun ympäristös oli sellasii malleja, et tää on niinku ihan ookoo, jopa ehkä vähän niinku cooleja malleja et ne serkut jotka ei kuulunu kirkkoon ne oli mua vanhempia ni niit ehkä katto sillee niinku ylöspäi, ja sitte se niinku, et ei, se ei ollu niinku se oma juttu. (Janika)

Toisaalta tämä näkyi kääntymiskokemuksina, uskon muuttumisena epäuskoksi. Toisaalta se oli oman uskon poissaolon kirkastumista mielessä. Merkityksettömän kirkon ja oman kokemuksen muodostama ristiriita ratkaistiin ottamalla etäisyyttä kirkkoon. Käytännössä haastateltavilla oli kahdenlaisia strategioita etäisyyden ottamiseksi. Yhtenä ratkaisuna oli kirkosta eroaminen. Eropäätökseen päätyminen kytkeytyi paitsi ajallisesti, myös määritelmällisesti itsenäistymiseen. Eropäätös ja sen toteuttaminen kuvattiin itsenäistymisen ja yksilöllisyyden väylänä. Ero kuvauksissa toistuivatkin ajatukset sen kytkeytymisestä yksilön 'omiin' asioihin. Kun kirkko ei näyttänyt 'omalta', ei jäsenyydelle nähty perusteita. Tällöin tätä omakohtaisuutta haluttiin etsiä jostakin kirkon ulkopuolelta:

Kyl se oli vähän semmonen -- kun musta tulee iso aikuinen ihminen ni jee nyt aletaan tekemään erotaan kirkosta ja käydään Alkossa ja -- Et se oli osa myös semmosta, semmosta niinku et nyt mä teen mitä mä haluun, haluun tota, juttua varmasti myöski. Ja ehkä se oli niinku sen lisäksi se tuntu semmoselt kivan räväkältä jutult tehä sillee, oman tien suuntaan. (Joonas)

Eropäätös ja irtaantuminen toimivat siis väylänä etsiä, toteuttaa ja ilmaista omaa yksilöllisyyttä, ikään kuin merkiksi hetkelle, jolloin oman elämän rakentaminen alkoi.⁹⁰ Eroamista ei kuvattu aikuistumisen ajan tärkeimmäksi tapahtumaksi. Se oli pikemminkin mukava, pienehkö tai jokseenkin tärkeä tapa merkitä itsensä aikuiseksi, irtaantua vanhemmista ja tunkkaisena pidetystä jäsenyydestä kohti samoin toimivia ystäviä.

Eroaminen oli tarpeeksi uutta ja erilaista toimiakseen erottautumisen välineenä. Se oli kuitenkin tarpeeksi hyväksyttyä ollakseen haastateltavien muistoissa lähtökohtaisesti mukava muisto. Yksikään haastateltava ei kertonut joutuneensa minkäänlaisiin ongelmiin perheensä tai lähipiirinsä kanssa eropäätöksensä vuoksi. Sen muisteltiin olleen helppoa niin sosiaalisesti kuin käytännössäkin. Eroa kirkosta -palvelu korostui vastauksissa.⁹¹

⁹⁰ Vt. Beck & Beck-Gernsheim 2002, 4–25; Heelas et al. 2005 1–5.

⁹¹ Eroa kirkosta -verkkosivusto on Vapaa-ajattelijain liitto ry:n ja Vakaumusten tasa-arvo VATA ry:n yhteistyössä ylläpitämä sähköinen palvelu, jonka kautta on mahdollista erota Suomen evankelis-luterilaisesta sekä ortodoksisesta kirkosta. Sivusto perustettiin alun perin 2003 uskonnonvapauslain muututtua. Eroakirkosta.fi-palvelun tavoite, 1.5.2014.

No musta tuntuu että sillon kakstuhatta seittämän ku mä täytin kaheksantoista ni, se oli jotenkin semmonen myös aika trendikäs juttu, sillei niinkun että paljon lähipiirissä ihmiset eros kirkosta ja eikse kaks- tulikse kakstuhatta kolme se Eroa kirkosta, joo. -- Ni sit se oli vielä niinku aika pinnalla vielä sillon, ja se oli niin helppoa se, irti, irtisanoutuminen niin sanotusti. (Aurora)

Toisena ratkaisuna oli päätös pysyä kirkon jäsenenä, kuitenkin muodostaen siihen etäisyyttä merkityksellisyyden ja sisäisen motivaation kautta. Jälkimmäistä päätöstä perusteltiin aktiivisemmin ja oma-aloitteisemmin. Kerrottiin myös, että sen perusteleminen oli valmistauduttu ennen haastatteluun saapumista, ja että asiaa on päätynyt perustelemaan myös lähipiirille.

Keskeisinä syinä kirkon jäseniksi jäämiseen kerrottiin erilaiset tavat auttaa, antaa ja olla läsnä läheisten elämässä heidän toiveidensa mukaan. Jäsenyys kietoutuikin juuri antamiseen ja auttamiseen, ja sai sitä kautta henkilökohtaista merkitystä. Auttaminen kanavoitui paitsi hyväntekeväisyyden kautta, myös siten, että toteutettiin itselle tärkeiden ihmisten toiveita, jotka liittyivät jäsenyyteen tavalla tai toisella. Toisin kuin eropäätöksiä, päätöstä pitäytyä kirkossa kuvattiin poikkeuksena, jota oli täytynyt ystäville erikseen perustella.

Semmonen mikä, aina joskus joutuu selittelemään kavereille ton eli en usko mut kuulun siis kirkkoon se on tämmönen hyväntekeväisyysajatus siinä että, tykkään siitä ajatuksesta että raha menee tavallaan ajattelematta sinne sitte niinku tavallaan kirkon tekemään diakoniatyöhön ja muuhun mitä ne, oikeesti sit arvostan sitä mitä ne tekee vaikka en oikeestaan usko. Metafyysikkään taustalla. -- sanotaan näin et mul on ollu pari hetkeä millon mä oon miettiny et ois voinu lähtee siitä, lähtee kirkosta pois-- ja -- sit päätyne siihen että tota. En, en eroa. Et se on ihan hyvä, hyvä pakottaa itsensä maksamaan se raha vaikka ei tota, vaikkei sitä oikeestaa muista syistä kuuluiskaan. Plus et se on tietenki et jos siihen kuuluis muutenki ni ohan siin sitte se plussa että antaa vielä sit puolisolalle sen ilon että jos se halua kirkkoon mennä häihin ni, kirkossa naimisiin ni sit mennä. (Matti)

Kirkon jäsenyyden kautta avautuvat mahdollisuudet olla ja toimia läheisiä varten tekivätkin kirkon jäsenyydestä varsin joustavan, jota oltiin valmiita muuttamaan dynaamisesti kulloisenkin tarpeen ja elämäntilanteen mukaan. Toisaalta kirkkoon saatettiin jäädä läheisten vaikutuksesta myös muussa mielessä.

-- mä oon kokenu että se on jotenki vähän väärin, jos ei kuulu mihinkään uskontoon tai ei niinkun kategorisoi itseensä. --mul on semmonen olo et monet ihmiset vaatii saada tietää että mihin sä uskot ja mikä se on se sun, yhteisö. -- ni sit mä oon aatellu et no tää on varmaan se mun juttu, vaik mä en tähän usko. Nii, toi on jotenki hirveen vaikee ja sit, sit mä oon myös kokenu siit myös vähän semmost syyllisyyttä ja jotain semmosta et oonks mä nyt ihan jotenki, et kun mä en kuulu mihinkään mä en usko mihinkään tämmöseen tiettyyn ni mikä mä oon. (Vilja)

Kirkon jäsenyydestä puhuttaessa korostuivat myös erilaiset yhteiskunnalliset ja poliittiset näkemykset. Kirkko nähtiin vanhanaikaisena ja repressiivisenä instituutiona. Erityisesti puheessa korostuivat sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen ihmisoikeudet ja asema kirkossa.

Nämä syyt olivat keskeinen osatekijä siihen, että instituutio vaikutti yhtä etäisemmältä ja vähemmän itselle sopivalta. Lähtökohtaisena syynä olivat kuitenkin muut merkitykset.⁹²

Haastatteleman uskonnottomat olivat siis kasvaneet arvostamaan uskonnonvapautta, ja ymmärtämään vapauden erityisesti etäisyytenä kirkkoon. Yksilön sisältä kumpuava merkityksellisyys ja omat tarpeet ohjasivat ajattelua. Kirkko hahmotettiin paitsi merkityksettömänä, myös epätrendikkäänä, vanhanaikaisena ja konservatiivisena. Sen läheisyydessä oli mahdollista toimia, mutta vain määrättyissä tilanteissa. Kootusti voidaan sanoa, että perheen vaikutus uskonnottomuuden jäsentymiseen on selkeästi nähtävissä. Erityisesti kirkosta eroamista – tai epävirallista etääntymistä – yhdistettiin paitsi aikuistumiseen, myös laajemmin henkiseen kypsytyteen sekä vapauteen ja yksilöllisyyteen.

4.1.2 Uskonottomuuden hahmottaminen ja määrittely

Menneisyyden tarkastelun jälkeen on syytä hahmottaa sitä, kuinka uskonnottomat näkevät oman uskonnottomuutensa. Haastatteluissa uskonnottomuus oli jossakin määrin esillä monissa kohdissa, mutta erityisesti siitä puhuttiin tietyn GE15 -kysymyksen kohdalla. Kyseessä on kysymys ”Katsotko olevasi...” ja tämän jälkeen neljätoista erilaista vaihtoehtoa, mukaan lukien ”Uskonnoton ihminen”.⁹³

Haastatteleman uskonnottomat lähestyivät kategoriaa ’uskonnoton’ laajasti varsin erilaisista näkökulmista. Vastauksista rakentuva merkityskudelman moninainen, lomittainen ja osittain sisäisesti ristiriitainen. Uskonottomuuden katsottiin olevan lähtökohtaisesti erilaisten kristilliseen uskoon kytkeytyvien asioiden poissaoloa. Se nähtiin myös positiivisessa, sisällöllisessä mielessä erilaisten arvojen ja periaatteiden edellyttäjänä. Kategoriaa soviteltiin itselle monesta eri näkökulmasta. Seuraavaksi esittelen näitä näkökulmia yksityiskohtaisesti.

Uskonottomuus kytkettiin lähtökohtaisesti uskonnollisuuden vastinpariksi: “--*koska en ole uskonnollinen niin olen varmastikin uskonnoton.*” (Markus) Uskonottomuutena nähtiin siis kaikki se, mikä lähtökohtaisesti ei ole uskonnollista, ja näyttäytyy sille vastakkaisena. Näitä näkökulmia hahmotin kuusi. Ensimmäinen niistä on jäsenyyden poissaolo, kuulumattomuus uskonnolliseen yhteisöön.

No kyl se mun mielest tarkoittaa niinkun, no siis sitä et et lähetään niinku siit et silloin ei niinku kuulu, kuulu niinku mihinkää uskontokuntaan. Mut et et mä skidisti myös liitän siihen tollast et silloin uskonnoton ihminen esimerkiks harvoin on kauheen hengellinen, tai niinku henkinen. Mä tiedän et on

⁹² Kati Tervo-Niemelän mukaan nämä syyt ovat oleellinen osa eropäätöksiin päättymistä. Tervo-Niemelä 2015, 140–152; 2018, 140–152.

⁹³ Esittelen tässä luvussa uskonnottomuuteen liitettyjä merkityksiä, ja seuraavassa luvussa 4.1.3 muita saman kysymyskohdan kategorioita. Tarkemmin GE15 -kyselyn muotoilusta, ks. luku 1.3; Taira et al. 2019.

olemas sellasii ihmisii --jotka vois sanoo et ne on niinku uskonnottomia, mut silti hengellisiä ja saattaa niinku uskoo vaik johonki enkeleihin tai johonki korkeempaan epämääräiseen voimaan. Mut mä tuppaan ajattelemaan et silloin on, joko kallellaan ateisteihin tai agnostikkoihin kuitenkin. (Janika)

Uskontokuntaan kuulumattomuus nähtiin ensisijaisesti tarpeen poissaolona: ”--*mun mielest toi uskonnoton, on hyvä, termi, siihen milt musta tuntuu, mikä mä oon. Mul ei oo uskontoa mä en, mä en koe että mä tarvitsisin mitään uskontoa niihin asioihin mitä mä uskon, mihin mä uskon.*” (Vilja)

Toinen määrittävä negatio oli uskonnollisen uskon poissaolo. Kuten yllä olevasta Janikan kuvauksesta käy ilmi, uskonnottomuus ei välttämättä vaadi varsinaista teismien poissaoloa tai ateistista identiteettiä. Kuvauksissa sen kuitenkin ajateltiin kytkeytyvän ateismiin ja agnostisismiin läheisesti, olevan ’kallellaan’ niihin. Ateismia ei kuitenkaan aina pidetty suoranaishenä synonyyminä uskonnottomuudelle.⁹⁴ Tällöin uskonnottomuus sen kolmannessa poissaoloon viittaavassa merkityksessä viittasi sitoutumisen poissaoloon. Uskonnottomuus tarkoitti siis jonkinlaista tilaa, jossa ei oltu halukkaita tai kykeneviä sitoutumaan mihinkään sisällölliseen uskonnolliseen identiteettiin. Jonkinlainen määrittelemätön ajatus ’jonkin korkeamman’ ’täällä olemisesta’ oli siis mahdollista, mutta tämä ajatus ei ollut vielä ’kolahtanut omalle kohdalle’:

-- mä en tiä että, vaatiiks se välttämättä sitä että, et on tavallaan aivan niinkun ateisti et ei tavallaan niinkun, kieltää kokonaan Jumalan olemassaolon et voiks olla uskonnoton ihminen, vaikka niinkun, pitääkin mahdollisena että täällä voi ehkä olla jotain mut se ei oo vaan vielä kolahtanu omalle kohdalle. -- Mä, mä en silleen niinku tavallaan, sulje sitä mahdollisuutta että on tavallaan olemassa ehkä jotain, korkeampaa. Mutta sit mä en kuitenkaan tavallaan niinkun, nii, ite usko siihen. En tiä, olipa tosi outo vastaus. (Aurora)

Niin uskonnottomien kuin uskonnollistenkin katsomusten ’kolahtelun’ puute liitettiin myös vähäiseen kiinnostukseen koko aihetta kohtaan. Neljäntenä teemana oli siis vähäinen kiinnostuneisuus. Välinpitämättömyys senhetkisessä elämäntilanteessa kytkettiin erityisesti uskoon, ja sitä korostivat ne, jotka olivat evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä. Vaikka kirkon jäseninä oltiin, juuri vähäinen kiinnostus koko aihepiiriä kohtaan määritti ’kuulumattomuutta’ ja ’lokeroidumattomuutta’:

-- se ehkä tarkoittaa käytännössä sitä että uskonnollisilla asioilla ja uskonnolla ei oo suurta merkitystä mun elämässä. -- Jos olis ni mä varmaan olisin jossain ehkä osaisin lokeroida itseni johonkin uskontoon, tai mä, tai mulla olis ehkä tarve löytää se mun oma uskonto, ja kuulua siihen. Mut koska se ei, mä en koe et se on tärkeä mulle täs elämäntilanteessa ainakaan, niin se ei niinku, se ei merkitse sillä tavalla paljoo - se on itelle semmonen et nii et multa tavallaan puuttuu tää osa mun elämästä. (Vilja)

⁹⁴ Käsittelen tätä tarkemmin seuraavassa luvussa.

Viides poissaolon kautta rakentuva merkitys on ateismia ja agnostisismia laajempi katsomuksellinen näkökulma. Uskonottomuus on ikään kuin 'palanen maailmankatsomusta', jota uskonottomalla ihmisellä ei ole.

TIINA: Mitä se sulle, niinku uskonnoton, mitä se sulle tarkoittaa?

NOORA: No mulle se tarkoittaa ehkä ensisijaisesti sitä että -- kokemus siitä että uskois Jumalaan tai jumaliin tai ylipäättänsä johonkin tällaiseen niinkun johonkin korkeempaan hengelliseen asiaan, et se niinku et se kokemus niinku vaan puuttuu. --mä nään jotenki sen uskon sellasena ihan erillisenä kokemuksena joka ei oo välttämättä ristiriidassa vaikka jonkun tieteeseen uskomisen tai oman moraalin kanssa vaan et se on sellanen, palanen maailmankatsomuksessa jota mul ei vaan yksinkertaisesti oo. Et mä en vaan tiä että miltä tuntuu sillee, tuntuu uskaa johonkin, johonkin tota just vaikka Jumalaan tai, tai tota johonkin tällasiin ylliluonnollisiin asioihin että.

Uskonnollinen 'palanen maailmankatsomusta' saattoi tuntua niin etäiseltä, ettei sellaista osattu ajatella lainkaan. Tällöin uskonottomuus on siis lähtökohtaisesti kokemus ominaisuuden tai ajattelutavan poissaolosta. Se on pikemminkin jotakin, jota ei ole, kuin jotakin itsessään sisällöllistä. Erityisesti tässä merkityksessä korostuu siis uskonottomuus negaationa: "*--mä jotenki aattelen et se on tavallaan, ku se ei oo niinku mitään et uskonottomuus ei oo niinku mitään.*" (Sakke) Poissaolon merkityksessä sen ajateltiin olevan jonkinlainen laeva tila, joka voi saada lukemattomia erilaisia muotoja yksilöllisin perustein.

--ateismi tai uskonottomuus on sinänsä -- termeinä aika neutraaleja ne kuvaa vaan niinku jonkin, jonkin niinku tavallaan poissaoloa, et sit uskonottomuushan voi saada ihmisissä vaikka minkä näköisiä niinkun, tai siis eihän se määritä ihmistä kovin niinkun pitkälle se vaan kertoo jonkin ominaisuuden tai jonkin ajattelutavan niinku puuttumisesta. (Sakke)

Edelliset viisi kuvausta keskittyvät määrittelemään uskonottomuutta jonkin asian tai ominaisuuden poissaolon kautta. Uskonottomuutta kuvattiin kuitenkin myös positiivisesti, antaen sille sisällöllisiä merkityksiä. Ensimmäinen näistä on 'vapaus':

No se on mulle jotenki sellasta niinku vapautta, nimenomaan olla ihan sellanen ku mitä mä ite haluan ja tavallaan että, et mä koen, koen sellasen niinkun jonkun uskonnon alle menemisen ni rajottavana tekijänä ja sellasena... Että, et siinä nimenomaan niputetaan sitte ihmisiä toimimaan jollain tietyllä tavalla eikä huomioida sitä yksilöllisyyttä. Ja mun mielestä se on niinku, jollain tavalla niinku kammottavaa. --Tulee semmonen hirveä vastareaktio siitä että et pitäis niinku nimittää itseään kuvaamaan jonkun ryhmän jäsentä. Ni se, se tuntuu niinku vastenmieliseltä jotenki. Et nimenomaan se uskonottomuus on mulle niinku vapautta olla oma itseni. Ja tavallaan et siihen omaan uskonottomuuteen ni tavallaan ehkä voi kuitenkin kuulua... Tai mä koen sen sillain että silloin mul on oikeus olla, olla niinku, vaikka niinkun joogata, joka on ehkä lainaus jonkun niinkun uskontokunnan toiminnoista mutta niinkun et mä voin ottaa sen omaan toimintaani mut mä en ota sitä uskontoa. (Kirsi)

Tässä merkityksessä uskonottomuus ikään kuin mahdollistaa tai sinetöi vapauden. Sen avulla yksilö saa mahdollisuuden olla aidosti oma itsensä, ja toteuttaa itseään niin kuin haluaa. 'Uskonto' on tässä kuvauksessa jotain, joka on lähtökohtaisesti ongelma ja haitaksi ihmiselle. 'Uskonto' 'niputtaa ihmisiä' ja ohjailee heitä ulkoa päin. Uskonottomuuden vastinparina on

tässä juuri uskonnolliset yhteisöt, jotka tämän 'niputtamisen' aiheuttavat. Uskontokuntaan ei siis vain liitytä, vaan sen 'alle' mennään. Tämän ajattelu tuntuu puhujasta aidosti voimakkaan negatiiviselta ja rajautuu lähtökohtaisesti kielletyn ja väärän alueelle. Kun yksilö on uskonnoton, hänellä on mahdollisuus 'lainata' toimintoja ilman, että 'ottaa' uskonnon.⁹⁵

Vapaus on siis jotain, jota uskonnottomuuden avulla saavutetaan. Yllä olevassa kuvauksessa sillä saavutetaan tila, jossa voidaan tarvittaessa liikkua erilaisten kategorioiden ja katsomusten alla kiinnittymättä niihin. Uskonnottomuus edustaa myös muita sisällöllisiä merkityksiä. Tällöin uskonnottomuus määrittyy esimerkiksi tieteellisen maailmankuvan, liberalismien, humanismin, tasa-arvon ja kriittisen ajattelun kautta:

--ehkä ne on tavallaan niinkun uskonnottomuuteen liittyviä asioita jotka on niinku merkityksellisiä on ne sit tavallaan tieteellinen maailmankuva tai tota, liberaalit arvot tai, tai tota semmonen niinkun humanismi jossa, jossa tota niinkun, niinkun ihmisen arvo, tai kaikkien ihmisten arvo, kaikkien ihmisten tasa-arvo nousee niinku keskeiseksi, keskeiseksi niinku ajattelutavaks ja, ja tota, ja semmonen niinkun, kriittinen ja skeptinen suhtautuminen asioihin, ja ja tavallaan niinkun annettujen totuuksien kyseenalaistaminen ni ne on tavallan niit asioit jotka on mulle henkilökohtasesti tärkeitä, ei niinkään se, se uskonnottomuus ehkä ikään kuin seurausta tai kytköksissä niihin mut se itsessään ei oo niinkun se, se juttu joka on tärkeä. Mut siinä mielessä kun se tavallaan edustaa näitä asioita ni silloin se on tavallaan niinku tärkeä, mut se on niinkun väline. (Sakke)

Uskonnottomuutta käytettiin myös kuvaamaan yksilön saavuttamaa henkilökohtaista kääntymiskokemusta pois kristillisestä uskosta. Uskonnottomuudesta puhuttiin erilaisten sisältökuvausten lisäksi myös pohtien itse identiteetin keskeisyyttä omassa elämässä. Sitä kuvattiin itselle tärkeänä osana identiteettiä.

--se on sillei yks olennaisimmista niinkun rakennuspalikoista sillee mun identiteetissä että, ei nyt ehkä sillei kaikkein olennaisin mut kyl mä koen sillee että, että tota että että kyl se niinku on aika on ihan suhteellisen määrittävä tekijä. (Noora)

Kaikkien kohdalla käsite 'uskonnoton' ei ollut kuitenkaan yhtä helppo. Tämä tuli nopeasti esille haastatteluissa, sillä kategorian määrittely oli joillekin todella vaikeaa. Sen äärellä pohdittiin pitkään hiljaa ja vastauksissa emmittiin. Aineistossa näkyikin kaksi selkeää koulukuntaa. Toisille 'uskonnoton' vaikutti olleen kyselyn ulkopuolisessa arjessa varsin tuttu identiteettikategoria, toisille taas ei. Tämä varmistui, kun siitä tiedusteli erikseen:

TIINA: --onks toi uskonnoton sana niinku sulle niinku muuten onkse koetsä tai muistatsä et onkse ollu sun niinku elämsä niinku läsnä? Niinku ennen esimerkiks tätä hetkeä tai ennen sitä mun Facebook-postausta?

MARKUS: No ei se, jotenki se tuntuu toki vähän vahvalta sanalta tossa kohtaa ku siihen vastas mutta, ei niinku silleen, ainakaan nyt en muista et olisin ainakaan kiinnittänyt huomioo että tollanen sana olis ollu elämässä läsnä, et enemmän on käyttänyt ehkä sanaa kirkkoon kuulumaton tai vastaavaa.

⁹⁵ Yksilön valintojen ja 'autenttisten' valintojen katsotaan siis kumpuavan sisäلتä. Vt. Heelas et al. 2015, 3–5; Karjalainen 2018, 265–272.

Kategoriaa olikin pitänyt hetken aikaa pohtimaan haastatteluun ilmoittauduttaessa, mutta kategoria oli nopeasti tuntunut omalta.

--kun mainitsit sen ni totesin senki osalta sopivani että, silleen että -- huomasin että se osuu kuvaukseen että en mä silleen, mä en aktiivisesti mitenkään ajattele olevani uskonnoton, et se vaan niinku, on. Et siinä oli niinku pieni hetki sit kun niinku näki ton kuulutuksen ni, niinku huomasin että nii, mähän niinku olen käytännössä uskonnoton. (Markus)

Kaikki eivät myöskään suoraan identifioituneet uskonnottomaksi kyseisessä kohtaa kyselyä. Niin tehtiin muissa kohdissa haastattelua, mutta jokin neljäntoista vastausvaihtoehdon listassa hämmensi niin, ettei siihen kyetty vastaamaan lomakkeella myöntävästi:

TIINA: --jos lähtee esimerkiksi tästä, tästä uskonnoton ihminen vaikka kohdasta, niin tota, mikä sai sut--
AURORA: Valitsee et mä en osaa sanoa?

TIINA: Nii.

AURORA: No oikeestaan, oikeestaan se ehkä liittyy tohon henkiseen ihmiseen jos mä käsitan sen sillei oikein ja myös tähän niinkun agnostikko -termiin. Että tavallaan. Mä, mä en silleen niinku tavallaan, sulje sitä mahdollisuutta että on tavallaan olemassa ehkä jotain, korkeampaa. Mutta sit mä en kuitenkaan tavallaan niinkun, nii, ite usko siihen. En tiä, olipa tosi outo vastaus. Mutta... Kysytkö uudelleen multa?

Uskonnottomuus jäsentyy siis erilaisten ristiriitaisuuksien kautta ja näyttäytyy moninaisena kategoriana, jota on mahdollista hahmottaa varsin eri tavoin riippuen yksilön omasta tilanteesta ja tarpeesta. Toisaalta se näyttää olevan kategoria, joka kuuluu joidenkin uskonnottomien arkiseen identifikaatioon. Toisaalta se oli myös varsin uusi kategoria, jota ryhdyttiin vasta tähän tutkielmaan osallistumisen yhteydessä sovittelemaan itselle.

4.1.3 Muiden kategorioiden sovittelu

Uskonnottomuuden lisäksi GE15 -kyselyssä tiedusteltiin identifikaatiota lukuisiin muihin uskontoon kytkeytyvien kategorioiden kohdalla. Seuraavaksi erittelen uskonnottomien identifikaatiota muihin kyselyssä olleisiin vaihtoehtoihin. Keskityn erityisesti siihen, miksi he samastuvat tai eivät samastu kuhunkin kategoriaan, ja kuinka he kategorioita kuvasivat.

Vähemmän yllättäen haastattelemani uskonnottomaksi identifioituvat milleniaalit eivät juurikaan identifioituneet uskonnollisuuteen viittaaviin kategorioihin. Esimerkiksi kategoriat 'uskonnollinen ihminen', 'uudestisyntynyt kristitty' ja 'uskova' sivuutettiin nopeasti ja sen kummemmin pohtimatta. Uskonnollisen ihmisen ja uskonnottoman ihmisen erottaminen

toisistaan ei ollut helppoa. Pyydettyäessä uskonnollisuutta ryhdyttiin liittämään esimerkiksi tietynlaiseen tapaan hakea lohdun ja turvan tunnetta sekä hiljentyä:

NOORA: No mulle uskonnollisuus tarkoittaa ehkä sitä että tavallaan, et tavallaan sitä et ajattelee että, äh no tää on aika vaikee koska --mä meinasin eka sanoo sillee että --se tarkoittaa mulle sitä että aattelee että on olemassa jotain --Joka vaikuttaa tähän maailmaan jota ihmiset ei voi sillee, jotenki selittää auki tai jotenki välttämättä sillee, todistaa. Mut sit niinku toisaalt -- must tuntuu -- et toi on semmonen asia jonka mäkin voin allekirjottaa vaikka mä, vaikka mä en oo sillee uskonnollinen. Mut niinku mä silti lähtisin siinä siitä määrittelystä että on olemassa joku korkeampi, tän maailman tapahtumiin vaikuttava voima. Mut mä myös toisaalta nään myös sillee uskonnollisuuden et se ei oo vaan niinku niitä uskomuksia vaan et se on myös semmonen tunnetason asia. -- Tavallaa et se on myös sellanen lohdun, lohdun ja turvan tunne, jota sit ite sit ehkä hakee jostain muista asioista.

TIINA: Tuleeks sul mieleen joku semmonen asia mistä sä esimerkiks, niinku hakisit, sitä?

NOORA: -- siinä missä joku saattaa mennä hiljentyyn kirkkoon ni mulla sillee se, mä teen sitä mä taas meen hiljentyyn luontoon et mulla niinku se et menee luonnon äärelle ni se jotenki rauhoittaa ajatukset ja -- sillon paikantaa itensä tavallaan sillee osaks tätä, isompaa kokonaisuutta mitä mä voisin kuvitella että mitä joku voi kokee ehkä uskonnon suhteen että kokee olevansa osa jotain, Jumalan luomaa ihmiskuntaa tai seurakuntaa tai jotain.

Uskonnotonta hiljentymistä kuvattiin siis yksilön suorana, omakohtaisena luonnon ja elämän kokemisena. Uskonnollisten ihmisten hiljentymiseen taas liitettiin erillinen kuulumisen, jonkin osana olemisen ulottuvuus. Yllä olevassa kuvauksessa uskonnoton hiljentyä suoraan yhteydessä luontoon, kun uskonnoton taas hiljentyä yhdistyen määrättyyn ihmisjoukkoon, ja vasta tämän jälkeen kokonaisuuteen.⁹⁶ Tässä merkityksessä raja uskonnollisen ja uskonottoman välillä oli varsin selkeä, eikä uskonnolliseen viittaavaan kategoriaan nähty mitään yhteyttä.

Näin ei kuitenkaan toimittu aivan kaikkien uskonnolliseen viittaavien kategorioiden kohdalla. Kategoriat, joita assosioitiin joko suomalaisen kulttuuriin tai liberaaliin ajattelutapaan, oli mahdollista nähdä osana itseä. Ensimmäiseen ryhmään liitettiin sekä 'luterilainen' että 'kristitty'. Molempien kategorioiden nähtiin liittyvän paitsi varsinaiseen uskonnolliseen vakaumukseen, myös suomalaisen kulttuuriin ja pitkään protestanttiseen historiaan. Erityisesti 'luterilaisuus' herätti pohdintaa suomalaisesta kulttuurista ja kristinuskon merkityksessä osana sen muodostumista. Kristityt ja luterilaiset arvot, työmoraali, estetiikka ja erityinen mielenlaatu nähtiin osana Suomessa kasvaneen ihmisen henkilöhistoriaa myös silloin, kun henkilö itse ei ole uskonnollinen.⁹⁷

⁹⁶ Myös tätä on relevanttia peilata subjektivisoituneeseen ajattelutapaan. Uskonottomuus on siis elämistä 'tässä ja nyt', kun uskonto toisi kokemuksiin ja elämyksiin ylimääräisen, tiellä ja esteenä olevan etäännyttämisen tason. Heelas et al. 5–20; Karjalainen 2018, 265–272.

⁹⁷ Identifikaatiolla ilmaistiin siis muitakin asioita kuin uskonnolliseen vakaumukseen kytkeytyviä asioita, kuten etnisyyttä tai kansalaisuutta. GE15 -tutkimuksessa 19 % uskonottomista katsoi olevansa myös kristittyjä, ja 21 % luterilaisia. Taira et al. katsovat, että tämä liittyy laajempaan uskonnon ja kulttuurin erotteluun, jossa

Toinen kiinnostusta herättänyt kategoria oli 'uskonnollisesti liberaali'. Kategoria puhutteli paljon, ja sitä jäätin pohtimaan oma-aloitteisesti ääneen. Vaihtoehdon kohdalla ryhdyttiin myös spekuloidaan kyselyn laatijoiden tarkoitusperiä ja määritelmiä kategorialle. Koska kategorian pääteltiin viittaavan uskonnolliseen ja liberaaliin ihmiseen, siihen uskallettiin identifioitua lomakevastauksissa varsin vähän. Se kuitenkin otettiin reippaasti haltuun sanallisissa haastatteluvastauksissa ja sen kautta ryhdyttiin aktiivisesti analysoimaan itseä. Kahden sanan kategoriasta määrittävämmäksi nousi siis 'liberaali', jolloin uskonnolliseen viittaava osa ei enää haitannut.

-- siit vois poistaa ton sanan uskonnollisesti periaatteessa edestä ja se ois silti niinku, se mitä mä tällä tarkotan. Mut käytännössä, mä vastaisin silti kyllä koska jos katotaan sitä et miten mä suhtaudun uskontoon ni mä suhtaudun liberaalisti siihen nykyisellään, liberaalisti siihen mitä muut, haluaa uskoa. (Matti)

Se otettiin myös rohkeasti haltuun ja sitä muokattiin vastaamaan omaa uskonnotonta identiteettiä. Kategoria tarjosikin haastatteluissa mahdollisuuden päästä ilmaisemaan omaa liberaaliutta ja hyväksyvää asennoitumista uskontoja kohtaan.⁹⁸

Ateismia ja agnostisismia lähestyttiin paljon yhdessä ja niiden nähtiin olevan vahvasti toisiinsa liittyviä. Agnostikko oli varsin suosittu kategoria, ja sen nähtiin sopivan itselle hyvin monestakin syystä. Ensiksi sen koettiin kuvastavan toimivasti omaa näkemystä Jumalan olemassaolosta: tuskin, mutta koskaan ei voi tietää. Toiseksi sen koettiin olevan sosiaalisesti helppo, muita loukkaamaton kategoria, jolla ei ole isoa painolastia. Sen koettiin kuvastavan vähäistä kiinnostusta Jumalan olemassaoloa koskeviin kysymyksiin, eikä sen koettu olevan erityisen sitova kategoria: ”-- jotenki toi agnostikko tuntuu itelle juurikin siltä että tavallaan ei niinku alleviivaa mitään asiaa uskonnon omaisesti, tai niinku noudata, niin tota, se tuntuu jotenki silleen kotosalta vaihtoehdolta.” (Markus)

Ateismiin suhtautuminen oli paljon varauksellisempaa. Siihen identifioituttiin kuitenkin aktiivisesti, mutta perusteluita oli tärkeä päästä tekemään sanallisesti. Ateismilla tiedettiin olevan huono maine, ja eroa 'ärsyttäviin' ateisteihin tehtiin puheessa runsaasti. Toisaalta uskonottomien omastakin ajattelusta on löydettävissä sisäistettyjä kielteisiä

suomalaisuus nähdään väistämättäkin kytkeytyvän luterilaisuuteen ja kristillisyyteen, ilman että kyse olisi yksittäisen ihmisen uskonnollisesta vakaumuksesta. Ks. Day 2011; Taira et al. 2019.

⁹⁸ Tällaista ei ole nähdäkseni ilmennyt tämän kyselyn alkuperäisessä käytössä GE -tutkimuksissa.

Uskonnottomat eivät siis juurikaan identifioituneet tähän niissä kyselyissä. Voikin olla, että kyseessä on haastattelutilanteeseen liittynyt asia. Haastateltavat uskalsivat vastata kohtaan myöntävästi, koska tiesivät pääsevänsä sanoittamaan sitä ja häivyttämään puheessaan kategorian uskonnollisuuteen viittaavaa osaa. Ks. Taira et al. 2019.

käsityksiä ateisteista 'jankkaajina', joiden nähtiin 'julistautuvan kaikkietäväksi'. Muita ateismiin liitettyjä sanoja olivat muun muassa tiukka, kokonaisvaltainen, selkeä ja valmis. Haastateltavien tuntemia ateisteja kuvattiin kärkkäinä ja uskontovastaisina, ja uskontovastaisuudessaan varsin äänekkäinä. Ateismissa ei nähty olevan välttämättä tilaa omalle pohdiskelulle, reflektoinnille ja identifiikaation jatkuvalle uudelleenjäsentelylle. Haastatteluissa lomakkeella ollut kategoria 'ateisti' nähtiinkin varsin vahvana kategoriana itsessään. Siihen oltiin siis valmiita identifioitumaan, mutta vain omalla tavallaan, omaehtoisesti, selittäen pois ne ateismin merkitykset, jotka eivät itselle sopineet.⁹⁹ Useimmiten identifioitiin jollakin tavalla sekä agnostikoksi että ateistiksi, niiden väliin tai lähettyville:

Laittasin kyllä ateistille ja toisaalt en osaa sanoa agnostikolle koska mä, jotenki koen olevani niiden puolivälissä ja riippuen ehkä päivästä ni enemmän jompaakumpaa, ehkä. -- Vaikka en ole niinku uskovainen mutta sitten onko sit kuitenkin agnostikkokaan, jossain ateistin ja agnostikon puolivälissä varmaan. (Kirsi)

Iso osa haastatteluissa läpi käydyistä vastauskategorioista oli haastateltaville hankalia ja etäisiä. Ne eivät olleet välttämättä tuttuja, eikä vieraan oloisiin kategorioihin haluttu lähteä identifioitumaan. Jos esimerkiksi 'uskonnollisesti liberaali' ja 'ateisti' oli mahdollista ottaa haltuun ja identifiikaation kohteeksi omalla tavallaan, omaehtoisesti, niin esimerkiksi 'henkinen' oli kategoriana paljon etäisempi.

TIINA: Mä kiinnitin huomioo että sä pohdit tota neloskohtaa henkinen ihminen.

JOONAS: Joo.

TIINA: Mitä sä siitä?

JOONAS: No sitä mä jäin miettimään kans et miten toi pitäis tulkita.

TIINA: Joo.

JOONAS: Ja varsinkin hengellisen ja henkisen niinkun, ero.

TIINA: Nii. Mitä sä ajattelet siitä?

JOONAS: No emmä oikeen... Mul, must tuli siit tämmönen vähän tämmönen iltapäiväblackoutti et emmä tiä niinku, miten toi pitäs niinku, määritellä. Emmä oikeen tiä.

Vaihtoehtojen huonosta tuntemuksesta oltiin myös hiukan nolostuneita. 'Henkinen ihminen' näytti myös olevan jossain määrin kaukaisempi, mutta haastattelutilanteessa 'hengellistä' miellyttävämpi kategoria. Tämä näkyi esimerkiksi siten, että itseä ryhdyttiin haastatteluissa uudelleenmäärittämään hengellisestä henkiseksi:

⁹⁹ Ateismiin suhtaudutaankin Suomessa edelleen varsin negatiivisesti, vaikka identiteettiin ollaan myös jonkin verran totuttu. Tiedetään myös, että ateisteilla vaikuttaisi olevan itselläänkin sisäistettyjä kielteisiä asenteita ateisteja kohtaan. Olisikin kiinnostavaa tietää, lisääntyisikö ateistiksi identifioituminen, jos vastaaja pääsisi avaamaan omaa näkemystään siitä vastauksensa yhteydessä. GE15 -tutkimuksessa 58 % uskonottomista identifioitui myös ateistiksi. Taira et al. 2019. Ateismiin liittyvistä asenteista tarkemmin, Taira 2012, 21–35.

-- ehkä sen on ajateltu jonain hengellisyiden tyyppisenä, mutta ehkä se on enemmänki henkisyyttä. Kun mä mietin näit kahta termiä täs vierekkäin. Jolloin sitte laittasin ei tohon hengelliseen ja ehkä henkiseen kyllä--.

 (Kirsi)

Kun vaihtoehtoja tutki haastatteluissa allekkain, oli hengellisyys helpompi määrittää henkisyyttä enemmän kristinuskoon ja teismiin liittyväksi asiaksi. Uskonottomuus hahmotettiin lähtökohdaksi, josta sitten saatettiin tehdä identifikaatiota erilaisiin suuntiin. Tällöin uskonottomuus sävytti kategorioita, antoi niille kontekstin. *“--niinku uskonnoton ja, kuitenkin henkinen --.”* (Sakke)

Kun henkinen oli irroitettu hengellisestä, oli identifioituminenkin helpompaa. Siihen liitettiin laajasti hyvi erilaisia merkityksiä. Henkisyyttä oli erilaisten henkisten arvojen kunnioitus ja ylläpito, henkinen pääoma ja sivistys. Laaja lukeneisuus, suurten kysymysten kysyminen, uteliaisuus maailmaa kohtaan ja ylipäänsä kiinnostuneisuus asioista nähtiin henkisyysnä. Siihen liitettiin myös merkityksiä jonkinlaisesta abstraktista johdattajasta sekä 'tarkoitukseen' uskomisesta. Samassa yhteydessä pohdittiin myös omaa uskoa erilaisiin määrittelemättömiin 'voimiin', jotka vaikuttavat maailmaan jollakin tavalla. Haastattelijat erottivat aktiivisesti uskonnollisuutta ja henkisyyttä toisistaan, ja näkivät henkisyys erillisenä, irrallisena ja omanlaisenaan asiana. Uskonnollisen tai hengellisen sijaan henkinen ihminen on pikemminkin elämästä ja asioista kiinnostunut, humaani, silmänsä auki maailmalle pitävä ja ulkoisille auktoriteeteille kumartamaton ihminen, jolla saattaa olla erilaisia omakohtaisia tuntemuksia tarkemmin määrittelemättömistä voimista.¹⁰⁰

Identiteetikategorioita käsittelevä kysymyskohta koettiin yleisesti ottaen vaikeana. Osa kategorioista oli täysin vieraita. Osa oli hankala ottaa haltuun. Osaan identifioiduttiin, mutta hyvin tiukoilla ehdoilla. Kategorioiden eroja pohtiessaan haastateltavat tuskastuivat, tai vaihtoehtoisesti näyttivät noloistuvan. Vastaamisen vaikeutta pahoiteltiinkin haastatteluissa. Oman itsensä asettelu erilaisiin paperilla oleviin kategorioihin tuntuikin haastattelemistani ihmisistä osin epämiellyttävältä. Omaa ulkopuolista asemaa suhteessa uskontoon ei nähty relevanttina asiana määrittää: *”Ehkä se ei oo vaan semmonen niinku mitä mä nään välttämät ominaisuudeks mitä tarvii määritellä.”* (Joonas) Samoin katsottiin, ettei kategorisointeja edes pysty tekemään tai se ei tunnu mielekkäältä tavalta kuvata itseä:

¹⁰⁰ Uskontotieteellisessä, kansainvälisessä keskustelussa henkisyys on nähty hiukan eri tavoin. Se on pikemminkin kytketty yksilöllisiin, epäorganisoiituihin ja omakohtaisesti muodostettuihin toimintamuotoihin. Tutkimuskäsite 'uushenkisyys' viittaa usein ennen New ageksi kutsuttuihin toimintoihin ja uskomuksiin. Suomalaisessa arkiajattelussa henkisyys onkin paljon tätä laajempi asia. GE15 -tutkimuksen mukaan 41 % uskonottomista koki olevansa myös henkisiä. Karjalainen 2018, 265–277; Taira et al. 2019.

--se on sitte termeissä juuri se ongelma varmaan että, et mikä se on kellekin ihmiselle että, uskon että varmasti ei kaikki maailman ateistit jos niitä haastattelis ni puhuis täsmälleen samaa asiaa, et sielt kuitenkin löytys niit variaatioita ni ehkä sen takia myös on tavallaan, varoo sellasia niinkun et laittaa jonkun tietyn käsitteen alle ittensä ni juuri siksi että, että kaikki olemme yksilöitä. (Kirsi)

Toisaalta pitkähkön kategorialistan tarkasteleminen haastatteluissa madalsi myös kynnystä identifioitua niihin runsaasti: *“Joo emmä tiä mul, mul ei oo niinku sinällä oo mikään aiheeseen liittyvän termin suhteen hirveetä niinku ongelmaa sitoutuu melkeen mihin tahansa.”* (Matti) Kun kategoriat eivät tuntuneet merkityksellisiltä, voitiin niihin siis identifioitua melkein kuinka tahansa. Erityisen epäilyttävää oli kuitenkin niiden kategorioiden määrittely, joihin ei itse katsonut kuuluvansa:

Mut et et, nääki on vähä sellasii juttuja et emmä tiä onks niinku kaikil aina niin kauheen selkeet niinku mielikuvaa, ihmisen niinku mieli saattaa niinku vaihtuu, vaihtuu niinku vuosien aikana. Et emmä niinku haluu ketään sillee lähtee ulkoo, tai pyrin välttämään sellast niinku ulkoota päin niinku määrittelyy. (Janika)

Tiivistäen voi sanoa, että uskonnottomuus on väljä kategoria, joka antaa joustavasti sijaa myös muulle identifikaatiolle. Erilaisten ei-uskonnollisten kategorioiden lisäksi uskonnottoman on mahdollista identifioitua myös uskonnolliseen viittaaviin kategorioihin, mikäli niiden katsotaan viittaavan 'aidon' uskonnollisuuden sijaan esimerkiksi kulttuuriin tai liberaaliin ajattelutapaan. Lopulta kategorioiden äärellä käyty keskustelu ei ollut aina vain miellyttävää – sekä itsen että muiden ihmisten asettelu jäykkinä ja sitovina pidettyihin kategorioihin tuntui vaikealta ja epämiellyttävältä.

4.2 'Uskonto' uskonnottomien silmin

4.2.1 Uskonnottomat uskonnollisen toiminnan äärellä

Uskonnon harjoittamista kartoitettiin GE15 -kyselyssä kahdella kysymyksellä. Toisessa tiedusteltiin kristilliseen perinteeseen liittyvistä sosiaalisista ja julkisista toiminnoista, kuten jumalanpalveluksissa käymisestä. Toisessa kysymyksessä kysyttiin esimerkiksi rukouksetilheydestä, uskonnollisen median kuluttamisesta sekä meditaatiosta ja joogasta.

Näistä teemoista käydyissä keskusteluissa sekä kyselyyn annetuissa vastauksissa korostuu tietynlainen paradoksaalisuus. Yhtäältä voidaan kyselyvastausten perusteella sanoa, että haastateltavat eivät harjoittaneet uskontoa paljon. Toisaalta ei kuitenkaan voida suoraan sanoa, etteivätkö he sitä hiukan harjoittaisi. Toisaalta heidän sanallisissa vastauksissaan tulee ilmi, ettei omaa toimintaa nähdä uskonnollisena. Tästä ristiriidasta oltiin jossain määrin itsekin

tietoisia, ja sitä pohdiskeltiin haastatteluissa. Lopputulos oli kuitenkin se, että oma toiminta erotettiin 'aidosti' ja 'oikeasti' uskonnollisesta toiminnasta. Erottamisen keskeisenä mekanismina toimi oma päätös, henkilökohtainen motivaatio.¹⁰¹

Keskeisimmät syyt vieraillla kirkossa olivat sosiaalisia. Kirkossa vierailua tässä tarkoituksessa ei koettu epämiellyttävänä eikä näistä tilaisuuksista esimerkiksi kieltäytytty. Vaikka ystävien ja läheisten kirkkohäihin osallistuminen olikin suhteellisen totuttua, yllätti toimitusten uskonnollinen sisältö ajoittain haastateltavia. Vihkikaavan uskonnolliset elementit arvioitiin vanhanaikaiseksi ja perinteiseksi, mikä oli tilanteissa ollut yllättävää. Kirkollisiin tilaisuuksiin vastaamista lomakkeella kuitenkin vaikeutti joidenkin kohdalla se, ettei esimerkiksi jumalanpalveluksen tarkkaa määritelmää tunnettu. Haastateltavat eivät aina tienneet, olivatko olleet juuri jumalanpalveluksessa vai jossakin muussa tilaisuudessa kirkossa.

Kirkossa oli saatettu mennä itsekkin naimisiin. Syyt tähän nähtiin muualla kuin parin omassa uskonnollisuudessa. Sen myös tiedettiin olleen tärkeää vanhemmille sukulaisille. Oma vähäinen kiinnostus oli lopulta häiden aikaan mahdollistanut kirkkohäät: kun koko kysymys ei ole itselle merkityksellinen, voidaan häiden kanssa tehdä mieliksi sukulaisille, ja samalla säästää rahaa.

Kirkossa vierailtiin harvakseltaan. Sinne kuitenkin hakeuduttiin myös oma-aloitteisesti, muita läheisiä mukaan pyytäen. Erityisesti joulukirkko nähtiin miellyttävänä perinteenä, johon koettiin tärkeäksi hakeutua. Tämä kuitenkin irrotettiin uskonnollisuudesta, ja liitettiin siitä erilliseen ajatukseen 'rauhottumisesta', 'uteliaisuudesta' sekä 'arkitavoista poikkeamisesta':

--muutamana viimeisenä vuonna on esimerkiksi käynyt niinku joulukirkossa, ja jossain tämmösissä niinkun, isompien pyhien toimituksissa jotenkin ihan semmosen oman niinku rauhottumisen kannalta. Mutta en niinkään uskonnollisessa mielessä. -- ja mä oon käynyt siis niinkun yksin, et viime vuonna sain mejän äitin sinne mukaan -- on ehkä jotenkin halunnut mennä sinne myös semmosen oman uteliaisuuden takia, ja sit just semmosen rauhottumisen takia. Ja toisaalta myös ehkä jotenki, semmosen niinkun, jonkun semmosen oman jouluperinteen löytämisen takia. Et kuitenkin se joulukirkko on jotenki semmonen selkeesti niinku omasta, omista arkitavoista poikkeava, semmonen niinkun erilainen tapahtuma. (Aurora)

Haastateltavien puheessa toistuikin erityisen paljon ajatus siitä, että ulkoisesti samaa asiaa on mahdollista toteuttaa monessa erilaisessa 'mielessä'. Uskonnollinen asia on uskonnollista, mikäli näin haluaa ajatella.¹⁰² Se voi aivan hyvin olla myös uskonnollisuudesta erillistä, jos siihen itse liittyy muita merkityksiä. Tämä yksilölähtöinen merkityksellisyys ja sen suuntaaminen haluamiinsa suuntiin selittääkin paradoksaalisuutta haastateltavien lomake- ja

¹⁰¹ Muuttunut 'autenttisuuden' käsite, ks. Karjalainen 2018, 265–270.

¹⁰² Toisin sanoen toiminnan ja käyttäytymisen 'todellinen' uskonnottomuus kumpua sisältä päin. Vt. Heelas et al. 2005, 1–5; Karjalainen 2018, 265–270.

haastatteluvastausten välillä. Erityisesti joulukirkkoa liitettiin uskonnon sijaan 'kulttuurin' ja 'perinteen' alueelle. Toiminto ei ollut uskonnollista, sillä se nähtiin ensisijaisesti suomalaisen kulttuuriin liittyvänä asiana, jota tehdään mukavan tunnelman saamiseksi.

Henkilökohtaisempien ja yksityisempien toimintojen kohdalla asioiden tekeminen ei-uskonnollisessa 'mielessä' korostui. Raamattua luettiin erityisesti keskustelujen lomassa sähköisenä versiona, vaikkapa kristinuskoa kritisoidessa tai viihteenä.

Nyt toi niinku luet Raamattua... Se on vähän mielenkiintoinen kysymys koska, ehkä enemmän ku mitä ois ajateltu koska vaikken mä niinku periaatteessa lue sitä, ni mul saattaa silloin tällöin tulla tehty sitä että, jossain eri kontekstissa tulee tarkistettua joku juttu sieltä, siel on joitain tavallaan tämmösii niinku, omasta mielestäni huvittavia ja irvokkaita tarinoita mitä on sitte aina kiva ottaa palauttaa mieleen jossain keskustelun kesken ni sitte, yleensä googlaamalla sitte niinku tarkistan jonku eli ei fyysistä Raamattua mutta, kuitenkin niinku luen sen tekstisisältöjä. Ehdottomasti en siinä merkityksessä kun mä oletan että tässä tavallaan niinku, uskonnollises kyselyssä ajateltais että Raamatun lukeminen on mutta luen kuitenkin niit sanoja mitä siellä tekstillä on. (Matti)

Tällä tavoin kuvailtiin erityisesti Raamatun ja muun hengellisen kirjallisuuden lukemista sekä hengellisen musiikin kuuntelua. Puheesta saa käsityksen, että oman ei-uskonnollisen lukemisen tai kuuntelun erottaminen muiden uskonnollisesta vastaavasta oli haastateltaville tärkeää. Uskonnollisen tai hengellisen toiminnan raportoiminen kyselylomakkeelle motivoi heitä perustelemaan oma-aloitteisesti ja aktiivisesti, miksi ja millä tavoin he todellisuudessa näitä asioita tekivät. Esimerkiksi hengellisessä musiikissa sen hengellinen elementti oli mahdollista sivuuttaa omassa kuuntelukokemuksessa, jolloin se ei tuntunut enää epämiellyttävältä.

Raamattua ja Koraania luettiin myös muuten vain, oman kiinnostuksen vuoksi. Tutustuminen pyhiin kirjoihin sekä niistä inspiroituminen nähtiin kuitenkin uskonnollisesta lukemisesta erillisenä asiana. Esimerkiksi Koraanissa kiinnostivat siitä välittyvät arvot ja periaatteet, jotka määritettiin 'uskonnosta' erillisiksi asioiksi. Se, minkälainen lukeminen olisi ollut uskonnollista lukemista, jäi haastatteluissa määrittämättä. Yksilölähtöisen määrittelyperiaatteen mukaisesti kyse olisi kuitenkin erosta, joka juontuu suoraan toimijan omasta identiteetistä ja kokemuksesta. Uskonnoton siis lukee uskonnollista tekstiä uskonnottomasti, ja uskonnollinen uskonnollisesti.

Uskonnollisen ja hengellisen kirjallisuuden lisäksi kyselyssä tiedusteltiin myös uskontoa koskevasta keskustelusta ja siihen liittyvästä kirjallisuudesta sekä median kuluttamisesta. Näissä teemoissa keskeisiksi kysymyksiksi nousivat erilaiset uskonnon määrään ja etäisyyteen liittyvät asiat. Uskontoihin liittyvää kirjallisuutta kyllä luettiin, ja se nähtiin myös tärkeänä osana yleissivistystä. Lukemista ei sinänsä koettu tärkeäksi perustella – kuten oli vaikkapa Raamatun suhteen – mutta tässä vaiheessa rakennettiin eroa siihen, kuinka

paljon kirjoissa lopulta käsiteltiin juuri uskontoja. Monien eri aiheiden nähtiin sinänsä liittyvän uskontoon jollakin tavalla. Keskeistä oli pohtia sitä, oliko uskonto aidosti merkittävä osa aihetta, vai vilahtelee se esimerkiksi poliittisten teemojen sivussa. Merkittävän ja merkityksettömän osan raja oli yhtenevä haastateltavien lukeman kirjallisuuden kanssa. Aidosti uskontoon liittyvä kirjallisuus oli kirjallisuutta, jota ei luettu.¹⁰³

Television tai radion hengellisiä ohjelmia ei juurikaan seurattu niiden vanhanaikaisuuden ja epämiellyttävyyden vuoksi. Koettiin, että ohjelmissa esitetään ikäviä, tunkkaisia ja konservatiivisia ajatuksia, joiden vuoksi niille ei haluttu altistua. Ohjelmille saatettiin joskus harvoin nauraa, mutta muuten niitä välteltiin. Toisaalta televisiota ja radiota ylipäänsä kerrottiin kulutettavan suhteellisen vähän. Uskontoon liittyvä keskustelu koettiin vaikeaksi, ikäväksi ja räjähdysalttiiksi alueeksi. Osa seurasi ja kävi keskustelua itsekin aktiivisesti, osa vältteli sitä tietoisesti. Aiheista mainittiin uskonnonopetus ja Suvivirsi. Useimmiten aiheeseen viitattiin kuitenkin yleistasolla, ja koko aihealue nähtiin joko kiinnostavana tai epämiellyttävänä. Haastatteluista välittyi tunne siitä, kuinka aggressiivista ja ikävää uskonnoista keskusteleminen kokonaisuudessaan heille on.

Seurakuntalehdistä keskusteltaessa puhuttiin lähinnä *Kirkko ja Kaupunki* -julkaisusta. Keskeisiä teemoja siitä keskusteltaessa oli kaksi. Ensiksi sen lukemisen suhteen painotettiin sattumaa, sitä että lehti vain päätyy ajoittain lukemistoon. Paperiseen lehteen törmättiin silloin tällöin. Kun lehti sattui muuten vaan eteen, sitä ryhdyttiin selailemaan, mutta sen pariin ei erikseen hakeuduttu. Toiseksi *Kirkko ja Kaupungista* keskusteleminen kirvoitti arvioimaan sitä liberaaliuden ja konservatiivisuuden välille muotoutuneella asteikolla. Lehti koettiin sen uskonnollisuudesta huolimatta liberaaliksi, raikkaaksi ja edistylliseksi. Tällöin sitä oli myös mahdollista lukea. *Kirkko ja kaupungin* verkkosivujen tai sosiaalisen median kanavien seuraaminen yhdisti nämä teemat jouhevasti. Mediaa ei etsiä joutua lukemaan, mutta se tuli ajoittain omassa uutisvirrassa eteen. Sitä saattoivat myös linkata erilaiset kriittiset yhteiskunnalliset keskustelijat, joita arvostettiin ja joiden kirjoituksia luettiin. Kun linkki oli edessä, käytiin juttukin lukemassa. Ja kun kyseinen media koettiin suhteellisen liberaaliksi, ei lukijamäärien lisäämistä sille nähty ongelmalliseksi. Haastatteluista välittyi tunnelma siitä, että uskonnollisen median kuluttaminen sinänsä ei ole ihan ongelmaton juttu, joka ei selittelyä kaipaisi. Keskustelussa nousseet teemat esitettiin oikeuttavina perusteluina jollekin, joka olisi ilman selityksiä hivenen arveluttavaa.

¹⁰³ Tällä tavoin uskonnon kategorioita tuotettiin tällä tavoin sisältä kumpuavan määrittelyperiaatteen mukaisesti. Heelas et al. 2005, 2–12; Jokinen et al. 2012, 51; Karjalainen 2018, 265–277.

--esimerkiks vaikka Koko Hubara jonka sillee, tekstejä mä muutenki sillei tykkään lukee niin piti jonkun aikaa sillei, oli kolumnistina Kirkossa ja Kaupungissa ni kyl mä sen tekstejä sillon sieltä luin. Et tota, en mä sillon oikeestaan ehkä välitä et mikä se alusta on ollu, ja sit mitä mä oon saanu sillei mun kirkkoon kuuluvilt kavereilt käsityksen ni Kirkko & Kaupunki on kuitenkin aika semmonen hyvin liberaali lehti että. Siin ei myöskään ehkä liity hirveesti sellasta arvostiriitaa sillei siinä että antaa sille jotenkin, klikkauksia tai lukee siellä olevii juttuja. (Noora)

Täysin eri tavoin asennoiduttiin joogaan ja meditaatioon. Kun hengellinen kirjallisuus ja musiikki olivat jotain, joita tuli perustella erikseen, olivat jooga ja meditaatio toimintoja, joiden harjoittamattomuutta perusteltiin. Tyypillisesti molempia oli ainakin kokeiltu, ja niihin suhtauduttiin leppoisan positiivisesti. ”-- mä oon Nintendo Wii Fitin kaa joogannu. Se ei oo kyl kauheen hengellist se on ehkä enemmän sellast liikunnallist.” (Janika) Saman suuntaisesti hahmotettiin myös meditaatiota. Se linkitettiin työelämään, kiireessä jaksamiseen, rentoutumiseen, luovuuden ylläpitoon ja mindfulness -harjoituksiin. Meditointia harjoitettiin älypuhelinsovelluksen avulla, ja sen nähtiin olevan joogan tavoin yksikantaan erillistä uskonnollisesta ja hengellisestä toiminnasta.¹⁰⁴ Meditaation ja joogan nähtiin olevan varsin erilaisia muiden kysymyskohdan toimintojen kanssa. Niiden läsnäoloa samassa kysymyksessä myös kritisoitiin. Ne nähtiin olevan muiden kohdan toimintojen rinnalla paljon joustavampia, helpommin omalle kohdalle sovellettavampia:

-- tommoset meditoinnit ja joogat ni ne pystyy ottamaan jotenki silleen, miten sen sanois kasuaalimmin, omaan elämään. Ku sitte tällaset, tällaset niinku kristillisten uskontojen asiat niin ne tuntuu nimenomaa jotenki jäykiltä tai sellasilta et sielt ei niinku voi ottaa jotain yksittäisiä asioita. (Kirsi)

Keskeisenä esimerkkinä jäykemmästä uskonnonharjoituksesta toimii rukoilu. Rukoilu ohitettiin keskusteluissa nopeasti, eikä sitä ryhdytty oma-aloitteisesti juurikaan pohdiskelemaan. Rukoilu liitettiin vahvaan, aitoon ja todelliseen uskonnollisuuteen.¹⁰⁵ Sen nähtiin olevan suoraan yhteydessä Jumalaan uskomisen kanssa: ”*tuntuis omituiselta jos ei usko Jumalaan ni miks rukoilla. Aika itsestään selvästi omasta mielestäni en sitä tee.*” (Matti) Toisin kuin lapsuuden muisteloissa, rukoilua ei siis ollut mahdollista tehdä tottumuksen vuoksi, vaan sillä nähtiin olevan suota yhteys henkilökohtaiseen uskoon. Poikkeaviakin näkökulmia tosin oli:

Joo, ehkä se tavallaan se rukoilu- sana jotenkin... Laitoin sen harvemmin kuin kerran vuodessa ennenmin kuin koskaan koska tavallaan tulee ajateltuu semmosii toiveita, mut ne ei oo tavallaan niinku rukoilua. Mutta ne kuitenkin on enemmän ku sellanen että, että toivoo että seuraavana päivänä ei sada tai niinku toivoo että, että kaupassa ois, ois tota jotain tiettyä tuotetta tai sillee et se on niinku useesti sellast erilaista,

¹⁰⁴ Vt. Karjalainen 2018, 265–277.

¹⁰⁵ GE15 -tutkimuksen mukaan 92 % uskonnottomista milleniaaleista ei rukoillut. Taira et al. pohtivat, voisiko tämä kertoa siitä, että uskonnottomat milleniaalit ovat selkeitä uskonnottomuudessaan. Toisaalta voidaan ajatella, että heillä on yhtenevä käsitys ’rukoilun’ merkityksestä. Tämän merkityksen ei vain katsota koskevan heitä GE -tuloksista, ks. Taira et al. 2019.

tavallaa. Sen huomaa et toivoo et nimenomaa ehkä jotain sellasta mikä.. Mistä ite iteki jotenki ajattelee että, että siin jää niinku tilaa ajatukselle et nyt joku niinku minua suurempi jotenki järjestelis tän asian. Ja sit sen huomaa et siin voi tulla itellekki sellanen et niinku, hölmö olo jollain tavalla. Mut joskus sitä on tavallaan tarpeen tehdä, tietyis asioissa sen vaan tulee automaattisesti niinku tehtyä. Mulle se, mä en koe sitä rukoiluna mut tavallaan mitä muutakaan se sitte on? Onks sille niinku parempaaka termii. (Kirsi)

Toiveet koettiin selkeästi arki ajattelun ulkopuolelle. Jonkinlaisen omaa itseä suuremman kuuntelijan ja järjestelijän ajattelemisen tuotti kuitenkin hämmennystä. Keskeiseksi kysymykseksi muodostui eron tekeminen kyselyssä olevan sekä oman määrittelyn välillä. Kyselyssä rukoilua oli sanallisen vastauksen kanssa mahdollista raportoida, mutta itseä ei oikeastaan nähty rukoilevana ihmisenä.

4.2.2 Asenteet julkista uskontoa ja uskonnollisuutta kohtaan

Tässä luvussa tarkastelen sitä, kuinka urbaanit uskonnottomat aikuiset suhtautuivat uskontoihin, erityisesti niiden näkymiseen julkisessa elämässä. Ensimmäisessä kysymyskohdassa kysyttiin suhtautumisesta uskonnollisten kokoontumispaikkojen läheisyyteen omalla asuinalueella. Toisessa taas tiedusteltiin asennoitumista uskonnollisten tunnusmerkkien näkymiseen julkisissa tehtävissä. Haastateltavien puheessa korostuivat erityisesti teemat tasa-arvo, valinnanvapaus ja oman jutun toteuttamisen tärkeys sekä vähäinen kiinnostus uskontoasioiden kommentointiin.

Kokoontumispaikoista puhuttaessa keskeisin esille noussut tema oli tasa-arvoisuus eri uskontokuntien kokoontumispaikkoja kohtaan. Haastateltavat eivät juurikaan halunneet erotella uskontokuntia keskenään. Tämä korostui erityisesti lomakevastauksissa. Tyypillisesti haastateltava valitsi yhden vastausvaihtoehdon, johon järjestelmällisesti merkitsi kaikki lomakkeella olleet vastausvaihtoehdot. Haluttiin pitää huoli siitä, ettei uskontokuntien välille jää lomakkeessa mitään asenne-eroja.¹⁰⁶ Oli asenne itsessään erittäin myönteinen tai erittäin kielteinen, saman asenteen haluttiin ulottuvan identtisesti jokaiseen lomakkeella olleeseen uskontokuntaan. Kysymyskohdan vaihtoehdot muodostivat siis yhteisen paketin, jota ei haluttu hajottaa asenne-eroilla osiin. Tämä tasa-arvoinen, erottelusta kieltäytyvä näkemys koettiin jopa vastaajan velvollisuudeksi:

Sanoisin että mä koen et mul on kuitenkin velvollisuus laittaa ne tasa-arvoiseen kielteiseen asemaan, koska, koska tota, se pohjaa et tavallaan vaa siihen et ne on kaikki niinku uskonnollisia laitoksia, vaikka omanlaisiaan mutta silti. (Kirsi)

¹⁰⁶ GE15 -tuloksissa eroja eri uskontokuntien väleillä on löydettävissä. Uskonnottomat ovat tutkimuksen mukaan uskontovastaisempia kuin ei-uskonnottomat vastaajat. Ei-kristillisiin uskontoihin suhtautuminen on hiukan kielteisempää kuin kristillisiin uskontoihin. Katson, että haastattelutilanne ja oma läsnäoloni on ollut keskeisenä tekijänä siihen, ettei eroja uskontokuntien välille ole haluttu ilmoittaa. GE -tuloksista, Taira et al. 2019.

Varsinaisia omia muistoja kokoontumispaikkojen läheisyydessä asumisesta ei juurikaan raportoitu. Tyypillisesti haastatteluissa ryhdyttiin muistelemaan, missä päin pääkaupunkia erilaisten kokoontumispaikkojen tiedettiin olevan. Aivan tunnetuimpien kristillisten kirkkojen lisäksi ei muistettu kuin Helsingin juutalaisen seurakunnan synagoga Kampissa.

Suhtautumista kokoontumispaikkoja kohtaan perusteltiin eri tavoin. Katsottiin, että kategorinen kielteinen asenne kohdistui kokoontumispaikkojen ja yhteisöjen uskonnolliseen luonteeseen. Haluttiin tuoda esille, kuinka kielteinen asennoituminen ei kohdistunut yhteisön jäseniin tai kokoontumispaikoissa käyviin. Sen sijaan kielteisyys kohdistui yhteisörakenteisiin, instituutioihin, ja niiden uskonnollisuuteen. Ongelmana oli siis rakenteet, oppi ja traditio, eivät yhteisön jäsenet. Toisaalta tästä nousee myös mielikuva siitä, etteivät yhteisön jäsenet olisi rakentamassa rakenteita ja instituutioita, vaan ne ovat toimivasta yksilöstä erillinen, kankea ja auttamattomasti muuttumaton puoli uskontoja. Kokoontumispaikoissa käyviä ihmisiä ei siis nähty aktiiveina toimijoina yhteisöissä, vaan heidän nähtiin olevan instituutioista ja traditioista erillisiä passiivisia vastaanottajia. Samanlaista kategorista suhtautumista sovellettiin myös silloin, kun suhtautuminen oli hyväksyvää tai välinpitämätöntä. Pohdittiin, että jossakin näiden kokoontumispaikkojen joka tapauksessa tulee olla, joten ne oltiin valmiita hyväksymään. Osa haastateltavista määritteli koko kokoontumispaikkakeskustelun epäkiinnostavaksi asiaksi. Muiden ja erilaisten ihmisten kokoontumispaikoista ei haluttu olla kiinnostuneita ja kysymys määriteltiin tämän vuoksi yhdentekeväksi.

Asenteita kokoontumispaikkoja kohtaan pohdittiin paljon myös äänen ja häiritsevyyden kautta. Kokoontumispaikkoja verrattiinkin paljon esimerkiksi katutöihin ja muihin julkisen tilan remontteihin. Myönteisen suhtautumisen ehtona oli tyypillisesti äänenvoimakkuus: mitä enemmän tietyö tai kokoontumistila synnyttää meteliä, sitä häiritsevämpää se kaupungissa asuvalle on. Samassa yhteydessä haastateltavat toivat aktiivisesti esille toleranssia suhtautumistaan uskontokuntiin ja uskontokuntien näkymiseen. Vertauksen avulla korostettiin sitä, ettei suhtautuminen uskontoja kohtaan ole sen kummempi, kuin katutöihin. Korostettiin, että erilaisten uskontojen näkyminen on aivan tavallinen ja hyväksytty asia, aivan kuten erilaiset remontitkin ovat osa kaupungissa elämistä. Tästä vertauksesta on kuitenkin löydettävissä myös taso, jossa vertaus itsessään on vähemmän neutraali. Kokoontumispaikoista ja siellä käyvistä ihmisistä syntyvä ääni vertautui juuri ikävinä pidettyihin mutta pakollisiksi tiedettyihin katutöihin, ei esimerkiksi festivaaleihin tai muihin kaupunkitilassa tapahtuviin, ääntä tuottaviin

tapauksiin. Ääniä itsessään ei myöskään luokiteltu esimerkiksi musiikkiin, lauluun, taiteeseen tai kulttuuriin kuuluviksi, vaan ne nimettiin juuri meluksi ja meteliksi.¹⁰⁷

Varsinaisia kokemuksia uskonnollisten yhteisöjen ja heidän kokoontumistilojensa kanssa ei omasta arkielämästä juurikaan raportoitu. Esimerkiksi vain yksi haastateltava kertoi kirkonkellojen äänen kuuluvan kotiinsa, eikä hänkään ollut aivan varma, minkä kirkkokunnan kirkko oli kyseessä. Tällöin välinpitämättömyyden suhtautumista ylläpiti juuri etäisyys uskontoihin. Vasta kun ne tulevat jotenkin lähelle, vaikuttavat jollakin tavalla uskonnottoman elämään, astuvat jonkun rajan yli, niihin voidaan asettaa jokin mielipide. Etäällä olo on vähäisen kiinnostuksen mahdollistaja:

Joo, no nyt mun täytyy sanoa et tää. Mul ei oo näistä mistään tietoa. Että onko näit lähistöllä vai ei. Jolloin mä sanoisin suoraan sanottuna näihin vaan ihan lonkalta kategorisesti kaikkiin et ei oikeestaan kiinnosta, pätkäkään. Ne ei oo vaikuttanu mun elämään yhtään millään tavalla. (Matti)

Arki Helsingissä näyttäytyy tässä mielessä asiana, jossa erilaisia uskontokuntia ei juurikaan kohtaa, tai ainakin ne ohitetaan ilman suurempaa huomiota. Kenties tämän vuoksi aihetta pohdittaessa haastateltavat ammensivat esimerkkejä varsinaisen arkielämän ulkopuolelta, erilaisilta ulkomaanmatkoilta.¹⁰⁸ Joidenkin kohdalla nämä esimerkit olivat myönteisiä, ja arjesta poikkeavia ihmisiä ja esimerkiksi heidän asujaan oltiin ihasteltu uteliaina. Tällöin uskonnollisia vähemmistöjä käytettiin esimerkkeinä monikulttuurisesta suurkaupungista, jossa erilaiset elämäntavat limittyvät joustavasti yhteen. New York näyttäytyi tärkeimpänä esimerkkinä tällaisesta suurkaupungista:

--siel olis sellanen ortodoksijuutalainen yhteisö mil oli esimerkiks aika tiukat pukeutumiskoodit ja muuta että, et tavallaan myös tollanen niinku uskonnollisten ilmiöiden ja yhteisön havainnointi on musta myös niinku ihan mielenkiintosta että. Että niinku en ota niitä häiriötekijänä vaan enemmän ehkä sellasta niinku, monipuolisuutta lisäävänä. (Noora)

Ulkomaankokemukset saattoivat olla myös kielteisiä, ja niiden kerrottiin herättäneen ensi-ihastuksen jälkeen vahvojakin negatiivisia tunteita. Tällöin kirkkorakennuksiin liitettävät tuntemukset yhdistettiin esimerkkimaa Puolan muutenkin vahvaan katoliseen kulttuuriin.

¹⁰⁷ Kategoriat 'uskonto' ja 'melu' muodostivat tässä siis suhteen, jossa toinen on mukana määrittämässä toista. Kategoriapareista, ks. Jokinen et al. 2012, 176–177.

¹⁰⁸ Linda Woodhead ehdottaa, että moninaistuva ja kansainvälistyvä elämä vaikuttaisi vailla uskontoa elävien uskonnottomuuteen. Tämä on kiintoisa yksityiskohta, sillä myös Taira et al. katsoo, että maahanmuutto ja monikulttuurisuuden vakiintuminen julkisessa keskustelussa vaikuttaisi uskonnottomuuteen erityisesti milleniaalien kohdalla. Minun tutkittavilleni erilaisten uskontojen kohtaaminen kaupunkitilassa oli kuitenkin hyvin vähäistä. Juuri sen vuoksi matkustuskokemukset tulivatkin keskeiseen osaan kohtaamisissa keskusteltaessa. Woodhead 2017, 245–274; Taira et al. 2019.

--aina ku meet jonku kadunnurkan yli ohi, ni siin on seuraava niinku katolinen kirkko. Et niit on niinku siel ihan valtavasti, ja mun mielestä niinku, ekan kerran ku siel kävi ni se oli jotenki jännittävää koska mä suhtauduin niihin sillee et onpa jännittävää et minkälaisii nää katoliset kirkot on -- mut mitä enemmän mä oon käyny siel ja päässy jotenki enemmän sisälle sitä kulttuuria ja sitä arkielämää, ni mun mielest ne on valtavan ahdistavia. Että minne tahansa siä meet ni siin on se kirkko. Ni jotenki se se et siel ei jotenki pääse pakoon niitä kirkkoja. Ni täs on tavallaa, se sama, että että jos -- näitä tulis hirveesti, tai minkä tahansa uskonnon jotain rakennuksia lähistölle, ni mun mielestä se tuntuu jotenki ahdistavalta. (Kirsi)

Keskustelu eri uskontokunnista kytkeytyi nopeasti keskusteluun monikulttuurisuudesta, etnisyydestä ja rasismista.

--mä en halua olla minkään niinku lähistöllä jollain tavalla koska-- se vaan tuntuu siltä että, että silloin ne olis enemmän niinku mun elämässä jos ne ois jossain kadun toisella puolella-- tälleen mä niinku tunnen vaikka tunnen sellasta niinku jonkinlaista että kauheaa että pitäis olla vaan myönteisesti että kaikki heti naapuriin mutku ei se tavallaan tuu rasistisista lähtökohdista vaa vaan siitä että ne on niinku uskonnollisia toimitiloja, joita niinkun, tasapuolisesti en halua olla minkään niin lähetyvillä. Et, et tota, et tietenki ne jonki lähetyvillä täytyy olla mutta. Mutta näin mä tän jotenki koen. Et, et se tois jotenki sen, se tois sen vaa liian lähelle jollain tavalla. (Kirsi)

Uskonnoista keskusteltaessa haastateltavat eivät olleet erityisen kiinnostuneita arvioimaan uskontokuntia yksi kerrallaan, vaikka erilaisia näkemyksiä heillä olikin. Enemmän haastateltavat kuljettivat keskustelua kohti yksilönvapauden ja yhdenvertaisuuden aiheita.

Kokoontumispaikkojen lisäksi haastatteluissa käsiteltiin myös asenteita uskonnollisten tunnusmerkkien käyttöä kohtaan. Tunnusmerkkejä koskevassa puheessa oli kokoontumistilojen lailla nähtävissä vastausstrategia, jossa kaikki vaihtoehdot koottiin yhteen, eikä erotteluja varsinkaan lomakkeessa haluttu tehdä. Tätä ei kuitenkaan näkynyt aivan niin paljon kuin kokoontumispakkojen kohdalla. Tunnusmerkkien kohdalla haastateltavat olivat siis valmiimpia käymään yksityiskohtaista ja eri uskontokuntia toisistaan erottelevaa keskustelua.

Jumalan olemassaoloa kyseenalaistava paita koettiin yksikantaan provosoivana. Mielipiteet tätä provokaatiota kohtaan erosivat kuitenkin suuresti. Yhtäältä provokaatio nähtiin hyvänä ja tervetulleena asiana. Toisaalta sitä pidettiin epäkunnioittavana ja ärsyttävänä käyttäytymisenä. Vaikka paidan lausahduksesta olisi itse oltu samaa mieltä, ei sitä juurikaan haluttu itse pitää. Huolimatta siitä, näkikö provokaation hyvänä vai huonona asiana, paita nähtiin varsin sopimattomana monenlaisille työpaikoille. Sekä kristittyjen esillä oleva risti-kaulariipus että musliminaisten käyttämä hijab ohitettiin haastatteluissa helppoina ja yksinkertaisina aiheina. Suhtautuminen erityisesti hijabiin oli hyväksyvä.¹⁰⁹ Se sivuutettiin nopeasti ja sitä juurikaan kommentoimatta. Toisaalta kategorioiden ohittamisen tärkeys voi kertoa siitä, että aiheet olivat myös hankalia.

Pisimmät ja samalla varovaisimmat keskustelut tunnusmerkeistä käytiin liittyen burkan käyttöön julkisessa elämässä. Keskeisimmät teemat, joiden näkökulmasta burkan käyttöä

¹⁰⁹ GE15 -tutkimuksen mukaan uskonnottomien suhtautuminen erityisesti hijabiin oli erityisen kielteistä, verrattuna muiden uskontokuntien tunnusmerkkeihin. Milleniaalit ovat muita myönteisempiä huivin käytölle, mutta uskonnottomuus lisää kielteistä asennetta. Taira et al. pohtivat tämän liittymistä uskonnottomien käsityksiin siitä, kuinka tasa-arvon toteutuminen onnistuu muslimiyhteisöissä. Taira et al. 2019.

hahmotettiin, olivat yksilönvapaus ja henkilökohtainen merkityksellisyys. Yksilönvapaudella perusteltiin niin kielteisiä, myönteisiä kuin välinpitämättömiäkin asenteita burkan käyttöä kohtaan. Jos vielä ulkomaankokemusten kohdalla muisteltiin uskonnollisten vähemmistöjen käyttämiä asuja huolettomaan sävyyn, oli burkan kohdalla keskustelu varsin vakavaa.

--burka on niinku vaikee asia et mä en oo niinku ite, ite vielä päätyne mihinkään vastaukseen ku mä en toisaalta kuulu siihen niinkun kyseiseen uskontoon ni mikä mä oon mitään sanelemaan mutta tavallaan ku se vaikuttaa niin sellaselta, niinkun peittävältä ja -- jos siin on mitään niinku, mitään mahdollisuutta et se on alisteista toimintaa ja koska mul ei oo sataprosenttinen varmuus, olo siitä sen suhteen että, että se on joka ainoalla jolla se on päällä, ni se on heidän täydellisesti vapaa valinta, joista, josta he nauttii ja joka on heille niinku merkityksellistä. -- kyllähän burkissa olevia naisia näkee paljonki mutta huomaan et mä en oikeen tiedä mitä ajatella. Koska mä nään siinä sen riskin sille alisteiselle toiminnalle. (Kirsi)

Yksilönvapaus siis muodosti burkan käyttöön liittyen ristiriidan, jota oli vaikea ratkaista. Yhtäältä yksilönvapauden periaatteen perusteella jokaisella tuli olla oikeus käyttää asua. Toisaalta haluttiin varmistua, ettei kyselyssä vahingossa tulaisi kannattamaan sellaista toimintaa, joka olisi yksilönvapautta vastaan. Haastateltavat yhdistivät kategorian 'burka' vahvasti tasa-arvo-ongelmien ja yksilönvapauden puutteiden kaltaisiin näkökulmiin.¹¹⁰ Yksilölähtöinen ajattelu muodosti burkaan liittyen myös kolmannen vastausstrategian. Koska kyseessä on muita ihmisiä koskeva asia, ei aihetta suostuttu kommentoimaan tarkasti.

--se ei oo myöskään mun asia, lähtee kysymään tai selvittämään ihmiseltä että onkse vapaaehtosesti päällä vai ei, mä voin vaan olettaa että se on. Et sit jos siin tulee tää niinku ongelma että ei tiedä haluisiko se pitää sitä vai ei ni sit siihen pitäis puuttuu mutta niinku ei se että, se ei oo mun asia tavallaan niit, kanssaeläjänä samas kaupungis samas paikassa ni ei se oo mun asia kysyy että, minkä takia sul on tää vaate päällä. Et se on vast sitte jos on niinku jotenki selkeetä että siin on joku muu ongelma taustalla ni sit sitä voidaan lähtee kattomaan mutta. Ei, en pidä mun asiana. (Matti)

Vaikka omia kielteisiä asenteita hijabia kohtaan ei tuotu haastatteluissa esille, niitä tiedettiin olevan muilla ihmisillä. Ylipäänsä musliminaisten pukeutumisen tiedettiin olevan aihe, josta ihmisillä on vahvoja mielipiteitä. Tiedettiin, että joidenkin ihmisten mukaan naisten peittävät vaatteet nähdään 'vankilana'. Toisaalta ajateltiin, että naiset itse kokevat sen 'turvaksi'.

No, ei ei niinku silleen et toki niinku, puhutaan usein niinku vaikka musliminaisten käyttämien niinku, juuriki hijabin ja niinku burkan tai sitte hirveen peittävän vaatetuksen nii että se on ikään ku vankila ja näin mut sit toisaalta ku, on myös paljon ymmärtääkseni ihmisiä jotka kokee sen niinku turvaks vaan, sillee että olis epämukavampaa olla vaikka hiukset esillä et noi, noissa kaikissa tällaisissa tunnuksissa on

¹¹⁰ Kategorioiden esiintyminen yhdessä viittaa sisäistettyihin näkemyksiin islamista lähtökohtaisesti alistavana ja yksilönvapautta kaventavana uskontona. Toisaalta haastateltaville itselleen oli tärkeää tuoda hyväksyvää ajattelutapaa esille islamia ja muslimeja kohtaan. Kategorioiden määreistä ja moraalisesta järjestyksestä ks. Jokinen et al. 2012, 60–69.

toki se varaus niinku että, se on vapaaehtoista ja niinku, ihminen kokee sen paremmaks vaihtoehdoks ku olla ilman. (Markus)

Kootusti haastattemieni uskonottomien asenteet uskontoja kohtaan ovat vähintään varauksellisia. Omia asenteita kuitenkin arvioitiin erityisesti sanallisissa haastatteluvastauksissa hyväksyviksi ja arkisen mutkattomiksi. Voinee sanoa, että lievä varauksellisuus ja kielteisyys on niin arkista, että se on mahdollista määrittää neutraaliksi. Joka tapauksessa koko teemaa värittää haluttomuus puhua eri uskontokuntiin kuuluvista ihmisistä ja heidän asioistaan. Toisaalta tämä viittaa yksilölähtöiseen ajatteluun: muiden määrittely ulkopuolelta on väärin. Toisaalta tämä kytkeytyy haluun ottaa ylipäättään etäisyyttä uskontoihin liittyviin asioihin.

4.2.3 ”Kuhan se ei oo pakollista ja kuhan se ei oo se pääasia”: asenteet kirkon ja valtion suhteeseen

Yleisesti ottaen uskonottomien asennoituminen kirkon ja valtion suhteita kohtaan oli enemmän kielteistä kuin positiivista.¹¹¹ Suhtautumiseen vaikutti erityisesti kirkollisen palvelun tai perinteen vapaaehtoisuus sekä arvio sen hyödyistä ihmisten arjessa. Hyväksyvimmin suhtauduttiin sairaalapappien läsnäoloon sairaaloissa. Huolimatta siitä, oliko sairaalasielunhoito tuttua haastateltaville entuudestaan, se nähtiin hyödyllisenä, arvokkaana ja kannatettavana palveluna. Sairaalasielunhoidossa erityisesti hoiva ja arvokkaan kuoleamisen tukeminen nähtiin myönteisenä. Kirkon yhteiskunnallista palveluroolia arvostettiin. Erityisen myönteisenä pidettiin sitä, että palvelu on vapaaehtoista. Suhtautuminen ei kuitenkaan ollut varauksetonta. Sairaalapappien työhön arveltiin kuuluvan myös erilaisia eettisiä ongelmia, joita ei kuitenkaan haastatteluissa tarkennettu. Samoin pohdittiin vähemmistöuskontojen oikeuksia saada oman katsomuksensa mukaista, vastaavaa palvelua.

Mitä enemmän siirrytään uskonnon ja valtion rakenteiden suhteeseen, sitä suuremmalla varauksella haastateltavat kysymyksiin suhtautuvat. Suhtautuminen uskonnonopetukseen koulussa oli jokseenkin kielteistä. Kysymys uskonnonopetuksesta koettiin varsin laajaksi ja vaikeaksi. Sitä kuitenkin kommentoitiin rohkeasti ja värikkäin sanankääntein. Aihetta pohdittiin ammentaen omista ja ystävien kokemuksista kouluajoilta. Haastateltavat toivat esille

¹¹¹ GE15 -tulosten perusteella tiedetään, että uskonottomien asennoituminen kirkon ja valtion suhteita kohtaan on voimakkaan negatiivista verrattuna muihin ihmisiin. Erityisesti tämä korostuu milleniaalien kohdalla. Tairan, Ketolan ja Sohlbergin mukaan tämä on olennaisesti suomalaisia uskonottomia muusta populaatiosta erottava tekijä. Taira et al. 2019.

erityisesti erilaisia ikäviä muistoja uskonnonopetuksesta, joiden muisteleminen synnytti tuohtumusta haastattelutilanteessa.

Koulujen uskonnonopetukseen suhtauduttiin sekä kielteisesti että maltillisen hyväksyvästi tai välinpitämättömästi. Kielteistä suhtautumista perusteltiin varsin monin tavoin. Yhtäältä kielteistä asennoitumista perusteltiin periaatteella, jonka mukaan kirkon 'oppien opettaminen' ei kuulu koulujärjestelmän piiriin:

--ehkä se ois niinku enemmän, enemmän sit vaikka niinku kirkon paikka, paikka sillee niinkun, kouluttaa. Tai opettaa oppejansa et mä en oikein nää, nää niinku mun mielest se ei oo hirveen modernia eikä, eikä kuulu tommoseen niinkun moderniin yhteiskuntaan että tota, koulussa opetetaan, opetetaan uskontoa, tieteenä. Se jotenki vähän kalskahtaa sillee et se ei kuulosta hirveen hyvältä. (Joonas)

Toisaalta taas nähtiin, että katsomusaineet kuuluvat koulujärjestelmän piiriin, mutta niitä tulisi kehittää.

--mä suhtaudun niinkun erittäin kielteisesti siihen että, et on niinku tunnustuksellista uskonnon opetust koulus tai sitä et on niinku ikään ku tällast oman uskonnon lainausmerkeissä oman uskonnon opetusta, opetusta kouluissa mut et sit niinku tavallaan uskontojen opetus. --Mutta, mut et mun mielest siis maailman uskontojen maailmankatsomusten opettaminen ikään ku kaikille samalla niinku, tieteelliseen tutkimukseen pohjaantuval maailmankuval on hirveen tärkeitä. Mut et tavallaan tähän nykymalliseen niinkun, missä lapset jaetaan niinkun perhetaustan mukaan eri uskontoihin ja sit sen mukaan opetetaan heille jotain uskontoa, ikään ku heidän omana uskontonaan ni se on mun mielestä, mun mielest niinku kielteinen ja haitallinen ilmiö. (Sakke)

Tässä kommentissa keskeisenä oli myös ajatus siitä, että uskontokuntiin eriytyminen tapahtuu varsinaisesti vasta koulun piirissä ja koulun toimesta. Uskontokuntiin perustuva jako nähtiin siis keinotekoisena, tarpeettomana ja ulkopuolelta ihmisyksilöille asetettuna. Tyypillisesti katsomusaineiden opettamisen nykytilaa ei juurikaan tunnettu. Tämä ei kuitenkaan estänyt arvioimasta aihetta. Kokemuksia ammennettiin lapsuudesta, omista ja kavereiden kokemuksista. Ikävät uskonnonopettajat ja uskonnotunnit vaikuttivat olevan paljon puhuttu teema, josta tunnettiin runsaasti erilaisia anekdootteja. Keskeiseksi ongelmaksi nostettiin lasten erottaminen toisistaan vanhempien uskonnon perusteella. Lapsilla ei siis varsinaisesti nähty olevan omaa uskonnollisuutta. Heidän nähtiin olevan vanhempien uskonnollisuuden perusteella tapahtuvan jaottelun kohde. Puhuttiin lasten lokeroimisesta, jakamisesta ja eri ryhmiin laittamisesta. Peräänkuulutettiin tasavertaisuutta ja yhdenmukaisuutta.

Kaikista kielteisimmin suhtauduttiin kysymyksiin, jotka koskivat kirkollisten traditioiden asemaa osana valtiollisia instituutioita. Esimerkiksi kysymykset valtioneuvoston avajais- ja päättäjäisjumalanpalveluksista sekä itsenäisyyspäivän televisioitavasta jumalanpalveluksesta nähtiin varsin kielteisinä. Haastateltavien perusteluissa korostui valtion ja kirkon ero sekä uskonnonvapaus, joiden parempaa toteutumista peräänkuulutettiin. Koettiin, että valtion tulisi suhtautua kaikkiin katsomuksiin tasapuolisesti, ja nämä toiminnot koettiin

ristiriitaisiksi tämän periaatteen kanssa. Joidenkin kanssa nämä kaksi kysymyskohtaa johtivat laajempaan keskusteluun uskonnon ja politiikan suhteesta ja uskonnollisen retoriikan käyttämisestä osana poliittista päätöksentekoa, mitä niin ikään vieroksuttiin. Katsottiin, että uskonto ja politiikka tulisi pitää erillään. Tämä viittaa näkemykseen, jossa uskonto ajatellaan erillisenä osana, joka on lähtökohtaisesti mahdollista erottaa muusta yhteiskunnasta, kuten politiikasta, jos siihen löytyy tahtoa.

Kielteistä suhtautumista lisäsi se, ettei näistä traditioista koettu olevan varsinaista hyötyä ihmisille. Traditioita ei arvostettukaan niiden itsensä vuoksi. Osa haastateltavista kertoi ymmärtävänsä, miksi traditioita pidetään tärkeinä. Osa ei nähnyt perinteiden olevan hyvä syy ylläpitää mitään haitallisena pidettyä toimintaa: *”Se että miten on aina tehty niin ei pitäis liittyä mitenkään siihen miten toimitaan.”* (Matti) Suhtautui sitten traditioihin hyväksyvästi tai kielteisesti, nähtiin ne joka tapauksessa ensisijaisesti menneisyyteen kuuluvina jäänteinä.¹¹² Näistä jäänteistä ei sinänsä oltu aina erityisen kiinnostuneita. Niillä ei kuitenkaan lähtökohtaisesti nähty olevan paikkaa tulevaisuuden maailmaa rakennettaessa, vaan ne olivat omalla kohdalla vain kaikuja menneisyydestä.

-- on ihan fine et on jotain tälläsii niinku tavallaa, ehkä mä aattelen niit jäänteinä mut kaikki ei varmasti ajattele jäänteinä mut tavallaa et sellasii ilmenemismuotoja siitä, siit tietyst kristillisestä taustasta mikä, mikä niinku yhteiskunnalla on enkä mä jotenki, niinkun kuhan se ei oo niinku pakollista ja kuhan se ei oo se pääasia ni mä en jotenkin jaksu suhtautua niihin niinku, hirveen voimakkaasti. Mutta emmä myöskään niihin erityisen myönteisesti suhtaudu. (Sakke)

Yleisesti kirkon ja valtion suhdetta pidettiin omituisena ja vanhanaikaisena. Suhtautumista kuitenkin lievensi se, ettei yleinen kiinnostus valtiollisia perinteitä kohtaan ollut kovin suurta. Etäinen ja kielteinen suhde itsenäisyyspäivää kohtaan tuki etäistä suhdetta myös kysymykseen itsenäisyyspäivän jumalanpalveluksesta:

-- mul on itsenäisyyspäiväänkin aika -- ristiriitainen suhde ni ite en ehkä myöskään kaipaa siihen jotain sellasta korvaavaa jotain, isänmaallista uskonnotonta tilaisuutta tilalle että toi on vähän just sellanen että ei mua se häiritse että siellä semmonen on vaikka ite en todennäköisesti, tuu sitä koskaan katsomaan. (Noora)

Asennoitumiseen vaikuttivat siis vapaaehtoisuus, uskonnollisten elementtien määrä ja keskeisyys sekä toimintojen funktiot. Kirkon läsnäolo yhteiskunnan rakenteissa oli helppo hyväksyä silloin, kun kirkon asema vertautui palveluiden tuottamiseen. Koska perinteillä ei nähty olevan selkeää funktiota, ei niitä oltu valmiita hyväksymään. Tähän kytkeytyi myös vahva ajatus siitä, että uskonto tulisi rajata pois politiikan alueelta.

¹¹² Vt. Beck & Beck-Gernsheim 2002, 2–22; Woodhead 2017 247–262.

4.3 Yhteiskunnalliset, poliittiset ja eettiset kysymykset

4.3.1 Suomalaisuus ja nationalismi

Nationalismia ja isänmaallisuutta kartoitti haastatteluissa GE15 -kyselyn kohta, joka koostui Suomea ja suomalaisuutta käsitelleistä väittämistä. Tiivistäen voi sanoa, että haastattelemani uskonnottomat eivät näiden väittämien perusteella arvostaneet nationalismia aatteena. Ajatus suomalaisuudesta oli etäinen, eikä itseä hahmotettu ensisijaisesti maaidentiteetin kautta.¹¹³ Suhtautumista suomalaisuuteen voikin kuvata sanalla ambivalentti. Nationalismi nähtiin lähtökohtaisesti rasistisena, äärioikeistolaisten suosimana ideologiana, josta tulisi pyrkiä eroon. Toisaalta uskonnottomille oli jossain määrin luontevaa itsekkin hahmottaa sosiaalista todellisuutta kansakuntiin perustuvan jaon kautta. Sellaiset väittämät koettiin myönteisinä, joiden kohdalla oli mahdollista osoittaa positiivista suhtautumista suomalaista hyvinvointia kohtaan:

--kyl tääl on niinku aika monii kuitenkin sellasii rakenteellisia tekijöitä mitkä tekee elämästä helpompaa -
- Suomeen syntyminen tai Suomessa asuminen niin, siinä on omat hyvät puolensa ja omat etuoikeutensa verrattuna, verrattuna joihinkin muihin maihin. (Noora)

Erityisiksi esimerkeiksi haastateltavat nostivat esimerkiksi koulutus- ja terveydenhoitojärjestelmät, tasa-arvon, turvallisuuden ja rauhan. Suomi nähtiin vakauden ja yltäkylläisyyden maana, jossa asiat järjestyvät ja valtioon saattoi luottaa. Suomen kansalaisuuden ja Suomessa elämisen nähtiin antaneen haastateltaville monenlaisia etuoikeuksia ja mahdollisuuksia. Hyvinvointi ja vauraus nähtiin poliittisen taistelun tuloksena tulleina, saavutettuina etuina. Niiden ei nähty kytkeytyvän etnisiin tekijöihin eikä sisäisiin ominaisuuksiin. Suomen kansalaisuuden tuomista etuoikeuksista oltiin myös hyvin tietoisia. Haastateltaville oli tärkeää tuoda ilmi, kuinka he tiesivät olevansa onnekkaita. Ajatusta suomalaisuudesta onnena ja etuoikeutena tarkasteltiin myös kriittisesti.

No tää oliki sitten joo menee jotenki vähän monimutkasemmaksi tässä vaiheessa selvästi kun mietin just sillee mitä mä muistan et esimerkiks ala-asteella meille on sanottu että on lottovoitto syntyä Suomeen, ja, ja sit et mistä asioista se johtuu ja näin, ja sit mä mietin että viime vuosina että onkse enää niin lottovoitto syntyä Suomeen. Mm, onkse koskaan ollukaan lottovoitto syntyä Suomeen? Vaikeaa! On onni ja etuoikeus saada olla suomalainen, joo kyl mä oon osittain samaa mieltä Suomessa on niinku verrattaen aika semmosta niinkun toistaseks vielä ainakin aika semmosta niinkun vapaata ja, turvallista. Saa nähä mihin tulevat vuodet meitä vie. (Vilja)

¹¹³ GE15 -tulosten perusteella uskonnottomat eivät ole yhtä vahvasti linkittyneitä suomalaisuuteen kuin muu populaatio. Tämä korostuu erityisesti uskonnottomien milleniaalien kohdalla. Taira et al. 2019.

Kysymys haluttiin erottaa nationalistisesta ajattelusta; painotettiin, ettei samanmielisyydellä väittämän kanssa tarkoitettu ”--mitään sellasta -- etnisyyteen liittyvää asiaa -- et ei se niinku liity mihinkä tän tyyppisiin kysymyksiin vaan siihen miten tää yhteiskunta on onnistuttu täällä järjestämään.” (Sakke) Ihmisten jäsentäminen ryhmiin etnisyyden perusteella koettiin erityisen epämiellyttävänä. Haastateltavat korostivat puheessaan, etteivät itse hahmota ihmisiä etnisyyksien perusteella. Löyhää me-muut -jaottelua on heidän puheestaan kuitenkin löydettävissä.

Maahanmuuttopolitiikka, rasismi ja suomalaisen äärioikeiston nousu tuotiin aktiivisesti mukaan keskusteluun suomalaisuudesta ja nationalismista. Suomen nähtiin epäonnistuneen vuonna 2015 kasvaneen maahanmuuton hoitamisessa. Rasismin lisääntymisestä oltiin huolissaan. Äärioikeiston nousun koettiin leimanneen Suomea ja suomalaisuutta. Tämänkin vuoksi ’suomalaisuus’ ja nationalistiset symbolit nähtiin entistäkin kielteisemmässä valossa:

--ikävä kyllä mulle tulee vähän sellanen niinku, rasistinen patriootti mieleen --Kaikki tälläset on jotenki vaikuttanu itelle silleen et ei tee todellakaan mieli niinku heilutella Suomen lippua ja, tai pitää mitään Suomi-vaakunakorua tai mitään tällästä. Niinku että, jotenki niihin on tullu ikävästi tollanen leima, et emmä nyt sano et mun aikasemminkaan olis erityisemmin tehny mieli heilutella Suomen lippua mut -- nyt ei ainakaan. Et ne on, media on nostanu näitä ilmiöitä sen verta esille että, on nimenomaan tullu semmonen stigma noihin asioihin. (Markus)

Ajatus Suomesta ’muita parempana maana’ tuntui haastateltavista etäiseltä. Tähän vaikuttivat myös suomalainen politiikka ja haastateltavien asenteet pääministeri Juha Sipilän johtamaa hallitusta kohtaan. Arviota ei kuitenkaan tehty vain sen hetkisen poliittisen tilanteen perusteella – maiden asettelu hierarkkisiin asetelmiin tuntui lähtökohtaisesti epämiellyttävältä. Toisaalta ajatusta Suomen ’paremmuudesta’ arvioitiin myös onnistuneen politiikan ja historiallisesti muodostuneiden etuoikeuksien kautta, jolloin tällaisia vertailuja pystyttiin tekemään.

Oman maan ’puolella’ ei haastateltavien mielestä tulisi olla, mikäli maa on väärässä. Kielteinen suhtautuminen tähän ajatukseen oli yksimielinen, selkeä ja ehdoton. Kysymystä ei juurikaan jääty problematisoimaan eikä perustelemaan, vaan vastaus siihen oli selvä. Yleisesti ottaen koettiin, että sekä valtioiden nimissä on mahdollista tehdä pahoja asioita ja suuria virheitä, eikä näitä tulisi hyväksyä. ”Oman maan puolel pitää olla sillonki kun se on väärässä no ei ei todellakaan pidä olla. Ja mun mielest kaikki tämmönen niinku, toi menee semmosen nationalismin puolelle ja, ja on niinku jotenkin, emmä, ei.” (Joonas) Nationalismi tuli tässä vaiheessa haastatteluja myös eksplisiittisesti puheeksi. Se nähtiin toisaalta ikään kuin jonkinlaisen rajan toisella puolella olevana, kiellettynä asiana. Käsitteeseen haluttiin ottaa

aktiivisesti etäisyyttä. Toisaalta siihen oli mahdollista identifioitua. Tällöinkin nationalistinen ajattelu itsessään nähtiin järjenvastaisena, mutta samalla ymmärrettävänä ja 'luonnollisena':

JANIKA: Onko Suomi yleisesti ottaen parempi maa kuin useammat muut maat? Mus asuu ehkä niinku skidi nationalisti, mut emmä sit kyl oikeesti tiedä. Tääl on monii juttui tosi hyvin. Et kyl mä laitan et osittain samaa mieltä --.

TIINA: Sä tässä jossain tässä kohtaa, tota puhuit siitä että jotain, nationalisti jotain?

JANIKA: Skidisti, joo.

TIINA: Nii haluutsä avata sitä jotenki?

JANIKA: No ehkä se niinku liittyy siihen et et, se on varmaan aika luonnollista et se ryhmä mihin niinku kokee kuuluvansa ni niiku, ei se järjel ajateltuna se on vaa niinku yks ryhmä muiden joukos, mut sitä on niinku kiva rootata, siis sillee root -- Ja sit vaik niinku välil niinku seuraa urheilua ja kylhän se on ihan irrationaalist et on silloin niinku Suomen puolel, mut nii sitä vaa on.

Tapojen, perinteisen tai etnisyyden ei nähty määrittävän suomalaisuutta. Ajatus suomalaisista homogeenisenä kansana olikin heidän mielestään vanhentunut ja naiivi ajatus. Se nähtiin pikemminkin yksilön sisäisenä identiteettikysymyksenä. Suomalaisuus oli siis yksilön oma kokemus, josta oli mahdollista myös etääntyä halutessaan. Toinen määrittelytapa kytkeytyi viralliseen kansalaisuuteen ja erityisesti passiin sen merkinä:

-- mä aloin niinku miettii et mitä se suomalaisuus ylipäättään on että, onhan täälläki ihan älyttömiä eroja, alueellisittain ihmisissä. Ni mun mielestä mulla voi olla enemmän yhteistä ihmisen kaa joka tyyliin tulee juuriki jostain niinku, Alepposta Turkin kautta tänne, ja on vaikka sitte ollu opiskelija, niinku siellä, ja sitte tota, jos sit vertaa johonki niinku emmä tiedä, lappilaiseen metsäkoneen kuljettajaan -- et sillee jotenki pitäis määritellä se suomalaisuus ja, niinku mä en oikeen osaa sanoo mitä se on niin sen takia mä en pystyis -- asettaa mitään niinku kynnyksiä kellekään että milloin hän on tullut suomalaiseksi. Et mä sanon sen et sit kun on vaikka Suomen passi niin homma on jo ihan valmis. (Markus)¹¹⁴

Suomalaisuuden määritelmän pohtiminen oli haastateltaville haastavaa ja kysymykset usein etäisiä. Aiheen äärellä oltiin aidon hämmentyneitä: ”*On mahdotonta tulla täysin suomalaiseksi jos ei omaksu suomalaisia tapoja ja perinteitä. Mitä ne on? Suomalaiset tavat ja perinteet? Oikeesti, mitä ne on? Mä en tiedä.*” (Vilja) Etäistä suhdetta ilmentää myös hilpeys, joka kysymyskohdista keskustellessa nousi: ”*Joo mä koen ton token kysymyksen huvittavana mä en, mistä mä tietäisin oisko kivempi olla jonkun muun maan kansalainen vai ei.*” (Matti) Joidenkin haastateltavien oli vaikea hahmottaa, minkälaiset ihmiset aidosti vastaisivat kysymyskohdan väittämiin myöntävästi. Ajatus väittämien mukaisesti ajattelevista ihmisistä oli niin etäinen, että sinänsä vakavana pidettyyn asiaan voitiin suhtautua kevyesti vitsaillen:

Ja toi oli must jotenki kauheen niinku hauska ajatus toi että, kuulosti ihan joltain niinkun, joltain Suomi24-palstan trollilta toi että maailma olis parempi paikka asua jos muiden maiden ihmiset olis enemmän

¹¹⁴ Johannes Remy lukee passin kansakuntiin perustuvan ajattelutavan rakennus- ja ylläpitokeinoihin, joilla on voimakas symbolinen ja emotionaalinen merkitys. Remy 2004, 61.

suomalaisten kaltasia. Et jotenkin ihanan semmonen niinkun, kansallisylpeysaate että me olemme niin hyviä että, kumpi kaikki olisivat kuin me. (Aurora)

Erilaisia stereotyyppisiä käsityksiä suomalaisuudesta tuotiin aktiivisesti esille. Stereotypiat koettiin hauskoiksi ja niillä leikiteltiin. Suomalaisuus yhdistettiin intohimoiseen saunomiseen, perheväkivaltaan sekä alkoholismiin, erityisesti Koskenkorvan juomiseen. Myös erilaiset geneettiset alttiudet ja perinnölliset sairaudet tuotiin esille. Toisaalta myös koulutusta ehdotettiin suomalaiseksi tavaksi. Kysymys suomalaisuudesta innoitti pohtimaan myös kansallisvaltioiden järjestelmää. Järjestelmään suhtauduttiin kriittisesti, ja kansalaisuuden laajentamista ehdotettiin ratkaisuksi.

-- koko kansallisvaltiot on aivan turha rakenne ja mielummin siirtyisin jonkunlaiseen maailman tai aluks vaikka, Euroopan laajuiseen kansalaisuuteen. -- et en koe sillee Suomen, suomalaisuudesta mitään suurta niinkun tunnesidettä tai ylpeyttä, mut toisaalta en oo myöskään sillee et haluisin olla jonkun tietyn muun maan, kansalainen että. Tää on vähän enemmän sellanen näillä mennään, tää koko rakenne tuntuu vähän, tuntuu vähän turhalta ja toivon että asia joskus muuttuu mutta, nyt sillee tässä, tässä ollaan. (Noora)

Etäisyys suomalaisuuteen identiteettinä näkyi siis monin tavoin. Kysymyskohta paitsi ärsytti, myös huvitti haastateltavia. Suomalaisuus tai kansallisvaltiot ylipäänsä eivät olleet uskonottomille kuitenkaan identiteetin näkökulmasta tärkeitä. Enemmän korostettiin yksilöllisyyttä sekä ystävyyden ja elämäntilanteen kaltaisia tekijöitä ryhmäajattelun rakennuspalikoina. Suomalaisuutta kuitenkin hahmotettiin geenien ja passin kaltaisten asioiden kautta, mutta samalla suomalaisuuteen identiteettinä tehtiin voimakasta eroa. Etäantumiseen liittyi myös oikeistolaisen päivänpolitiikan vastustaminen, mutta sen juuret näyttävät olevan syvemmällä.

4.3.2 Tasa-arvo, hierarkiat ja sosiaalietiikka

Haastateltavien asennoitumista hierarkioihin mitattiin GE15 -kyselyssä niin sanotun valtasuhdeorientaatiomittarin (Social Dominance Orientation, SDO) avulla. Mittarilla tarkastellaan ihmisten ennakkoluulojen taustalla olevia selittäjiä. Se perustuu sosiaalisen dominanssin teoriaan, jonka mukaan ihmisillä on yleinen taipumus jäsentää ihmisryhmiä hierarkkisesti. Ihmisten suhtautumisessa eriarvoisuuteen on kuitenkin eroja: mikäli ihmisellä on hyväksyvä suhtautuminen eriarvoisuuteen, suhtautuu tämä todennäköisesti kielteisesti mihin tahansa sellaiseen ryhmään, johon ei itse kuulu.¹¹⁵

¹¹⁵ Pauha & Ketola 2015, 96; Taira et al. 2019.

Kiteyttäen voi sanoa, että haastattemieni uskonnottomien suhtautuminen ihmisten väliseen eriarvoisuuteen oli kielteistä. Mukana oli kuitenkin muutamia keskeisiä poikkeustilanteita.¹¹⁶ Ajattelua väritti sitoutuminen tasa-arvon, solidaarisuuden ja yksilönvapauden kaltaisiin arvoihin, joiden näkökulmasta kysymyksiä peilattiin. Kysymyskohta hätkähdytti haastateltavia, ja se koettiin tyypillisesti inhottavana tai typeränä: *”Mitä kysymysii nää o? Nää on joteki ihan älyttömiä.”* (Janika) Toisaalta kohta nähtiin myös erityisen kiinnostavana. Joidenkin haastateltavien oli vaikea kuvitella, että joku ihminen voisi todella olla yhtä mieltä epätasa-arvoiseen ajatteluun viittaavien väittämien kanssa.

Keskeisin kriittisesti analysoitu sana, joka tässä kohdassa nousi esille, oli ihmisryhmän käsite. Haastateltavien oli ensinnäkin hyvin vaikea määritellä ihmisryhmää käsitteenä. Toisaalta käsitteen määrittelystä kieltäydyttiin periaatteen vuoksi. Toisaalta sitä lähdettiin avaamaan koskemaan kaikenlaisia erilaisia populaatioita, ja heidän asemaansa yhteiskunnassa. Lisäksi mietittiin, onko vaaleilla valittu eduskunta kenties myös ihmisryhmä, ja arvioitiin samalla edustuksellisen demokratian toimivuutta: *”en nyt sillee aattele että, että niinku edustuksellinen demokratia on jotenki ainoo mahdollinen systeemi tai etteikö parempaa systeemiä vois kehittää, voi ehdottomasti.”* (Noora) Sen kuitenkin nähtiin olevan jokseenkin toimiva ratkaisu *”ainaki siihen asti että joku keksii jonku paremman systeemin.”* (Markus) Erilaisiin hierarkkisiin järjestelmiin osana esimerkiksi yhteiskunnan järjestämistä ei siis lähtökohtaisesti suhtauduttu kielteisesti. Ihmisten jäsentäminen ihmisryhmiksi erityisesti varallisuuden, etnisyyden tai ihonvärin perusteella koettiin kuitenkin ongelmallisena.

Tämän vuoksi väittämien kohdalla pohdittiinkin myös sitä, minkälainen ihminen voisi olla epätasa-arvoon viittaavien väittämien kanssa samaa mieltä:

TIINA: --ni mitä nää sussa niinku herättää nää kysymykset?

JANIKA: No kyl niinku. No siis vaik toi ensimmäinen jotkut ihmisryhmät ovat yksinkertaisesti alempiarvoisempia kuin muut, niinkun. Et jos mä vastaisin noin ni mä oisin niinku, natsi tai fasisti.

Joitain poikkeuksia oltiin kuitenkin valmiita tekemään, erityisesti silloin, kun se tuki omaa tasa-arvoa kannattavaa ajattelua. Väittämien arvioimista johdatti periaate *”--live and let live niin kauan kun ei häiritse muita--”* (Noora).¹¹⁷ Tällöin lähtökohtaisesti ihmiset nähtiin keskenään tasa-arvoisena. Mikäli tätä periaatetta rikkoi, kovenivat asenteetkin. Elävien olentojen

¹¹⁶ GE15 -tutkimuksen perusteella Taira et al. katsovat, että milleniaalien asenteet tämän kysymyksen kohdalla ovat yleisesti ottaen vanhempiä sukupolvia kovempia. Taira et al. 2019.

¹¹⁷ Vt. Woodhead 2017, 257.

satuttaminen ja ihmisten epätasa-arvoa ajavien ideologioiden nähtiin lähtökohtaisesti ongelmina:

--ni miks mä en laittanu täysin eri mieltä, vaan niinku pykälän niinkun, tohon toiseen suuntaa eri mieltä on se että jos mä niinku sieluani tutkin syvälle. Ni. Niinniin. Rasistit ja -- eläimiä vahingoittavat, ni mun on todella vaikee nähdä ne niinkun, minään muuna ku alempiarvosina. Niinku että sellasena, tai että ne alentaa itse sen ne on ihmisinä niinkun samanarvoisia mutta ne alentaa itsensä alempiarvoiksi niinku omalla toiminnallaan -- Mut muuten se oli aika selkeetä -- että tasa-arvosuus on se mitä pitää tavotella -- . (Kirsi)

Väittämiä tulkittiin myös toisin, vastaamaan omaa tasa-arvoon perustuvaa maailmankuvaa. Kun tulkinnan suunta oli hierarkioita purkava, oli ihmisten ryhmittelykin helpompaa:

Joskus muut ihmisryhmät täytyy pitää niille kuuluvassa asemassa. Eka mä olin sillee et no way, toihan tarkoittaa sortoa, mut voisko se tarkoittaa myös sitä, mä mietin esimerkiks mun yks ystävä on saamelainen, et voisko se tarkoittaa myös sitä et niille tulis, et ne sais pitää sen asemansa eli, eli et niil ois niinku parempi mahdollisuus pitää sitä omaa kulttuuriaan yllä. Nii siinä mielessä esimerkiks vois olla täysin samaa mieltä. (Vilja)

‘Ihmisyhmän’ lisäksi uskonnottomat pohtivat erityisesti ‘hallinnan’ ja ‘voiman’ kategorioiden merkityksiä. Kysymyksiin, joissa sanat esiintyivät, suhtauduttiin varoen. Haastateltavat spekuloiivat, mitä kyselyn laatijat olivat saattaneet kysymyksillä alun perin tarkoittaa. Mikäli kategorioiden katsottiin tarkoittavan esimerkiksi väkivallatonta määräämisvaltaa, oli niihin mahdollista suhtautua hyväksyvästi. Jos niitä hahmotettiin enemmän korkeiden hierarkioiden ja fyysisen voimankäytön kautta, nähtiin ne kielteisinä. Erityisesti yksilötasolla väkivallan käyttöön suhtauduttiin hyvin kielteisesti. Itsepuolustusta vaativissa tilanteissa fyysisen voiman käyttö nähtiin kuitenkin hyväksyttävänä. Erityisesti silloin, kun itselle tärkeät tasa-arvoisuuden ja vapauden arvot olisivat uhattuina, niiden fyysinen vastustaminen nähtiin hyväksyttävänä.

--identifioidun pasifistiksi ja, uskon yleensä aina sillee neuvotteluun, enemmän ku voiman käyttöön mut tossa mä ehkä ehkä viittaan enemmän siihen et jos on vaikka joku lähtökohtaisesti väkivaltainen ryhmä sanotaan vaikka uusnatsit, niin niinku mun mielest kuitenkin itsepuolustuksen -- et jos ei halua joutua natsien hakkaamaksi on ok puolustautua natsia vastaan voimalla. Et niinkun on myös on tilanteita missä niinkun jotka liittyy just nimenomaan tohon itsensä tai heikommassa asemassa olevien puolustamiseen niin, voimankäyttö on sellaisissa tilanteissa ehkä sallittua. (Noora)

Itsepuolustukseen ja hädässä olevien auttamiseen perustuva vallankäyttö nähtiin hyväksyttävänä myös kansainvälisen yhteisön tasolla. Esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien koettiin saavan pelastaa kansanmurhan uhreja sotatoimien avulla. Samanlainen hallinta ja fyysisen vallan käyttö hyväksyttiin myös valtion tasolla, ja esimerkiksi poliisivoimiin luotettiin:

--siis esimerkiks puolustussodan käyminen on niinku, on mun mielestä niinku moraalisesti ihan hyväksyttävää. --Tai se että, et et yhteiskunnalla on niinku, tai niinku valtiolla on vaikkapa niinku

väkivaltamonopoli et et on niinku, et on vaik poliisilaitos ni on ihan, ihan ookoo ja sit tavallaan tarvittaessa niinku, tai niinku poliisilaitos voi tarvittaes käyttää voimaa jos tavallaan pitää turvata yhteiskuntarauhaa tai, tai järjestystä tai tai ihmisten turvallisuutta tai omaisuutta tai tälläisiä asioita. Ni se on kuitenkin ihan niinku hyväksyttävää mun mielest. Mut joo, mut et sit se että -- etniset ryhmät käyttäis niinku voimaa toisiaan vastaan ni se on totta kai, siitä oisin täysin eri mieltä ja se ois mun mielest niinku täysin tuomittavaa. (Sakke)

Kolmas tämän kysymyskohdan äärellä noussut keskeinen teema oli taloudellinen tasa-arvoisuus ja sen saavuttaminen. Lähtökohtaisesti haastateltavat olivat sitä mieltä, että taloudellinen tasa-arvoisuus on yhteiskunnassa kannatettava ja tavoiteltava asia. Toisaalta koettiin myös, ettei tavoitteen saavuttaminen ole välttämättä täysin realistista. Yksi haastateltava esitti tässä kohtaa myös ajatuksia siitä, ettei työllä rikastumista tulisi haitata esimerkiksi korkealla tuloverotuksella.

Kyselyn viimeiset kolme kohtaa käsittelivät erilaisia vapaaehtois- ja yhdistystoiminnan teemoja sekä motiiveja auttamisen taustalla. Auttamiseen ja vapaaehtoistyöhön liittyvät kysymykset olivat keskeisiä uskonnottoihin liittyen, sillä kansainvälisissä keskusteluissa ei-uskonollisiin liitetään hanakasti oletuksia itsekkyydestä ja moraalittomuudesta. Nämä ovat tuttuja myös esimerkiksi ateisteista käydyistä julkisesta keskustelusta. Haastateltavien suhdetta vapaaehtois- ja yhdistystoimintaan voi kuvailla aktiiviseksi ja kiinnostuneeksi, ja samalla etäiseksi.¹¹⁸ Tyypillisesti vähintään muutama erilaiseen yhdistykseen kuuluttiin. Osa oli hyvinkin aktiivisia: sen lisäksi että kuuluttiin moneen järjestöön, järjestöissä oltiin aktiivisessa asemassa. Oli myös niitä, joille sitoutuminen yhdistykseen ei ollut niin tärkeää, mutta mukana oltiin periaatteellisista syistä, kannanottona.

Tyypillisesti haastateltavat kuuluivat erilaisiin ympäristö- ja luonnonsuojelujärjestöihin, humanitaarisen avun järjestöihin sekä poliittisiin puolueisiin. Tahoista korostuivat ympäristö- ja ihmisoikeusjärjestöt. Varsin moni haastateltava kuului johonkin poliittiseen puolueeseen. Erityisesti vihreät oli suosittu. Vihreiden lisäksi kuuluttiin myös vasemmistoliittoon sekä SDP:hen.¹¹⁹ Kiinnostavaa on kuitenkin se, ette puoluekirjan hankkineet haastateltavat olivat usein samalla vähintään jossain määrin varauksellisia omaan puolueeseensa sitoutumisen suhteen. Puolueen yleisiin arvoihin oltiin valmiita sitoutumaan. Jäsenyyttä ei kuitenkaan arvioitu omalle identiteetille tai arjelle erityisen keskeiseksi. Omasta

¹¹⁸ GE15 -tulosten mukaan uskonnottomat suomalaiset harjoittavat yhtä paljon hyväntekeväisyyttä kuin muikin väestö. Taira et al. 2019.

¹¹⁹ GE15 -tutkimuksen mukaan vihreät ja vasemmistoliitto, erityisesti vihreät, ovat yliedustettuina suomalaisten uskonottomien keskuudessa, kun tarkastellaan äänestyskäyttäytymistä. Vanhempien uskonottomien kohdalla äänestettiin enemmän vasemmistoliittoa. 25 % uskonottomista milleniaaleista oli äänestänyt vihreitä edellisissä vaaleissa. Suomalaiset uskonnottomat ovat siis poliittisilta näkemyksiltään voimakkaasti muusta populaatiosta erkanevia. Taira et al. 2019.

puolueesta löydettiin helposti myös ongelmia. Toiminnassa korostuivat ympäristö- ja ilmastoasiat, työntekijöiden ja siirtolaisten sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeudet ja seksuaalinen itsemääräämisoikeus. Mielekästä toimintaa oli erityisesti kansalaisaloitteiden allekirjoittaminen, mielenosoittaminen sekä tiedonvälitys ja keskustelu sosiaalisessa mediassa. Erilaiset nettikampanjat olivat haastateltaville tärkeitä. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen oli joillekin todella tärkeää, ja keskein osa sekä arkea että identiteettiä.

-- välilä tuntuu niinku et on turha taistella mutta jotenki se, se on se on niin jostain syvältä kumpuaa itellä se, se niinkun. Ihmisten luonnon eläinten auttaminen että. -- Et silleen miä oon yrittäny elämäni näin aikuisena elää. (Kirsi)

Kootusti haastattelemieni urbaanien uskonottomien milleniaalien arvomaailma perustuu yksilöllisyyteen, vapauteen, tasa-arvoon ja solidaarisuuteen. Tämä ei tarkoita kaikkien hyväksymistä kaikenlaisissa tilanteissa. Yllä olevien arvojen mukaan eläminen koodautuu moraalisesti oikein elämiseksi, ja niiden rikkominen vääräksi. Arvomaailmaa sovelletaan aktiivisesti poliittisessa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa.

5. Normalisaatio ja yksilöllistyminen

5.1 *Uskonottomuuden normalisoituminen urbaaneilla uskonottomilla milleniaaleilla*

Sekä Linda Woodhead että Teemu Taira, Kimmo Ketola ja Jussi Sohlberg esittävät, että uskonnoista etääntyminen normalisoituu identiteetikategoriana erityisesti jälkiteollisten yhteiskuntien urbaaneilla aikuisilla. Taira, Ketola ja Sohlberg katsovat Suomen tilannetta tarkastellessaan, että uskonottomaksi identifioituminen normalisoituu varteenotettavana vaihtoehtona juuri pääkaupunkiseutulausilla milleniaaleilla.¹²⁰ Tässä luvussa tarkastelen haastattelemieni uskonottomien kuvauksia ja kategorisointia tarkemmin 'normaalin' näkökulmasta. Analyysin tässä vaiheessa kiinnostuksen kohteena on erityisesti se, minkälaisia muotoja ja konteksteja uskonottomuuden normalisoituminen saa.

Normalisoituminen näyttää ihmisten sosiaalisen todellisuuden näkökulmasta tietyn asian arkistumisena. Tällöin ne ovat jokapäiväisessä elämässä läsnä, mutta niihin ei tyypillisesti tarvitse kiinnittää huomiota. 'Normaali' on tila, jonka ilmiö, identiteetti tai toiminto voi saavuttaa tultuaan sosiokulttuurisessa kontekstissaan tunnistetuksi, toistetuksi, hyväksytyksi ja

¹²⁰ Woodhead 2017 257–262; Taira et al. 2019.

odotetuksi. Sen ei tarvitse olla välttämättä ainoa vaihtoehto, mutta vaihtoehtona se ei voi olla erityisen radikaali. Normaalit asiat ovat vaihtoehtoisuudessaankin suhteellisen sovinnaisia. Niiden avulla on mahdollista erottautua, mutta erottautumisesta ei tyypillisesti seuraa todellista sosiaalista sanktiota.¹²¹

Uskonnottomaksi identifioituneiden haastatteluvastauksia tarkastelemalla tulee nopeasti tunne, että uskonnottomuus olisi varsin normaali asia. Kukaan haastateltava ei kertonut tulleen syrjityksi uskonnottomuutensa vuoksi. Aiheesta tultiin mielihyvin puhumaan, ja koko aihe näyttäytyi miellyttävänä. Keskeisin tunne näytti olevan maltillinen uteliaisuus. Uskonnottomuutta myös aktiivisesti kuvattiin käsitteiden 'normaali' ja 'itsestäänselvyys' kautta:

Emmä ihan kaikes rehellisyydes ni mä en oo silleen aika moneen vuoteen tavallaan niinku miettiny edes tavallaan asiaa silleen et, et se on mulla niinku aika itsestäänselvyys et mul nyt ei niinku, ei, ei oo uskontoo ja se, se ei oo. Niinku tavallaan semmone, se on niinku semmonen normaali, normaali juttu et emmä niinku vois kuvitellaakaan et et semmonen osa niinku et mul olis semmonen osa elämää -- joskus niinku junnumpana mietti sitä et mikä, mikä se termi on, on mut tota. Mut mut toi ois niinku varmaan lähinnä kyl, kyl sitä et millä mä nyt niinku itseäni kuvailisin jos joku kysyis et, asiaan liittyen et miten, miten määrittelee ittensä. (Joonas)

Aihepiiri vaikutti olevan niin normaali, että sen määrittelemisen oli ajoittain hyvinkin hankalaa. Uskonnottomuus näytti olevan niin keskeinen osa uskonnottomien elämää, ettei aiheesta ollut totuttu keskustelemaan. Se on kietoutunut niin tiiviillä tavalla heidän kokemusmaailmaansa, ettei sen olemassaoloa enää edes huomaa.¹²² Tämä tulee erityisen hyvin esille silloin, kun uskonnottomuudesta itsestään keskustellaan. Haastateltavat empivät vastauksissaan. Määritelmiä ja kuvauksia haettiin ajan kanssa. Minua pyydettiin toistamaan kysymykseni, kun tiedustelin haastateltavalta hänen uskonnottomuudestaan.

Ei tietenkään ole oletettavaa, että kaikenlaiset vastaukset tulisivat haastattelutilanteissa aina helppoina ja kirkkaina mieleen. On kuitenkin huomionarvoista, kuinka haastavaa aiheen hahmottaminen uskonnottomille oli. He olivat tietoisia siitä, että ovat tulleet uskonnottomuutta käsittelevään tutkimushaastatteluun, ja juuri uskonnottomuutensa vuoksi. Tästä huolimatta aiheen ympärillä oltiin joissain tilanteissa hyvinkin epämääräisiä. Uskonnottomuus näytti olevan jotakin mukavaa ja mutkattomasti itselle sopivaa, mutta vaikeasti hahmotettavaa.

¹²¹ Jokinen 2005, 7–15; Jokinen et al. 2012, 46–60.

¹²² Kulttuuriset itsestäänselvykset voidaan nähdä asioina, jotka ovat niin tiiviisti yhtä ihmisen totuuskäsityksen kanssa, ettei niitä tunnista, vaikka ne olisivat jatkuvasti omassa arjessa mukana. Arkielämää kuvaavat kategoriat voivat muodostua niin vahvoiksi ja oletetuiksi, että niiden kategorianomaisuus katoaa, ja niiden ajatellaan olevan kiinteä osa 'totuutta'. Jokinen 2005, 7–15. Jokinen et al. 2015, 45–60.

Samalla se oli itseä kuvavana sanana tyypillisesti etäinen. Uskonottomuutta kuvattiinkin sanaksi, jota ei arjessa 'osattu' itse käyttää:

Aika harvoin tulee niinku keskusteltuu ylipäättään, missään, kenenkään kanssa omasta suhteesta uskontoon. Mutta, mut kyl mä nyt oon aina vaan sanonu et en, en usko. En vaan usko. Mut en kyl myöskään usko että oon osannu koskaan käyttää sanaa uskonnoton. -- Tai sit mä oon sanonu et en, en oo kokenut tärkeäksi tai jotenki tälle mut en mä osaa sanoo mitään niinku tiettyjä sanoja mitä mä oisin jotenki johdonmukaisesti osannu käyttää. (Vilja)

Kyse ei välttämättä ole heikosta itsetuntemuksesta, vaan kenties siitä, ettei asialle koeta olevan mitään nimeä: ”-- ei oo ollu pimennossa itensä kanssa siitä minkälainen on, mut ei oo vaan tavallaan kutsunu sitä mikskään.” (Kirsi) Kategoria-analyttisesti tarkasteltuna kulttuuriset kategoriat normalisoituvat toiston ja puhetapojen kautta.¹²³ Prosessi vaatii siis sen, että kategoriaa itseään toistetaan. Onko uskonottomuus normalisoitunut kontekstissa, jossa yli 30 % ikäryhmään kuuluvista samaistuu siihen tietyn alueen sisällä? Näen tähän kaksi erillistä vastausta. Mikäli kysytään, onko 'uskonnoton' identiteettikategoriana saanut tavallisen ja arkipäiväisen aseman, vastaus ei tämän aineiston perusteella ole yksikantaan kyllä. Enemmistölle haastateltavista uskonottomuus oli miellyttävä, mutta varsin uusi tapa kuvata itseä.

Haastateltavista ainoastaan Janika ja Noora näyttivät tunnistavan kategorian myös muualla elämässään. He myös viittaavat muihin, tarkemmin määrittelemättömiin ihmisiin, joiden kanssa kategoriaan 'uskonnoton' on identifioitu tai siitä on keskusteltu.¹²⁴ Tämä viittaa siihen, että kyseessä todella on myös kyselytutkimusten ja tutkimuskirjallisuuden ulkopuolella sijaitseva kategoria, joka on osa joidenkin ihmisten kulttuurivariantia. Janika ja Noora olivat myös ainoita haastateltavia, jotka kertoivat käyneensä Prometheus-leirin tuki ry:n järjestämän Protu-leirin, ja osallistuneensa viimeistään lukioikäisenä elämänkatsomustiedon opetukseen. Uskonnottomaksi omassa arjessaan aktiivisesti identifioituvia siis on, ja mahdollisena suuntaa-antavana piirteenä toimivat yhteydet muihin nuorena kirkosta eronneisiin sekä uskonnotomaan yhdistystoimintaan.¹²⁵

¹²³ Jokinen et al. 2012, 40–55.

¹²⁴ Ks. luku 4.1.2.

¹²⁵ Uskonottomien yhdistysten näkökulmasta uskonottomuutta tutkinut Janne Kontala toteaaakin, että 'uskonnoton' (non-religious) oli varsin suosittu identifikaation kohde hänen tutkimiansa ihmisten kohdalla. Kontalan tarkasteluun ulottui myös Prometheus-leirin tuki ry:n parissa tai lähettyvillä toimivia ihmisiä. En kuitenkaan koe, että kyse olisi niinkään yhdestä järjestöstä. Pikemminkin asia liittyyneen ylipäänsä siihen, että identiteetti uskonnotomana vahvistuu ja selkeytyy, mikäli on tekemisissä muiden sellaisten kanssa, joille uskonottomuus ja ei-uskonollisuus on yhdistävä tekijä. Kontala 2016, 210–220.

Uskonnottomuus näyttää kuitenkin voimakkaan normalisoituneelta silloin, kun puhutaan sen sisällöllisistä ulottuvuuksista ja määreistä. Haastateltavat liittivät kategoriaan teemoja, jotka itsessään näyttävät olevan voimakkaan normalisoituneita. Uskonnottomuuden kategoria näyttää olevan siinä määrin kulttuurisesti relevantti, miellyttävä ja ymmärrettävä kategoria, että se oli helppo ottaa haltuun näiden määreiden otsikoksi. Identiteettikategoriana 'uskonnottomuus' vaikuttaa siis olevan jonkin verran etäisempi kuin sen sisällölliset määreet. Siirryn käsittelemään näitä määreitä tuonnempana. Sitä ennen on syytä tarkastella uskonnottomuuden normalisaation kontekstuaalisuutta.

Uskonnottomuuden tavallistuminen on suhteessa erilaisiin tilanteisiin ja sosiaalisiin konteksteihin. Sen äärellä toteutetaan erilaisia sosiaalisia toimintastrategioita. Haastateltavat toimivat luontevasti eri tavoin erilaisissa tilanteissa. Kirkkoon mennessä omaa uskonnottomuutta ei korostettu, sillä paikalla oltiin ystävien ja läheisten vuoksi. Uskonnoista keskusteltaessa omasta tilanteesta puhuttiin varoen, välttämällä hyökkäävinä pidettyjä identiteettejä. Vanhempia sukulaisia ei tiedotettu omasta uskonnottomuudesta. Näyttääkin siltä, että ainakin haastattelemini uskonnottomien kohdalla sen normalisoituminen on kytköksissä sukupolveen. Kuvauksista muodostuu kolmitasoinen sukupolvien ketju. Isovanhemmille ei omasta uskonnottomuudesta juurikaan puhuttu. Asian puhumattomuudesta oli myös saatettu sopia perheen tai puolison kanssa. Vanhemmat sukulaiset pyrittiin pitämään tyytyväisinä osallistumalla joihinkin kirkkovuoden tapahtumiin. Jopa omien häiden pitäminen kirkossa oli mahdollista uskonnottomalle, mikäli se toimi kohteliaisuutena ja kunnioituksen eleenä vanhimmille sukulaisille.

Toisella tasolla olivat usein vanhemmat ja muut tämän sukupolven sukulaiset. Vanhempien kanssa saatettiin käydä kirkossa tarvittaessa (kohteliaisuudesta vanhempien vanhempia kohtaan), mutta suljettujen ovien takana heidän kanssaan oli mahdollista myös vitsailla uskonnosta. Haastattelemini uskonnottomien uskonnottomuus näyttää olevan suoraan kytköksissä tähän sukupolvien ketjuun. He olivat seuranneet vanhempiensa toimintaa vierestä. Traditioita noudatettiin, kädetkin asetettiin kirkossa ristiin silloin 'kun on tarkoitus'. Kodin piirissä vanhempien ajoittaista uskontokritiikkiä nähtiin tavalla, jota ei kodin ulkopuolella ollut sopivaa esittää. Hierarkioita ja eroja tuottavaa vitsailua sekä hiljaisuus uskontoon (erityisesti uskoon) liittyvistä asioista tunnistettiin lapsuudessa tavallistuneiksi teemoiksi. Haastattelemani uskonnottomat oppivat siis pitämään kirkkoa ja uskontoa turhina. Yksittäistä poikkeusta lukuun

ottamatta haastateltavien vanhemmat kuitenkin 'uskoivat' kuulumiseen traditiona, vaikkei sen mukana tullutkaan erityistä uskonnollista katsomusta.¹²⁶

Kolmannen tason muodostivat ystävät ja muut vertaiset. Vaikka uskonnoista ei tyypillisesti juurikaan puhuttu – ainakaan henkilökohtaisen vakaumuksen ja uskon tasolla – ystävät ja kumppanit oli helppo olettaa uskonottomiksi.

TIINA: Onkse tota, tuleeks tommosista asioista puhuttua niinku sun, niinku vaikka jossain kaveripiirissä tai läheisten kans?

MARKUS: Ei oikeestaan. Niinku, must tuntuu että mä en oikeen ikinä puhu uskonnosta kenenkään kaa, paitsi niinku ehkä jossain uskontoon liittyvässä vitsailussa tai vastaavaa. Et mä en oo niinku vakavaa keskustelua uskonnosta käyny mielestäni, oikeen, siis silleen että ees muistasin ite käytännössä.

Uskonottomuus näyttää normalisoituneen varsin nopeasti. Haastateltavani olivat tyypillisesti vielä viisitoista vuotta sitten varsin itsestään selvän oloisesti kirkon jäseniä. Nyt kuitenkin kuulumattomuus ja koko aihealueen kaukaisuus on itsestäänselvyys. Kytken tämänkin vanhempien malliin ja kuulumiseen 'uskomisen' ajatukseen. Koska kodin kytkökset suuntautuivat uskon sijasta jäsenyyteen, muodostui irtaantuminenkin suhteelle jäsenyyden kanssa. Teini-iässä ja täysi-ikäistymisen kynnyksellä juuri kirkosta irtaantuminen muodostui yksilöä kutkuttavaksi ja iloa tuottavaksi tavaksi paitsi irtaantua vanhemmista ja lapsuudesta, myös ilmaista trendikkyyttä. Mutta koska uskonottomuus on tänä päivänä jo varsin tavallinen asia, ei sen avulla vartaisten parissa juuri voitu erottautua.¹²⁷ Muihin konteksteihin se kuitenkin toimi:

--että totta kai se on mulle ollu tietonen valinta ja tietonen niinku sellanen poispyrkiminen jostain joka, joka on niinku tavallaan ollu täs yhteiskunnassa niinku aika dominantti tapa, ja on vieläki aika dominantti tapa niinkun, jotenki jäsentää maailmankaikkeutta jäsentää omaa, suhdettaan johonkin ylikuonnolliseen tai jäsentää ihmisyyttään tai ajatteluaan niinku jollain tavalla siis tää niinku kristillinen evankelisluterilainen kirkko, ja siihen liittyvä ajatusmaailma-- (Sakke)

Erotautumisen ja etääntymisen kohteena toimii siis yhteiskunnan taso, kenties 'suomalaisuus' laajempaan ajatuksena. Kirkon jäsenyydestä eroaminen ja sen rakenteista etääntyminen voi tarjota helpon ja miellyttävän vaihtoehdon tilanteessa, jossa laajemmista rakenteista ei ole mahdollista erota. Mikä sitten oikeastaan oli haastattelemilleni uskonottomille normaalia?

¹²⁶ Suuria ikäluokkia kuvataankin Suomessa lausahduksilla 'kuuluminen vailla uskoa' tai 'kuulumiseen uskominen'. Kyse on siis ajattelumallista, jossa kirkon jäsenyys nähdään itseisarvoisen tärkeänä, vaikkei siihen sisältyisikään uskoa. Tiedetään, että tämä ajattelumalli on murtumassa milleniaalien kohdalla. Tervo-Niemelä 2018, 141–152.

¹²⁷ Vt. Purhonen et al. 2014, 14–16.

Vaikuttaa siltä, että normaaliksi on koettu erilaisia määreitä, jotka nyt kenties ensimmäistä kertaa nimettiin uskonottomuuden alle.

Ensinnäkin normaalia ja totuttua on olla kuulumatta kirkkoon. Se on niin normaalia, että kirkkoon kuuluva uskonnoton on tottunut perustelemaan jäsenyytensä syitä.¹²⁸ Tämän tottumuksen kuitenkin kerrotaan ulottuvan lähinnä kavereihin ja muihin vertaisiin, ei esimerkiksi omiin vanhempiin tai isovanhempiin. Uskonnoton saattoi myös elää kirkon jäsenyyteen liittyvän tavallisuuden ja epätavallisuuden rajamailla. Omasta sosiaalisesta elämästä tiedettiin tarkemmin määrittelemättömiä ihmisiä, joiden nähtiin ajattelevan kirkkoon kuulumattomuuden olevan ‘väärin’ ja arveluttavaa. Tämä taas on johtanut siihen, että kirkon jäseniksi jäätiin, vaikkei se tuntunutkaan omalta.¹²⁹

Uskonottomuus on hiljaisuutta uskontoon liittyvistä asioista. Maailmankatsomuksiin liittyvät asiat nähtiin tiukasti yksityiselämän alueelle kuuluvina. Uskonto yksityisasiana näkyi myös tunnelmana aiheista keskusteltaessa. Katsomuksellisten asioiden äärellä oltiin silmin nähdessä kiusaantuneita. Aiheista keskusteltiin epäsuorasti, viitaten erilaisiin ajatuksiin, ilman että niitä määriteltiin erityisen tarkasti. Alun kiusaantuneisuuden jälkeen tunnelma muuttui joissain tilanteissa intiimiksi ja hartaaksi. Oli selvää, että olimme henkilökohtaisen alueella. Ajatus uskonnosta yksityisasiana on haastateltaville itsestäänselvyys. Uskonnon paikan nähdään lähtökohtaisesti kuuluvan muiden katseiden ulottumattomiin: Koteihin, uskonnollisten ihmisten keskinäisiin keskusteluihin, uskonnollisten yhteisöjen tilojen sisäosiin, yksilön sisäiseen ajatteluun. Jako yksityiseen uskonnolliseen ja julkiseen sekulaariin elämäntilanteeseen nähdään luonnollisena, moraalisesti oikeana järjestyksenä.

Uskontojen ja uskonnollisuuden näkyminen katukuvassa vertautui esimerkiksi toisen ihmisen alastomuuden sietämiseen. Nähtiin, että jokaisella ihmisellä tulee olla mahdollisuus toteuttaa itseään esimerkiksi nudismin tai naturismin kaltaisilla elämäntavoilla. Tämä oikeus rajattiin kuitenkin vain sille erikseen tarkoitettuihin tiloihin, kuten yksityiskoteihin. Ulkona alastomana kulkeminen oli lähtökohtaisesti ahdistavaa ja muita häiritsevää. Uskonnollisten ihmisten yksilönvapaus ja positiivinen uskonnonvapaus määrittivät siis niille erikseen varattuihin tiloihin, joissa muiden altistuminen uskonnon kohtaamiselle voidaan minimoida. Jako on varsin tiukka. Omiensa keskuudessa, suljettujen ovien takana kunkin ihmisen perusoikeuteen kuuluu itsensä toteuttaminen. Yleisellä tasolla tähän kannustetaan, ja tätä myös

¹²⁸ Kategoria-analyttisesti tarkasteltuna kirkon jäsenyys on aiheuttanut uskonottomalle selontekovelvollisuuden. Velvollisuus muodostuu, kun ihminen tekee jotakin, joka rikkoo kulttuurissa rakentunutta moraalista järjestystä, normatiivista ja itsestään selvää. Jokinen et al. 2012, 132.

¹²⁹ Käsittelen kirkon jäseninä olleiden uskonottomien kuvauksia jäsenyydestään tarkemmin seuraavassa luvussa 5.2.

odotetaan ihmisiltä. Uskontoon tämä oikeus ulotetaan kuitenkin vain vaivoin. Koska uskonnollisuus määrittänyt lähtökohtaisesti ongelmaksi, ei sen ajoittaista pirskahtelua julkisen alueelle nähdä soveliaana. Sitä kuitenkin siedetään. Joidenkin läheisten, erityisesti seurustelukumppaneiden, kanssa uskonnoista oli toki keskusteltu. Tyypillisemmin kaveripiireissä aiheesta oltiin kuitenkin varsin hiljaa.

Uskonottomuus on kaikkea itselle tuttua, tavanomaista, itseä kiinnittynyttä. Uskonto taas on jotain yksilöstä erillistä, ulkopuolista ja 'toista'. Uskonottomuus edustaa tavoiteltavaa ja miellyttävää. Uskonto sen sijaan on vähintäänkin arveluttavaa. Erilaisia uskontoja määritellään 'tavalliseksi' osaksi moniarvoista urbaania kaupunkitilaa, mutta niiden etäällä pitäminen on oleellista tilanteen sietämiseksi. Ajoittain ja pieninä annoksina uskonnot ovat tervetulleita urbaaniin katutilaan. Niitä seurataan uteliaisuudella, ja niiden ajatellaan rikastuttavan kaupunkitilaa.¹³⁰ Omaan kaupunkiin, erityisesti omalle kotialueelle, uskonto on kuitenkin tervetullut ainoastaan sille erikseen varattuihin, muilta suljettaviin tiloihin. Tällöin uskonnon olemassaoloon voidaan varautua, ja sitä on helpompi sietää. Tällöinkin ne saattavat kuitenkin aiheuttaa ahdistusta.

Ahdistavaa ja loukkaavaa näytti olevan juuri odottamaton uskonnon kohtaaminen omassa arkiympäristössä. Uskonto ikään kuin hyppää sille varatusta yksityisalueen kategoriasta.¹³¹ Tämän koetaan tulevan erityisen epämiellyttävällä tavalla yksilön oman alueen sisälle, kulttuurisesti määritetyn rajan yli. Tätä rajaa rikkoi monen kohdalla myös Jumalan olemassaolon kyseenalaistavalla tekstillä varustettu paita. Ongelma ei ollut se, etteikö paidassa olevan väittämän kanssa olisi oltu samaa mieltä. Väittäminen itsessään rikkoi kulttuurista sopimusta siitä, ettei uskonasioista keskustella sekulaariksi koodatuilla elämänalueilla.

Tämä kielletyn ja sallitun jakolinja koettiin suomalaisessa kulttuurissa kaikkien yhteisesti hyväksymäksi ja olettamaksi, oikeanlaiseksi tavaksi elää. Tilanteeseen oltiin tyytyväisiä, ja sen nähtiin palvelevan hyvin sekä uskonnollisia että uskonottomia ihmisiä. Tällaista sosiaalista järjestystä ei kuvattu vaihtoehtona muiden joukossa, vaan se oli pikemminkin asioiden luonnollinen järjestys. Yhteiskunnan julkisen alueen sekulaariudesta

¹³⁰ Tällainen 'rikastuttaminen' sisältää ajatuksen kategorian poikkeavuudesta eli kulttuurisesta anomaliasta. Poikkeavuuteen voidaan suhtautua tällä tavoin positiivisesti, jolloin niiden 'erilaisuus' on mukana moninaistamassa kulttuuria. Tällöin anomalian poikkeavuus saa symbolisen aseman suhteessa siihen kontekstiin, mitä sen ajatellaan rikastuttavan. Poikkeavuuden kuvaaminen osallistuu myös sen tuottamiseen, joten tässäkin kuvauksessa tuotetaan käsitystä kaupunkitilan sekulaariudesta. Douglas 2000, 89–92; Jokinen et al. 2012, 197.

¹³¹ Kun uskonto on kategorioitu yksityisalueelle, oletetaan tämän kategorian olevan yhteisen sopimuksen tulos. Teema saa nousta keskusteluun, mutta ainoastaan sille varatuissa, tiukoissa poikkeustiloissa, kuten julkisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa tai uskonnollisissa tilaisuuksissa. Poikkeavuuden muodostaa siis juuri äkillinen, odottamaton uskonnon käsittely. Kielletyn ja sallitun tematiikan näkökulmasta ei ole lainkaan yllättävää, että tällainen poikkeavuus synnyttää ahdistusta, sillä kyseessä on vahva kulttuurinen sopimus. Douglas 2000, 50–52; Jokinen et al. 2012, 190.

huolehdittiin ja sitä haluttiin suojella. Se nähtiin toimivana ja hyvänä asiana, jota ei ole syytä muuttaa.

Tämä hiljaisuuden kulttuuri näkyy voimakkaana jo haastateltavien lapsuuden kertomuksissa. Uskonto oli ollut jotakin, josta vaiettiin. Kirkon jäsenyyksistä ei juurikaan puhuttu. Kirkossa käymistä ja käymättä jättämistä ei lapsille avattu. Uskonnoista puhuttiin etääntyneesti ja harvoin. Viiltävä huumori ja erilaisiin 'lapsellisuuksiin' vertaaminen saattoivat olla ainoita konteksteja, joissa uskonnon muistettiin tulleen esiin. Uskonnota ja erityisesti kirkon jäsenyydestä välittyikin kuva omituisena, hiukan ikävänä ja vähintään tylsänä ja tyhjänpäiväisenä asiana. Mukana oltiin vain sosiaalisista syistä – kunnioituksesta isovanhempia kohtaan sekä tavanmukaisuuden vuoksi.¹³²

Julkinen alue määritettiin neutraaliksi, ja neutraali uskonnottomaksi. Julkisessa tilassa tärkeää oli käyttäytyä asiallisesti ja kohteliaasti, sen neutraliteettia kunnioittaen. Käytännössä tämä tarkoittaa tarkoin rajattua sosiaalista koodistoa, jossa kiertoilmauksilla, etäisyyden säilyttämällä, kontekstikohtaisella hiljaisuudella sekä erilaisilla sosiaalisilla strategioilla oli merkittävä asema.

Voidaan siis sanoa, että uskonnottomuus on erityisesti ystäväpiirin kesken paitsi laajasti hyväksyttyä, myös odotettua ja oletettua. Tämä tarkoittaa sitä, että se on sosiaalisesti tavoiteltavaa. Haastatellut näyttävät saavuttaneen tietynlaisen uskonnottomuuden tason, jonka jälkeen oli mahdollista suunnata kiinnostus muihin tapoihin tuottaa yksilöllistä identiteettiä. Uskonnottomuutta oli kuitenkin jatkuvasti myös ylläpidettävä ja suojeltava. Koska tila on tavoiteltava, on se myös jatkuvasti uhattuna. Kun toisen tilaa ja uskonnottomuuden oletusta jollakin tavalla loukkaa, synnyttää se kielteisiä tuntemuksia. Samalla identifikaatio tulee tärkeämmäksi:

-- on ollu sellasii vaiheit mun elämäs et mun mielest on ollu tosi tärkeetä ja mua niinkun määrittävää et mä oon niinku uskonnoton. Ehkä silloin kun on ollu jotenki niinku tosi vähemmistö niinku asemas suhteessa uskon- suoraan sanoen evlut kirkkoon kuuluviin, ja sellasis paikois et sil on jotain niinku merkitystä. Vaik silloin ku alotti niinku opettajaopinnot, millon niinku, ku normi on se et ihmiset kuuluu kirkkoon ja on vaik käyny uskonnonopetuksen, ja sit ku ei ollu, ni silloin, silloin se pieni aktivisti niin ku heräs sisällä et täs on nyt vääräys eikä pidä olettaa. Et et niinku. Se on ollu esimerkiks sellanen vaihe kun se on ollu itselle niinku, tärkeetä. Mm. Ehkä siihen liittyy myös niinku sellanen pieni niinku, vastarannan kiiskeys, mä en oikeen tiedä miten niinku sitä lähtis niinku avaamaan. (Janika)

Tavallisuuden kuvauksista on löydettävissä vahvoja kielletyn ja sallitun jakolinjoja, joilla järjestystä tuotetaan. Uskonnottomuus 'normaalina' ja 'neutraalina' toimi lähtökohtana, josta käsin sosiaalista todellisuutta hahmotetaan. Uskonnottomuus ei ole ainoastaan sitä, kuinka asiat ovat, vaan myös sitä, miten niiden tulisi olla. Tästä asemasta pidetään tiukasti kiinni. Uskonnon

¹³² Vt. Berger & Luckmann 2009, 147–149.

ja uskonnottomuuden välille muodostuu puheessa raja, jota ei tule ylittää. Raja-alueilla sijaitsevia asioita koskevat eriaisteiset selontekovelvollisuudet. Juuri tämän vuoksi uskonnottoman ihmisen luuleminen tai kategorisoiminen uskonnolliseksi tuntui haastatelluista niin nöyryyttävältä. Tähän kytkeytyy kaksi ikävänä pidettyä yksityiskohtaa. Ensinnäkin aivan kaikenlainen ulkopuolinen määrittely tuntui lähtökohtaisesti ikävältä. Toinen tekijä kytkeytyy siihen, että kyseessä on juuri uskonto ja kirkon jäsenyys. Koska uskonnoista etääntyminen nähdään suotavampana ja oikeampana kuin kirkon jäsenyys, tuntui uskonnottoman yhdistäminen uskonnolliseen erityisen ikävältä.

5.2 Yksilöllinen ja yksilöllistävä uskonnottomuus

Seuraavaksi peilaan haastattemieni uskonnottomien ajattelua yksilöllistymisen ja subjektiivisen käänteen teoreettisten linssien läpi. Vaikka Woodheadin näkemykset olivat uskonnottomuuden ja yksilöllisyyden kytköksistä olivat alusta asti läsnä tutkielmani rakentamisessa, en vielä tiedonkeruuta suunnitellessani tai suorittaessani hakenut aineistosta yksilöllisyyden tematiikkaa. Analyysiä tehdessä minulle kuitenkin muodostui käsitys siitä, kuinka läpileikkaavan yksilölähtöistä haastattemieni uskonnottomien ajattelu oli. Sen vuoksi sitä on syytä tarkastella tarkemmin.

Linda Woodheadin mukaan yksi ”nones”-ihmisiä keskeisesti kuvaava piirre on heidän korostunut yksilölähtöinen ajattelutapansa.¹³³ Tämä näyttää olevan myös haastattemieni helsinkiläisiä uskonnottomaksi identifioituvia keskeisesti määrittävä asia. Se näkyi oleellisesti omasta uskonnottomuudesta puhuttaessa. Halu yksilöllisen elämän rakentamiseen motivoi etääntymään kirkosta. Sen kautta määritettiin uskontoihin liittyviä asioita ja arvioitiin moraalisia valintoja. Se ilmeni suomalaisuutta ja nationalismia käsittelevien kysymysten kohdalla.

Kategoriat, toiminta ja identiteetit määrittyivät sisältä käsin, yksilön omista lähtökohdista.¹³⁴ Keskuspisteenä oli yksilö: ”--*kaikki olemme yksilöitä*--”. (Kirsi) Tämä ajattelutapa näkyy uskonnon suhteen usealla tasolla. Sen kautta hahmotettiin uskontokuntiin kuulumista ja uskonnonharjoitusta. Laajemmalla tasolla yksilölähtöisen ajattelun kautta tuotettiin ’uskonnon’ ja ’uskonnottomuuden’ kategorioita.

Uskontokuntaan kuulumisen kohdalla yksilölähtöinen, sisäinen määrittelytapa näkyy useilla tavoilla. Ensinnäkin päätökset kirkkoon kuulumisessa kumpusivat yksilön sisältä.

¹³³ Woodhead 2017, 247–262.

¹³⁴ Heelas et al. 2012, 2–5; Woodhead 2017, 256–272; Beck & Beck-Gernsheim 2002, 1–20.

Vaikka lopullisiin päätöksiin vaikuttivat myös sosiaaliset mallit ja funktionaaliset syyt, uskonnottomat itse näkivät päätöksen pitkälti henkilökohtaisena, vapaasti ja itsenäisesti järjeltynä lopputuloksena. Omakohtaisesti, sisäisesti määrittyvä merkityksellisyys ohjasi uskonnottomia suhteessa kirkkoon. Kun kirkko ei tarjonnut syvää, henkilökohtaista merkitystä, ei jäsenyydelle löytynyt enää perusteita. Ajatus kuulumisesta ilman yksilöllisiä tarpeita ja merkityksiä tuntui aidosti hämmentävältä vaihtoehdolta: ”*Miks kuuluu semmoseen jota ei niinku koe omaksee? Mä vertaan sitä ehkä vähä niinku johonki puolueeseen emmä kuulu keskustapuolueeseenkaa.*” (Janika)¹³⁵ Toiseksi ajatus kuulumisesta oli yksilön omasta sitoutumisen ja merkityksellistämisen kokemuksesta kiinni. Tämä tarkoitti sitä, että virallinen jäsenyys kirkossa oli edelleen mahdollinen, kunhan siitä oli omakohtaisen pohdinnan, uskon ja kiinnostuneisuuden tasolla etääntynyt. Tätä etääntymisen ja kuulumattomuuden päätepistettä ei kuitenkaan annettu muiden määriteltäväksi, vaan sekin rakentui yksilön omista edellytyksistä. Kuuluminen oli yksilön sisältä päin rakentuva tila, jota oli mahdollisuus määrittää monin tavoin.

Kolmanneksi etääntyminen kirkosta näytti merkitsevän uskonnottomalle pistettä, jossa ja jonka avulla yksilöllistä elämää ryhdyttiin rakentamaan. Kirkon jäsenyyden yhteydessä puhe yksilön omasta ’suunnasta’, ’tiestä’ ja ’jutusta’ nousi tärkeäksi.¹³⁶ Merkityksellisyyden ja kiinnostuneisuuden suuntaaminen kirkon ulkopuolelle vapautti uskonnottoman elämään tässä ja nyt, ilman ylimääraistä ja turhana pidettyä yhteisöä.¹³⁷ Jäsenyys näyttäytyi jonakin, joka on vain tiellä, joka häiritsee, ja joka estää ihmistä saavuttamasta ’omaa’ itseä. Kirkko ei tarjonnut eväitä yksilöllisen elämän rakentamiseen, joten se oli syytä jättää sivuun. Jäsenyyteen kytkeytyi myös funktionaalinen ulottuvuus, joka niin ikään heijastelee yksilöllistä ajattelutapaa. Uskonnollisen yhteisön jäsenyys tuli täysin mahdolliseksi, mikäli sille muodostui tarve. Kirkon kautta avautuneet mahdollisuudet olla läheisille mieliksi ja myötäelää heidän elämässään olivat keskeisimpiä funktionaalisia jäsenyyden ulottuvuuksia.¹³⁸

Yksilöllinen ajattelutapa näkyy myös käsityksissä uskonnon ja uskonnottomuuden kategorioista. Yhtäältä uskonnottomuus edusti uskonnottomalle yksilöllisyyttä, ja uskonto ikävää kollektivismia. Toisaalta uskonnon ja uskonnottomuuden rajoja oli mahdollista

¹³⁵ Vaikuttaa siis siltä, etteivät haastattelemanikaan uskonnottomat kuulu uskontotieteellisessä tutkimuskirjallisuudessa varsin paljon käsiteltyyn ’kuulumiseen uskominen’ (believing in belonging) -ajattelumalliin. Ks. Day 2011; Tervo-Niemelä 2018, 144.

¹³⁶ Vt. Beck & Beck-Gernsheim 2002, 2–20.

¹³⁷ Vt. subjektiivisoitunut käsitys elämästä ’tässä ja nyt’. Heelas et al. 2005, 5–7; Karjalainen 2018, 265–270.

¹³⁸ Yksilöllistymisen näky myös funktionaalisuutta korostavassa ajattelussa. Sitoutuminen tiettyyn asiaan on täysin mahdollista, mikäli sillä on yksilölle selkeä, omakohtainen funktio. Kirkon jäsenyyden näkeminen tarpeiden tyydyttäjänä viittaa tällaiseen yksilöllistyneeseen sitoutumisen tapaan. Beck & Beck-Gernsheim 2002, 1–20.

hahmottaa yksilöllisistä tarpeista, tilannekohtaisesti. Uskonottomuus määrittyi yksilöllisesti, joten kaikenlaiset omakohtaiset muodot olivat mahdollisia yksilöstä riippuen. Jos jokin asia oli itselle tärkeää, saattoi sen uskonnollisuuden kyseenalaistaa. Asioiden uskonnollisuudesta päätettiin itse, merkitsemällä tilanne kerrallaan joko uskonnollisen tai ei-uskonnollisen alueelle. Uskontoja ei vastustettu aktiivisesti, mutta ei niitä toisaalta haluttu liian lähelle omaakaan elämää. Ajoittainen altistuminen uskonnolle oli siedettävää, ja vaikkapa satunnaisesti matkaillessa jopa kiinnostavaa. Se pidettiin kuitenkin strategisesti välimatkan päässä, kädenmitan etäisyydellä. Liian lähelle tuleminen, yksilön omalle alueelle astuminen ja erityisesti ajatus 'pakottamisesta' menivät kielletyn rajan yli. Seuraavaksi tarkastelen näkökulmia, joiden kautta etäisyyttä uskontoon kuvattiin ja rakennettiin puheen kategorisaatiolla.¹³⁹

Yhdenlainen tapa tehdä eroa uskontoon oli sen kytkeminen kategoriaan 'kulttuuri'. Vahvankin uskonnollinen sisältö oli mahdollista sietää silloin, kun sen määritti 'todellisen' uskonnon sijaan suomalaisen kulttuurin alueelle.¹⁴⁰ Kulttuurin alueelle asettelu näytti siis vähentävän toimintojen uskonnollisuutta uskonottomien ajattelussa. Kulttuuriksi kategorisoidut toiminnot nähtiin uskonnollisina vain historiallisessa mielessä, ja niiden 'todellisen' uskonnollisuuden katsottiin olevan jo poistunut. Näin uskonnotonkin saattoi hyväksyä vaikkapa Suvivirren laulamisen kouluissa, tai kokea jumalanpalvelukseen osallistumisen luontevana. Strateginen 'uskonnon' ja 'kulttuurin' kategorioiden tekeminen toisaalta helpottaa uskonottomaksi identifioituneen toimintaa uskonnoksi määritettävissä olevien asioiden äärellä, toisaalta osallistuu suomalaisen kulttuurin kristillistämiseen. Tähän kytkeytyy myös laajempi, niin ikään uskonnosta irrotettu 'hiljentyksen' ja tunnelmoinnin ajatus. Uskonnolliset asiat eivät ole tosiasiaassa uskonnollisia, jos niiden äärelle tulee ei-uskonnollisen tunnelmallisuuden motiivilla.

Yksityisen toiminnan ja katsomuksellisten asioiden äärellä etäisyyttä hahmotettiin henkisyyden kautta. Vaikka haastattelemani uskonottomat eivät aina hahmottaneet henkisyyttä kategoriana, oli heillä paljonkin henkiseksi määrittyvää ajattelua sekä toimintaa. Henkisyyttä ja uskonnollisuutta erotettiin vahvasti toisistaan. Henkisyys hahmotettiin myös lomittaisena hengellisyyden kanssa. Haastattelujen ulkopuolella erilaisia käsityksiä ja tunteita oli hahmotettu uskonnosta erillisenä hengellisyytenä. Kun hengellistä ja henkistä

¹³⁹ Kategoria-analyttisen lähestymistavan mukaisesti en katso kategorisoinnin olevan ainoastaan todellisuuden kuvaamista, vaan ennen kaikkea sen rakentamista. Puheen kategorisointi siis tuottaa, vahvistaa ja luonnollistaa kategorioita. Jokinen et al. 2012, 51–55.

¹⁴⁰ Vt. Taira 2019.

tarkasteltiin haastatteluissa allekkain, tuntui hengellisyys äkkiä liian uskonnolliselta. Tällöin samat ajatukset ja tuntemukset siirrettiin henkisen alueelle, kauemmaksi uskonnollisesta.

Henkisyysteen liitettävät merkitykset olivat niin moninaisia, että voidaan kysyä, muodostuuko siitä niin yleismaailmallinen kategoria, että se alkaa menettää merkitystään. Toisaalta on myös huomionarvoista, kuinka laajasti itselle tärkeitä asioita uskonnottomat siihen sijoittivat. Henkisyyden alueelle asetetut asiat ovat heille jotakin, joka auttaa kriisin kohdatessa. Se on suunta, jonne erilaiset toiveet, pyynnöt ja keskustelut voidaan suunnata. Henkisyyttä olivat erilaiset 'voimat' ja 'tuntemukset', jotka kohdattiin hiljentymällä. Toisaalta henkisyyttä on ylipäänsä yleinen uteliaisuus elämää kohtaan.

--ehkä mä nyt jotenkin liitin sen tavallaan sellaseen niinku elämän suurten, elämän ja maailmankaikkeuden suurten kysymysten pohdintaan, jotenki tässä omassa ajattelussa ja ja niinku tavallaan sitä -- et tavallaan korvien välis -- niinku tapahtuu, tapahtuu vaikka, vaikka se ei tavallaan mun mielest liity siihen, nää muut oli mun mielest liittys niinku yliluonnolliseen, toi oli se henkinen sit ehkä enemmän sellasta ihmisyyttä, ja maailmaa pohtiva, pohtiva niinku käsite eikä niinkään yliluonnollinen. (Sakke)

Henkisyys voi siis olla kategoria, jossa erilaisia 'elämän ja maailmankaikkeuden suuria kysymyksiä' voidaan pohtia, ilman että ajaudutaan individualismin ja liberalismien kannalta epämiellyttävälle uskonnollisuuden ja kristillisyyden alueille. Henkisyys näyttää tarjonnan miellyttävän tavan hahmottaa niitä uskomuksia, ajatuksia ja tuntemuksia, jotka selvästi kytkeytyivät johonkin uskonnolle läheiseen mutta johon ei kuulunut voimakkaita hierarkioita.

Etäisyys uskontoihin näkyi myös ajatuksissa jumalasta, erityisesti kristillisestä Jumalasta. Erityisesti ajatus ihmistä suuremman tai korkeamman jumaluuden olemassaolosta korostui Jumalasta puhuttaessa. Juuri tämä pienuus jonkin suuremman edessä näytti olevan se tekijä, joka aiheutti hämmennystä. Jumalasta puhuminen oli myös ajoittain vaikeaa, ja aihepiiri määritettiin epäkiinnostavan alueelle. Jumalan olemassaolosta käytävä keskustelu koettiin muutenkin hankalaksi. Haastateltavat viittasivat erilaisiin epämää räisiin 'aktiivisiin keskusteluihin' sekä 'haastamiseen', joita aiheen ympärillä oli käyty erityisesti nuorempana. Näihin keskusteluihin oli aktiivisesti hakeuduttu, ja niissä oli tuotu esille ateistisen ajattelun 'fiksua' ja 'järkevyys'. Lisäksi teeman ympärillä puhuttiin myös yliluonnollisuuden epärationaalisuudesta.

Ajatusta Jumalasta tai jumalahahmosta ei kuitenkaan kuvattu ahdistavana tai epämiellyttävänä. Pikemminkin se oli jotain, jota ei yksinkertaisesti hahmotettu. Tämän vuoksi ajatus siitä olikin hullunkurinen: ”-- eihän nyt tavallaan täydellistä varmuutta voi niinku olla mut mä pidän kysymystä jonkun yliluonnollisen luojahahmon olemassaolosta vähän hupsuna-

-”. (Sakke) Toisaalta uskonnollisen uskon ja oman uskonottoman katsomuksen välistä rajaa ei kyetty tarkoin määrittelemään. Tyypillisesti omaa henkisyttä ja toisten uskonnollisuutta määritti kuitenkin se, kuinka konkreettinen tai hierarkkisesti jäsennettävä tämä uskon kohde on. Ajatus korkeammista ’voimista’ ja jostakusta joka ’kuuntelee’ ja ’järjestelee’ asioita oli jokseenkin mahdollinen. Ajatus transsendentin auktoriteetin olemassaolosta oli hullunkurinen ja outo, kun taas ajatus uskonnolliseen yhteisöön kuulumisesta oli voimakkaan ahdistava. Kaikista voimakkaimmat negatiiviset reaktiot suunnattiinkin uskonnollisten yhteisöjen jäsenyyteen.

Uskonnollisten yhteisöjen ahdistavuus perustuu ajatukseen siitä, että jäsenyyden kautta ihminen joutuisi luovuttamaan osan yksilöllisyydestään. Kirkon tai muun uskonnollisen yhteisön jäsenyys on ’itsen’ unohtamista, yksilöllisyyden luovuttamista ja johonkin suurempaan sulautumista. Se on siis kääntymistä sisältä ulos, jolloin ihminen menettää jotakin siitä, mitä todella on ja tulee ’niputetuksi yhteen’ muiden kanssa. Ajatus tästä määriteltiin ’kammottavaksi’ ja ’vastenmieliseksi’.¹⁴¹ Tällainen kokemus oli tosin vain niillä, joilla oli ollut pidempi historia kirkon kanssa. Mikäli kirkosta eroaminen oli tapahtunut lapsuudessa ja oman päätöksen sijaan vanhempien toimesta, oli mielipiteet kirkkoakin kohtaan maltillisemmat. Ajatus lapsen liittämisestä uskonnollisen yhteisön jäseneksi häneltä kysymättä oli kategorisesti väärin. Tämä näkyi myös uskonottomien milleniaalien omissa kasvatustyylyissä, sillä muutamalla haastateltavalla oli lapsi. Elämäkatsomustiedon opetus nähtiin lapsen kohdalla tärkeänä, sillä sen koettiin antavan paremmat eväät elämään. Kirkon jäsenettömänä kasvaminen nähtiin ’neutraalina’ vaihtoehtona. Lapsen kasvattaminen ilman uskontoa tuntuikin ’luonnolliselta’. Siitä ei vanhempien kesken ollut sen kummemmin edes tarvinnut sopia.

Yksilön omat rajat, itsenäisyys ja päätäntävalta nähtiin tärkeinä. Kaikenlainen toisen alueelle meneminen, ulkoa päin saneleminen ja ohjailu oli lähtökohtaisesti epämiellyttävää ja moraalisesti arveluttavaa. Ihmisten omaa rauhaa pidettiin tärkeänä asiana, ja muiden häiritsemistä pyrittiin välttämään. Tämä näkyi kahdella tavalla. Ensinnäkin omasta uskonottomuudesta, ateismista tai uskontokielteisyydestä ei juurikaan läpipiirin ulkopuolella puhuttu. Erityisesti välteltiin tuomasta tätä esille sellaisille ihmisille, jotka tiedettiin uskonnollisiksi. Joidenkin samaan tuttavapiiriin kuuluvien uskonnollisten ihmisten kanssa aiheesta kyettiin keskustelemaan syvällisemminkin. Tässä tapauksessa nämä tuttavat olivat itse teologeja tai pappeja, joiden kohdalla kynnys ottaa uskonto reippaasti esille oli roimasti alhaisempi.

¹⁴¹ Ks. Kirsin lainaus, luku 4.1.2. ’Kammottavuuden’ ja ’vastenmielisyyden’ kuvauksilla rakennettiin voimakasta kielletyn ja sallitun jakoa. Douglas 2000, 52; Jokinen et al. 2012, 190–193.

Yksilön oman alueen loukkauksia oli toki mahdollista tehdä toisestakin suunnasta. Uskontoihin liitettiin erilaisia 'tuputtamisen', 'käännyttämisen' ja 'markkinoinnin' merkityksiä. Näitä ei määritelty haastatteluissa sen tarkemmin, mutta niitä kuvattiin yksinomaan kielteisiksi, ahdistaviksi ja ehdottoman vääriksi tavoiksi toimia. Joidenkin uskonnollisten ihmisten tiedettiin harjoittavan tällaisia asioita. Omakotaisia kokemuksia niistä ei kerrottu. Uskonottomien ajattelussa näkyy ajattelua 'hyvästä' ja 'huonosta' uskonnosta. Aivan kaikki uskonto ei siis ollut vastustettavaa. Ongelmallinen (yksilöllisyyttä estävä ja kollektivistinen, alistava ja konservatiivinen) uskonto oli kuitenkin lähtökohtainen tapa käsittää uskonnon kategoria. Joitakin poikkeuksia huonolle uskonnolle tiedettiin olevan. Hyvä (liberaali, yksilöllisyyttä tukeva, joustava) uskonnollisuus nähtiin vähemmistönä.

Uskonottomuus näytti toimivan väylänä yksilöllisyyteen. Traditioita ja tapoja ei nähty oleellisina, vaan omat toimintatavat tuli määritellä itse.¹⁴² Halu irtautua traditioista oli seurausta ajattelusta, jossa niitä ei nähty merkityksellisinä tai hyödyllisinä. Traditioiden tiedettiin olevan joillekin ihmisille tärkeitä, mutta omassa elämässä niille ei ollut sijaa. Tässä korostuivat erityisesti kristilliset sekä suomalaisuuteen ja Suomen historiaan kytkeytyvät traditiot. Niiden nähtiin olevan paitsi turhia, myös vanhanaikaisia. Aika on ikään kuin jättänyt niistä jo. Ne kuuluvat johonkin, joka on jo mennyt, tai jota ei ole todellisuudessa ikinä ollutkaan. Linda Woodhead on katsonut, että uskonnoista etäänntyneet "nones" -ihmiset pyrkisivät tekemään etäisyyttä uskonnon lisäksi myös muihin kategorioihin. Yleinen haluttomuus itsensä kategorisoimiseen on Woodheadin mukaan keskeinen "nones" -ihmisiä määrittävä piirre. Hänen tarkastelemissaan ihmiset eivät olleet kuitenkaan aktiivisesti identifioituneet mihinkään uskonottomuuden kategoriaan. Kyselyiden "none" -kategoriat viittasivat siis pikemminkin negatiiviseen "ei uskontoa" tai "ei mikään yllä olevista vaihtoehdoista" -vastaustapaan, kuin positiiviseen "olen uskonnoton ihminen" -identifikaatioon.¹⁴³ Keräämäni aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että myös positiiviseen kategoriaan 'uskonnoton' identifioituvat urbaanit nuoret aikuiset pyrkivät etäänntymään kaikenlaisista kategorioista, myös uskonottomuudesta. Käyttämässäni kyselyssä esiintynyt ja haastatteluissa käsitelty uskonottomuuden identiteetti ei näyttäydä haastattelemieni ihmisten ajattelussa automaattisesti kategoriana, johon ongelmitta tai säännöllisesti samastutaan. Ne uskonnotomat, joille kategoria ei ollut arkielämästä tuttu, korostivat erityisen paljon haluaan irtautua myös uskonottomuuteen liittyvistä kategorioista.

¹⁴² Traditioita murtavatkin juuri milleniaalit, niin uskonnollisuuden alueella kuin sen ulkopuolellakin. Linda Woodhead kytkee tämän erityisesti ilman uskontoa eläviin; heillä tämä ajattelutapa on korostunut. Tervo-Niemelä 2015, 172–186; Woodhead 2017, 247–262.

¹⁴³ Woodhead 2017, 247–262.

Ne haastateltavat, joille 'uskonnoton' oli ennestään luonteva tapa kuvata itseä ja muita, ottivat niin ikään pientä etäisyyttä kategoriaan haastattelujen aikana. Kategorian tärkeyttä itselle pyrittiin loiventamaan ja uskonnottomuuden kerrottiin olevan keskeistä itselle lähinnä määrättyissä tilanteissa. Haastattelemani uskonnottomia näyttää kuvaavan erityisesti kaikenlaisten kategorioiden näkeminen epämiellyttävänä ja tasapäistävänä. Silloin, kun identifikaatio nähtiin mahdollisena, oli se miellyttävää ainoastaan, mikäli kategoriaa oli mahdollista muovata yksilölliseen muotoon ja juuri itselle sopivaksi.

Uskonnottomuus oli tapa asettua uskontoon liittyvän keskustelun ja uskonnollinen-ateisti -dikotomian ulkopuolelle. Toinen keino tämän etäisyyden ottamiseen oli uskontoon liittyvän keskustelun merkitseminen vähemmän kiinnostavaksi. Uskontoihin kohdistuvaa välinpitämättömyyttä tarkastelleessa tutkimuskirjallisuudessa on tutkimuksesta riippuen hahmotettu erilaisia näkemyksiä toisaalta välinpitämättömyydestä, toisaalta välinpitämättömyyden ilmausten taustalla olevista, toisinaan voimakkaistakin asenteista ja symbolisista merkityksistä.¹⁴⁴ Oma näkökulmani tähän peilautuu suoraan yksilöllistymisteesiin. Beck ja Beck-Gernsheim kirjoittavat, kuinka yksilö ei ainoastaan saa, vaan hänen myös täytyy toimia jatkuvassa liikkeessä omien kiinnostuksen kohteiden, motivaatioiden ja merkitysten säilyttämässä yksilön rakentamisen projektissa.¹⁴⁵ Soveltaen voi sanoa, että yksilö on sitä, mistä hän on kiinnostunut ja mitä kohden orientoituu. Jos yksilö on sitä mitä hän tekee, ja mikäli hän tekee sitä mistä on kiinnostunut, on uskonnoista kiinnostuneen uskonnottomuuden uskonnottomuus helposti uhattuna. Ehdotan, että välinpitämättömyys on paitsi suoraa kiinnostuksen poissaoloa, myös toimintastrategia oman uskonnottomuuden suojelemiseksi. Vähäisen kiinnostuksen ilmaukset ovat tärkeitä ihmiselle, joka haluaa ylläpitää yksilöllisyyttä ilmaisevaa uskonnottomuuttaan muille uskonnottomille.

Yksilöllisyys ja kiinnostuneisuus heijastelivat myös käsityksiin suomalaisuudesta. Vaikka haastattelemani uskonnottomat kategorisoivat itseään suomalaisiksi, ei tätä kategorisointia erityisen paljon arvostettu. Katson valtion kansalaisuuden edustavan yhdenlaista tasoa kollektivistisessä ajattelussa, jossa määritelmät, identiteetit ja velvollisuudet asetetaan yksilölle ulkoa päin. Klassiseen kollektivistiseen rakenteeseen kuuluu myös ajatus siitä, että yhteisöön synnyttään, eikä siitä ole mahdollista erota.¹⁴⁶ Haastattelemani uskonnottomat kritisoivat suppeaa ajatusta suomalaisuudesta, määrittivät

¹⁴⁴ Esim. Cotter 2016, 257–258; Bullivant 2012, 100–106, Quack & Schuh 2017, 1–20.

¹⁴⁵ Beck & Beck-Gernsheim 2002, 1–22.

¹⁴⁶ Pessi & Grönlund 2018, 102.

kansalaisuuskeskustelun ja suomalaisuuden rajaamisen epäkiinnostavaksi ja katsoivat ihmisyyttä osin yli kansallisuusmäärittelyn.

Uskonottomuus koettiin neutraalina ja sisällöttömänä. Sen arvo rakentui kuitenkin sen mahdollistavuuden kautta. Senkin edessä kuitenkin epäröitiin. Lähtökohtaisesti itsensä asettaminen kyselyssä oleviin kategorioihin nähtiin vaikeana tai yhdentekevänä, epämiellyttävänä tehtävänä. Kategorisoinnin nähtiin olevan lähtökohtaisesti sitouttavaa, ja vievän yksilöä pois itsestään.

Ja ite koen näis asiois olevani hyvinkin yksilö että en pystyis laittamaan itseäni oikeen mihinkään sillee sataprosenttisesti sillee et joka päivä niinku kolmekuusviis olen juuri tällainen kun ottaa jonku sit sanakirjamääritelmän tai jonku siit kyseisest käsitteestä. (Kirsi)

Sen lisäksi, että itsensä määrittäminen tuntui hankalalta, myös toisen ihmisten määrittelemiseen suhtauduttiin kielteisesti. Kaikenlaiset ihmisryhmiä käsittelevät kyselykysymykset herättivät vahvoja tunteita, ja vastaaminen nähtiin epämiellyttävänä. Toisten ihmisten ryhmittely ulkoa päin oli lähtökohtaisesti kiellettyä, eikä siitä tullut hyvä olo. Kyselyn kysymyksiin oltiin valmiita vastaamaan, mutta sanallisissa vastauksissa tämä lähtökohta tuotiin aktiivisesti esille. Haastateltavat aistivat menevänsä moraalisesti arveluttaville alueille, vaikka vastauksiin vastattiinkin. Luokitteluja oltiin valmiita tekemään, mutta vain tiukkojen reunaehtojen toteutuessa.

Myös moraalia hahmotettiin yksilön sisäisen määrittelytavan mukaisesti.¹⁴⁷ Tämä näkyi kahdella tavalla. Yhtäältä käsityksiä oikeasta ja väärästä ammennettiin yksilön omista kokemuksista ulkoisten auktoriteettien sijaan. Toisaalta yksilöllisyys itsessään määritteli käsityksiä oikeasta ja väärästä. Kollektivistinen ajattelu lähtökohtaisesti nähtiin vääränä, ja sisältä kumpuava ajattelu oikeana. Yksilöllisyys siis *on* oikein toimimista. Joidenkin toimintojen, erityisesti musliminaisten peittävän pukeutumisen, nähtiin olevan moraalin kannalta arveluttavaa. Sitoutuminen liberaaliin ja individualistiseen ajattelutapaan kuitenkin ohjasivat ajattelua. Sallituksi ja hyväksytyksi pukeutuminen määriteltiin siinä tapauksessa, jos se kumpuaa yksilön omista motiiveista, tämän sisältä käsin.”-- *koitan ajatella liberaalisti ja sillä tavalla että, et jos se on heille tärkeätä niin sitten saavat pukeutua niin.*” (Vilja) Asioiden henkilökohtainen tärkeys, merkityksen suuruus tai syvyys, olivat siis kiellettyä ja sallittua tuottava raja.

¹⁴⁷ Yksilöllistymistä käsitelleet Beck ja Beck-Gernsheim sekä subjektiivista käännettä käsitelleet Heelas et al. katsovatkin, että yksilöllistyvä ja sisäisesti määrittyvä ajattelu vaikuttaa myös moraalikäsitteisiin. Heelas et al. 2005, 2–10; Beck & Beck-Gernsheim 2002, 120.

Yksilöllinen ajattelutapa ei suinkaan merkinnyt kaiken yhteisöllisyyden kuolemaa. Haastattelemani uskonnottomat olivat varsin kiinnostuneita erilaisista joukoista, ryhmistä ja yhteisöistä. Jos yhteisöstä, ilmiöstä tai viiteryhmästä oli mahdollista löytää henkilökohtaista merkityksellisyyttä, oli sitoutuminen aivan mahdollista. Haastateltavat vaikuttivat elävän joustavien yhteisöjen ja samanmielisten ystävien muodostamassa maailmassa, jossa juuri vertaisten näkemykset koettiin tärkeinä. Haastattelemieni uskonnottomien ajattelua ohjaavat tasa-arvoisuuden, vapauden, solidaarisuuden ja kansainvälisyyden arvot.¹⁴⁸

Kootusti voi sanoa yksilölähtöisen ja sisäisesti määrittyvän ajattelutavan lävistävän haastattelemieni urbaanien uskonnottomien ajattelua ja arvomaailmaa läpi kaikkien haastatteluissa keskusteltujen teemojen. Yksilöllisyys näyttää olevan niin keskeinen periaate, että sen haastaminen tai rikkominen herättää aitoa ahdistusta ja kauhua. Koska uskontokuntiin kuulumisen ja erityisesti Suomen evankelis-luterilainen kirkko nähdään lähtökohtaisesti yksilöllisyyttä estävinä, on niiden etäällä pitäminen uskonnottomasta hyvinkin tärkeää. Etäisyyden ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa virallista eroa, sillä yksilöllinen ihminen voi suunnata itsensä oman määrittelyn avulla yhteisön ulkopuolelle ja samalla jäädä jäseneksi. Uskonnottomuus näyttää olevan yksittäinen osatekijä laajempaa yksilöllisyyden ja yksilöllisesti rakennetun identiteetin ilmaisua. Uskonnottomuus toimii yksilöllisyyden ja vapauden mahdollistajana, merkinä ja ilmaisuna.

6. Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa on tarkasteltu, mitä uskonnottomuus merkitsee uskonnottomille urbaaneille milleniaaleille. Näkökulmani on rakentunut yhdeksän haastattelemani uskonnottomaksi itsensä mieltävän nuoren aikuisen haastatteluista. Kognitiiviset haastattelut ovat kytkeytyneet Kirkon tutkimuskeskuksen Gallup Ecclesiastica -tutkimuksissa käytettyihin kyselylomakkeisiin. Keskeisinä keskustelukumppaneina tutkielmassa ovat olleet Linda Woodheadin sekä Teemu Tairan, Kimmo Ketolan ja Jussi Sohlbergin uskonnoista etäännyviä sekä uskonnottomaksi identifioituvia käsittelevät uskontososiologiset tutkimusartikkelit. Heidän viitoittamallaan tiellä olen lähtenyt hahmottamaan uskonnottomien ajattelua erityisesti normalisoitumisen ja yksilöllistymisen näkökulmista.

Haastatteleman uskonnottomat hahmottavat uskonnottomuutta monitahoisesti. Kyseessä on väljä kategoria, josta on vaikea muodostaa sisäisesti ristiriidatonta määritelmää. Uskonnottomuus onkin uskonnottomille monia vastakkaisia, lomittaisia ja risteäviä asioita

¹⁴⁸ Vt. Woodhead 2017, 246–258.

samalla kertaa. Se on uskonnottomalle sekä tuttu, että vieras. Se on itselle luonteva ja sopiva, mutta sen edessä myös epäröidään. Siihen identifioitumista ei nähdä sitovana. Uskonnoton voi joustavasti välillä kuvata sillä itseään, ja välillä asettua sen ulkopuolelle. Se nähdään mukavana, luontevana kuvailuna jollekin, jolla ei lopulta ole arjessa tyypillisesti paljon väliä. Se on tilannekohtainen, eikä itsessään kovin sitova. Joitain reunaehtoja siihen kuitenkin liittyy, vaikka nekin ovat jossain määrin ristiriitaisia keskenään. Yhtäältä uskonnottomuus nähtiin uskontokuntiin kuulumattomuutena. Toisaalta uskonnottoman oli mahdollista olla kirkon jäsen. Se nähtiin myös jumalauskon poissaolona. Samalla siihen sisältyy monenlaisia 'suuremman' ja 'korkeamman' kokemuksia. Se oli osaltaan kirkon vähäistä merkitystä elämässä. Samalla kirkon pariin myös hakeuduttiin, myös konkreettisesti jumalanpalveluksiin. Se oli sitä, ettei uskonnollisen yhteisön jäsenyyttä tarvittu. Samalla kirkon jäsenyydellä oli syviäkin merkityksiä.

Linda Woodhead katsoo uskonnoista etäänntyneiden ihmisten olevan korostuneen yksilöllisiä ajattelussaan. Tämän tutkielman perusteella voi sanoa, että näin on myös niiden ihmisten kohdalla, jotka identifioituvat positiiviseen identiteettikategoriaan 'uskonnoton'. Uskonnottomuus näyttää kuvastavan ihmistä, joka haluaa tulla nähdyksi vain omana itsenään. Uskonnottoman kokemusmaailmasta katsottuna se kuvastaa vapautta ulkopuolisista määritelmistä, ja mahdollisuutta toteuttaa tätä vapautta. Oma uskonnottomuus nähdään ajanmukaisena käyttäytymisenä, rationaalisuutena ja kypsyytenä. Sillä on varsin positiivinen sävy: Olla uskonnoton on olla asioista perillä. Uskonnoton hahmottaa itsensä uteliaana mutta kriittisenä. Identifikaatiolla kuvataan myös katsomuksellisia asioita. Keskeisenä on kuitenkin viesti siitä, ettei alistu ulkopuolisille määrittelyille. Alistumattomuus onkin kantava teema. Uskonnoton ei halua ajatella, että olisi olemassa jotakin ihmistä korkeampaa. Katteoria voi sisältää ajatuksia erinäisistä 'voimista' tai 'jostain muusta', mutta hierarkioihin kytkeytyvä näkökulma sen jäsentymisessä on keskeinen. Uskonnottomalle tärkeää on myös muistuttaa omasta toleranssista uskontoja kohtaan. Varsinaisia eronteon kohteita ovatkin rakenteet, eivät yksittäiset ihmiset. Uskonnollisia ihmisiä on kuitenkin vaikea nähdä vain yksilöinä.

Uskonnottomuus hahmottuukin vahvalle eronteolle juuri uskonnollisten yhteisöjen suuntaan. Uskonnollisiin yhteisöihin kuuluminen nähdään lähtökohtaisesti vääränlaisena, yksilön ohittavana orientoitumisena. Erityisesti Suomen evankelis-luterilainen kirkko nähdään konservatiivisena, tunkkaisena, vanhanaikaisena ja yksilöllisyyden ohittavana instituutioon. 'Uskonto' määrittyikin uskonnottomille ennen kaikkea kirkon ja luterilaisuuden kautta. Kirkkoon liitettiin myös vahvoja mielikuvia poliittisesti oikeistolaisena, arvomaailmaltaan konservatiivisena tahona. Tässä tutkielmassa keskeiseksi piirteeksi kirkon epämukavuuden

taustalla nousi kuitenkin sen kollektivistisuus. Kirkon nähtiin olevan lähtökohtaisesti instituutio, joka ei ymmärrä yksilöllisyyttä, ei ole kiinnostunut tukemaan sitä ja jonka perustehtävä on toimia sitä vastaan.

Tairan, Ketolan ja Sohlbergin mukaan urbaanien milleniaalien uskonnottomuus on kytköksissä suomalaisuuden muuttuvaan merkitykseen. Haastattelemilleni uskonnottomille suomalaisuus on funktionaalinen, positiivinen mahdollistaja. Samalla se on kuitenkin identiteettinä etäinen ja vain osittain tärkeä. Tässä mielessä uskonto ja suomalaisuus saavat saman suuntaisia, lomittaisia merkityksiä. Tunneside suomalaisuuteen ei vaikuta vahvalta. Enemmän uskonnottomat haluavat kurottaa kansalaisuuksien ylitse. Kansainvälisyys, matkustelu ja erilaisten ihmisten tunteminen olivat teemoja, joita haastatteluissa tuotiin aktiivisesti esille. Maailmankansalaisuus, kokemukset ja moninainen lähipiiri olivat arvoja, joita korostettiin. Suomalaisuus nähtiin oivallisena välineenä, mutta itseisarvoisesti sillä ei haastatteluaineiston perusteella näyttänyt olevan vahvaa merkitystä. Niin kauan, kun suomalaisuus koetaan välineenä, on siihen suhtautuminenkin luontevaa. Se on jotakin, joka mahdollistaa asioita. Tämän vuoksi se halutaan jakaa mahdollisimman laajasti. Jos sitä hahmottaa itseisarvona, on siihen tarvetta ottaa etäisyyttä. Jos uskonnottomuus on kriittisen ajattelun, itsenäisyyden ja vapauden väline, niin suomalaisuus on hyvinvoinnin, turvallisuuden ja tasa-arvon väline. Ammatti tai opiskelijastatus, poliittiset mielipiteet ja ikä ovat kuitenkin kansalaisuuksia tärkeämpiä yhdistäjiä uskonnottomien omien kuvausten perusteella.

Suomalaisuutta, uskonnottomuutta ja valtion ja kirkon kytköksellisyyttä on mahdollista hahmottaa yhdessä. Kun uskonnottomuus merkitsee vapautta ja auktoriteeteille kumartamattomuutta, Suomi valtiona merkitsee jotakin sinänsä toimivaa ja positiivista, mutta ei itseisarvoisesti tärkeää. Valtiosta ei voi kuitenkaan erota, vaikka sitä murtaviin ajatuksiin sinänsä uskottaisiinkin. Kirkosta on voinut erota; se on jopa ollut helppoa ja trendikästä. Kirkko ikään kuin toimii valtion sijasta siinä kohtaa, kun uskonnoton haluaa irtisanoutua jostakin. Kirkko tarjoaa siis miellyttävän tavan ilmaista vapautta ja yksilöllisyyttä, samalla kun valtiojärjestelmästä ei ole mahdollisuutta irrottautua.

Haastattelemillani uskonnottomilla implisiittinen uskonnottomuus näyttää kytkeytyvän voimakkaasti sosiaaliseen ympäristöön, erityisesti primaarisosialisaatioon ja vanhempien malliin. Uskonnottomien merkityksenannossa uskonnottomuutta taas kytkettiin voimakkaasti kunkin omaan päätökseen, yksilön rationaaliseen pohdintaan. Uskonnottomuus on jotain, jonka katsotaan olevan yksilön oma saavutus. Uskonnottomuus on tila, sosiokulttuurinen asemapaikka, josta käsin tehdään yksilöllisiä, vapauteen ja itsenäisyyteen perustuvia liikehdintöjä. Osa liikehdinnöistä voi astua hyvinkin lähelle uskonnollisen tai henkisyyden

alueille, mutta oma päätös uskonottomuudesta säilyttää alkuperäisen asemapaikan. Identiteetikategoriana uskonottomuus on siis päätös, joka joustaa kontekstuaalisesti. Päätöksenä se kuitenkin vaatii jatkuvaa työstämistä ja vahvistamista.

Uskonottomuus on jokapäiväinen, arkinen ja totuttu asia uskonottomien elämässä. Kategoriana se tosin ei ole automaattisesti läsnä niidenkään uskonottomien arjessa, jotka siihen kyselyissä identifioituvat. Normaalin aseman saaneena uskonottomuus on asema, jonka menettäminen synnyttää kielteisiä tuntemuksia. Totuttuna, odotettuna asiana uskonottomuus tuottaa sosiaalista järjestystä, jossa uskonottomana oleminen on lähtökohtaisesti hyväksytympi ja parempi asia kuin uskonollisuus. Haastattelemieni uskonottomien urbaanien milleniaalien ajattelu on voimakkaan yksilöllistynyttä. Niin uskontoon (ja uskonottomuuteen) kuin muihinkin asioihin liittyviä arvoja ja periaatteita hahmotetaan yksilöstä käsin. Tällä tavoin uskonottomuus on yksittäinen osatekijä laajemmassa yksilöllisessä identiteetin tuottamisessa.

Kiteyttäen voi sanoa, että uskonottomuus saa merkityksensä seuraavan kuuden, osittain lomittaisen ulottuvuuden kautta. Ensiksi se on kokonaisvaltaista ja suojeltua hiljaisuutta uskoon liittyvistä asioista. Tämä merkitys on rakentunut niin keskeiseksi, että sen rikkominen sosiaalisissa tilanteissa synnytti kiukkua ja kiusaantuneisuutta. Tähän kytkeytyen se on myös tietynlaisen jumalauskon poissaoloa. Vaikka monenlaista epämääräistä uskomusta löytyy, keskeisenä määrittävänä rajana on kuitenkin ihmistä *korkeamman* tahon näkeminen käytännössä mahdottomana.

Toiseksi uskonottomuus on strategisesti ylläpidettävää etäisyyttä uskonollisiin organisaatioihin. Kolmanneksi uskonottomuus on omakohtaisen kokemuksen ja identifikaation kautta rakentuvaa kuulumattomuutta näihin uskonollisiin yhteisöihin. Tämä saattaa käytännössä saada erilaisia muotoja. Yhteistä on kuitenkin voimakkaan eron rakentaminen yhteisöjä kohtaan, ja yhteisöjen näkeminen alistavina ja ikävinä. Neljänneksi uskonottomuus on uskonottomien ajattelussa asema, jonka yksilö voi rationaalisen pohdinnan ja kriittisen ajattelun tuloksena saavuttaa. Se on vapaa tila, jonka yksilö on itselleen mahdollistanut. Samalla tätä saavutettua tilaa on pidettävä yllä ja vahvistettava arjessa lakkaamatta. Viidenneksi uskonottomuus on vapauden ja yksilöllisyyden mahdollistaja, ylläpitäjä ja ilmentäjä. Tämän yksilönvapauden sisällä uskonottoman on mahdollista työstää ja keittää itseään erilaisiin suuntiin. Mahdollisia tahoja löytyy niin ateismin kuin henkisyydenkin alueilta, ja erilaisia identiteettejä viritellään joustavasti itselle sopivaksi. Kuudenneksi uskonottomuus on myös joillekin uskonottomille omasta arjesta tuttu, luonteva tapa kuvata joitain yllä olevista merkityksistä. Se saa siis muotonsa sekä eksplisiittisesti että

implisiittisesti. Kiteyttäen voi sanoa, että uskonnottomuus on identiteettikategoria, joka saa muotonsa ja määreensä yllä olevien näkökulmien kautta. Se on määreiltään voimakkaan normalisoitunut, ja kategorianakin helposti ymmärrettävä ja tuttu joidenkin uskonottomien arkitodellisuudesta. Uskonnottomaksi identifioitumalla urbaani milleniaali ilmaisee olevansa yksilöllinen, liberaali, kriittinen ja maailmaa uteliaasti katsova ihminen. Uskontotieteellisessä tutkimuksessa voisi olla hyvä nähdä myös positiivisen identifikaation kautta määrittyvä uskonnottomuus tapana ilmaista yksilöllistä elämänasennetta. Tämä koskee erityisesti kyselylomakkeita, joissa ei välttämättä ole muita tilaisuuksia korostaa tätä ajattelutapaa. Uskonnottomuudessa ei nähdäkseni ole lähtökohtaisesti kyse vain kategoriasta itsestään. Se viittaa itsensä ulkopuolelle, ikään kuin yhdeksi osaksi suurempaa yksilöllisen ihmisen kokonaisuutta.

Tämän tutkielman tulokset ovat kytöksissä niihin päätöksiin, joita olen matkan varrella tehnyt. Vaihtoehtoisilla valinnoilla työn muoto ja mahdollisuudetkin olisivat saattaneet olla erilaisia. Itse päätin sisällyttää haastatteluihini jopa neljätoista Gallup Ecclesiastica -kyselyn kysymystä. Valitsemalla pienemmän määrän käsiteltäviä kyselykysymyksiä, olisi niiden teemoihin saattanut pureutua syvemmälle. Tämä olisi keventänyt haastattelutilanteita ja lyhentänyt niihin kulunutta aikaa, jolloin soveltaviin lisäkysymyksiin olisi ollut enemmän mahdollisuuksia. Päätin pitää uskonnottomuuden teemaa alusta asti näkyvästi mukana tutkielman tiedonkeruussa. Haastateltavat tiesivät siis varsin hyvin, että saapuvat puhumaan juuri uskonnottomuudesta uskonnottomina ihmisinä. Olisi kiinnostava tietää, missä määrin vaihtoehtoiset päätökset vaikuttaisivat johtopäätöksiin.

Tämä tutkielma käytännössä vain raapaisi pintaa lukuisista eri näkökulmista liittyen uskonnottomuuteen. Hyödyllisiä jatkotutkimuksen suuntia on siis lukuisia. Uskonottomien merkityksenantoa olisi hyvä tarkastella laadullisesti ilman kyselyjen väistämättäkin mukanaan tuomia tiukkoja raameja. Olisikin mielenkiintoista tietää, hahmottaisivatko uskonnottomat itseään niin kuin tämän tutkielman kautta vaikuttaa, mikäli heidän edessään ei olisi minkäänlaisia kyselylomakekysymyksiä. Tarkennukset uskonnottomuuden ja individualismin suhteisiin ansaitisivat tarkempaa analyysiä. Tämän rinnalla saattaisi olla hyvä kuljettaa myös talousliberalismiin liittyvää näkökulmaa.

Uskonnottomuuden tutkimus ja uskontotieteen kenttä laajemminkin hyötyisi kyselytutkimuksiin kytkeytyvän laadullisen tutkimuksen tekemisestä. Kognitiivisten haastattelujen hyödyntäminen auttaisi saamaan uudenlaista tietoa myös muista uskonnottomuutta käsittelevistä kyselyistä niin kotimaisella kuin kansainväliselläkin tasolla. Tutkielman perusteella voidaan sanoa, että tällä tiedonkeruumenetelmällä on mahdollista saada

myös sellaista relevanttia tietoa tutkittavasta ilmiöstä, joka ei palaudu ainoastaan kyselylomakkeen testaamiseen tai kehittämiseen. Tässä tutkielmassa kognitiivisella haastattelulla läpi käytyjä kyselykohtia oli varsin paljon. Tämä väistämättäkin vaikutti kunkin aiheen käsittelyyn, kun haastatteluihin oli varattu rajallisesti aikaa. Keskittymällä vaikkapa vain muutamiin kohtiin jossakin laajemmassa kyselyssä olisi mahdollista päästä kategorioiden merkityksiin entistäkin syvemmälle. Vastaavasti uskonnottomuuden tutkimusta on syytä harjoittaa myös kyselyjen maailman ulkopuolella. Itse päätin pitää uskonnottomuuden teemana näkyvillä koko tiedonkeruuni ajan. Uskonnottomuutta ja uskonottomia ihmisiä voisi kuitenkin lähestyä myös toisin, tuomatta tätä näkökulmaa vahvasti esille heti alkuun tai kysymällä siitä suoraan vasta muiden teemojen jälkeen. Olisi myös tärkeä tietää, kuinka paljon tämän tutkielman tuloksiin vaikuttivat kyselyiden kautta tapahtuneet rajaukset ja näkökulmat. Hahmottaisivatko uskonottomat uskonnottomuuttaan samalla tavalla, jos heidän edessään ei olisi käyttämiäni kyselykysymyksiä?

Erityisesti Suomen kontekstissa olisi tärkeää syventyä uskonnottomuuden ja suomalaisuuden risteäviin merkityksiin tätä tutkielmaa pidemmälle. Tarkempaa analyysiä myös nationalismiin, uskonnottomuuden, individualismiin ja sukupolven kytköksistä olisi syytä saada. Lisäksi tutkielmassa ainoastaan sivuttiin urbaaniuden ja uskonnottomuuden kytköksiä. Sen lisäksi, että eri Suomen maantieteellisten alueiden välillä olisi hyvä tehdä vertailevaa tutkimusta, olisi hedelmällistä syventyä lisää myös kaupunkilaisuuden ja uskonnottomuuden suhteisiin. Sukupolven lisäksi tulisi tarkastella myös muita muuttujia, kuten luokkaa ja sukupuolta. Molempien kohdalla näkökulmina voivat toimia sekä niiden näkyminen uskonnottomuudessa, että se, kuinka sukupuolta ja luokkaa tuotetaan uskonnottomuuteen kytkeytyvässä keskustelussa ja identifikaatiossa.

Uskonnottomuutta tulisi lähestyä myös muiden uskontokuntien kautta. Tämän tutkielman johtopäätökset heijastelevatkin Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa. Enemmistönäkökulma korostuu entisestään haastateltujen etnisyyden kautta. Kokonaiskuvaa rakentaakseen olisi siis suunnattava katse myös muista uskonnoista etäännyneisiin. Samalla tavoin tulisi tarkastella niitä uskonottomia, joiden vanhemmat tai isovanhemmatkaan eivät ole kuuluneet mihinkään uskontokuntaan.

Olen tässä tutkielmassa todennut, ettei uskonnottomuus näytä olevan erityisen keskeinen tapa sosiaaliseen erottautumiseen ainakaan urbaanien milleniaalien välisissä suhteissa. Aineisto ei ole kuitenkaan mahdollistanut tarkempaa analyysiä aiheesta. Kyseessä on kuitenkin merkittävä kysymys, joka ansaitsisi uskontososiologista tarkastelua osakseen. Minkälaiset uskontotieteellisesti relevantit identiteetit voisivat tarjota hedelmällistä maaperää

sosiaaliseen erottautumiseen uskonottomien urbaanien milleniaalien keskuudessa? Potentiaalisia uskontotieteellisiä mahdollisuuksia tämän näkökulman tarkasteluun voisi olla esimerkiksi erilaiset uushenkisyyden muodot ja sen tematiikalla leikittely sekä uushenkisyyden ja uskonnotomuuden lomittuminen. Aika alkaa olemaan kypsä myös uskonnotomuuden ja primaarisosialisaation tarkasteluun näkökulmasta, jossa fokuksena on uskonnotomat urbaanit milleniaalit vanhempina. Millä tavalla uskonto on läsnä- tai poissaolevana uskonnotomien urbaanien milleniaalien kasvatuksessa?

Aineisto- ja kirjallisuusluettelo

Tutkimushaastattelut

Haastatteluaineisto tekijän hallussa. Haastattelulitteraatiot tullaan tarjoamaan Yhteiskuntatieteelliseen tietöarkistoon arkistoitavaksi. Arkistoinnin jälkeen tekijän hallussa olevat versiot hävitetään.

Kirsin haastattelu 31.10.2018
Matin haastattelu 6.11.2018
Saken haastattelu 14.11.2018
Joonaksen haastattelu 15.11.2018
Nooran haastattelu 17.11.2018
Viljan haastattelu 27.11.2018
Janikan haastattelu 28.11.2018
Auroran haastattelu 28.11.2018
Markuksen haastattelu 14.12.2018

Kirjallisuus

Ahola, Anja (1998). Haastattelutilanne surveyvastausten rakentajana. Seppo Paananen, Anneli Juntto & Hannele Sauli (toim.), *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 257–282.

Alasuutari, Pertti (1999). *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

- Antola, Laura (2011). Identiteettiperformanssi verkossa – Facebook ja minuuden esittäminen. *Wider Screen* 1-2, 1–6.
- Arweck, Elisabeth (2013). "I've been Christened, but I don't Really Believe in It": How Young People Articulate their (Non)Religious Identities and Perceptions of (Non)Belief. Abby Day, Giselle Vincett & Christopher Cotter (eds), *Social Identities Between the Sacred and the Secular*. Farnham: Ashgate, 103–125.
- What is Atlas.ti? (s.a.). *Atlas.ti*. <https://atlasti.com/product/what-is-atlas-ti/> (Luettu 17.3.2019)
- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2002). *Individualization*. Los Angeles: SAGE.
- Berger, Peter & Thomas Luckmann (2009). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Bremborg, Anna Davidsson (2013). Interviewing. Michael Stausberg & Steven Engler (toim.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. Abingdon: Routledge. 310–322.
- Bruce, Steven (2002). *God is dead: secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bullivant, Stephen. (2012). Not so indifferent after all? Self-conscious atheism and the secularisation thesis. *Approaching Religion* 2(1), 100–106.
<https://doi.org/10.30664/ar.67496>
- Bullivant, Stephen (2008). Research Note: Sociology and the Study of Atheism. *Journal of Contemporary Religion* 23(3), 363–368.
- Campbell, Colin (1971). *Toward a Sociology of Irreligion*. Lontoo: Macmillan.
- Cotter, Christopher (2016). *Religion-Related Discourse. A Critical Approach to Non-Religion in Edinburgh's Southside*. Lancaster: Lancaster University.
- Day, Abby (2011). *Believing in Belonging. Belief & Social Identity in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Day, Abby, Giselle Vincett & Christopher Cotter (2013). Introduction. What lies between: Exploring the depths of social identities between the sacred and the secular. *Social identities between the sacred and the secular*. Abby Day, Giselle Vincett, Christopher Cotter (eds), Abingdon: Routledge. 1–4.

Day, Abby & Lois Lee (2014). Making sense of surveys and censuses: Issues in religious selfidentification. *Religion* 44(3), 345–356.

Douglas, Mary (2000). *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Eroakirkosta.fi-palvelun tavoite: Kirkko on erotettava valtiosta (1.5.2014). *Eroa kirkosta*. <http://eroakirkosta.fi/media/taustatietoa/toiminta-ajatus.html> (Vierailtu 11.11.2019)

Foucault, Michel (2007). Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978. Michel Senellart, François Ewald & Alessandro Fontana (eds) New York: Palgrave Macmillan.

Hackett, Conrad (2014). Seven things to consider when measuring religious identity, *Religion* 44(3), 396–413, DOI: 10.1080/0048721X.2014.903647

Hall, Stuart (1999). *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Heelas, Paul & Linda Woodhead, Benjamin Steel, Bronislaw Szerszynski, Karin Tusling (2005). *The Spiritual Revolution. Why religion is giving way to spirituality*. Oxford: Blackwell.

Helsingin seurakunnat: Jäsentilasto 2018 (2018). *Helsingin seurakuntayhtymä*. https://www.helsinginseurakunnat.fi/material/attachments/FqezFG6hL/jasentietojen_vuositolasto_2018_hsrky.pdf (Luettu 17.3.2019)

Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme (2004). *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

Hovi, Tuija (2018). Jäsenyys uskonnollisessa yhteisössä. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 207–220.

Howe, Neil & William Strauss (2000). *Millennials rising: The Next Great Generation*. New York: Vintagebooks.

Hurri, Samuli (2014). *Birth of the European Individual: Law, Security, Economy*. Routledge.

- Jokinen, Arja, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (2012). *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Eeva (2005). *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jong, Jonathan (2015). On (not) defining (non)religion. *Science, Religion and Culture*, 2(3), 15–24. DOI: 10.17582/journal.src/2015/2.3.15.24
- Navarro-Rivera, Juhemkontt & Barry A. Kosmin (2011). Surveys and Questionnaires. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* Routledge. Michael Stausberg & Steven Engler (eds), 394–420.
- Karjalainen, Mira (2018). Käännöksen henkisyys. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim), *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 265–277.
- Kielitoimiston sanakirja (6.6.2018). *Kielitoimiston sanakirja, Kotimaisten kielten keskus*. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (Luettu 13.10.2019)
- Kontala, Janne (2016). *Emerging Non-religious Wordview Prototypes: A Faith Q-sort-study on Finnish Group-affiliates*. Åbo: Åbo Akademi.
- Kurkela, Reijo & Hannele Sauli (1998). Tilastolliset luokitukset ja arki. Seppo Paananen, Anneli Juntto & Hannele Sauli (toim), *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 27–42.
- Lee, Lois (2012). Research Note: Talking about a Revolution: Terminology for the New Field of Non-Religion Studies. *Journal of Contemporary Religion* 27(1), 129–139. DOI: 10.1080/13537903.2012.642742
- Lee, Lois (2014). Secular or nonreligious? Investigating and interpreting generic ‘not religious’ categories and populations. *Religion* 44(3), 466–482. DOI: 10.1080/0048721X.2014.904035
- Lee, Lois (2015). *Recognizing the Non-Religious: Reimagining the Secular*. Oxford: Oxford University Press.
- Leinonen, Minna, Katri Otonkorpi-Lehtoranta & Tuula Heiskanen (2017). Kyselyhaastattelu. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 87–110.

- Mahlamäki, Tiina (2012). Religion and atheism from a gender perspective. *Approaching Religion* 2(1), 58–65.
- Mikkeli, Heikki & Jussi Pakkasvirta (2007). Tieteiden välissä? Johdatus monitieteisyyteen, tieteidenvälisyyteen ja poikkitieteellisyysyteen. Helsinki: WSOY.
- Mäkinen, Olli (2006). *Tutkimusetiikan ABC*. Helsinki: Tammi.
- Nelson, Chad & Robert Woods (2011). Content Analysis. Michael Stausberg & Steven Engler (toim.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* Routledge, 109–121.
- Niemelä, Kati (2011). Heikkeneekö uskonnollisuus ikäryhmissä? Uskonnollinen kasvatus ja sen merkitys uskonnollisuuden selittäjänä. Kimmo Ketola, Kati Niemelä, Harri Palmu & Hanna Salomäki (toim), *Uskonto suomalaisten elämässä. Uskonnollinen kasvatus, moraali, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 40–59.
- Niemelä, Kati (2015). No Longer Believing in Belonging: A Longitudinal Study of Generation Y from Confirmation Experience to Church Leaving. *Social Compass* 62(2), 172–186.
- Pauha, Teemu & Kimmo Ketola (2015). Mikä selittää suomalaisten islam -vastaisuutta? Riku Hämäläinen & Heikki Pesonen (toim), *Kohtaamisia. Kirjoituksia uskonnosta, arjesta ja monikulttuurisuudesta*. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, 94–105.
- Pessi, Anne Birgitta & Henrietta Grönlund (2018). Julkinen ja yksityinen: uskonnon monipaikkaisuus. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim), *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 100–112.
- Piispa, Mikko (2018). *Yhdeksän sanaa Y-sukupolvesta*. Helsinki: Teos.
- Prometheus-leirin tuki ry (s.a.) *Tietoa Protusta*. <https://www.protu.fi/yhdistys> (Vierailtu 6.11.2019)
- Purhonen, Semi (2007). *Sukupolvien ongelma. Tutkielmia sukupolven käsitteestä, sukupolvitietoisuudesta ja suurista ikäluokista*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Purhonen, Semi, Jukka Gronow, Riie Heikkilä, Nina Kahma, Keijo Rahkonen & Arho Toikka (2014). *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Quack, Johannes & Cora Schuh (2017). Conceptualising Religious Indifference in Relation to Religion and Nonreligion. Johannes Quack & Cora Schuh (toim.), *Religious Indifference: New Perspectives From Studies on Secularization and Nonreligion*. Springer, 1–24.
- Quack, Johannes (2014). Outline of a Relational Approach to ‘Nonreligion’. *Method & Theory in the Study of Religion* 26 (4-5), 439–469.
- Ramey, Steven (2019). Nostalgia and the Discourse Concerning “Nones”. Vaia Touna (toim.) *Strategic Acts in the Study of Identity: Towards a Dynamic Theory of People and Place*. Sheffield: Equinox, 21–47.
- Ramey, Steven (2013). What happens when we name the nones. *Huffpost* 21.2.2013/23.4.2013. https://www.huffingtonpost.com/steven-ramey/what-happens-when-we-name-the-nones_b_2725169.html (Luettu 25.1.2019)
- Ramey, Steven & Monica Miller (2013). Meaningless Surveys: The faulty ‘Mathematics’ of the ‘Nones’. *Huffpost* 7.11.2013/23.1.2014. https://www.huffingtonpost.com/steven-ramey/meaningless-surveys-the-f_b_4225306.html (Luettu 21.1.2019)
- Rommel, Atko & Marko Uibu (2015). Outside Conventional Forms: Religion and NonReligion in Estonia. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 8(1), 5–20.
- Remy, Johannes (2004). Onko modernisaatio vai etnisyys kansakuntien perusta? Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit*. Helsinki: WSOY, 48–69.
- Stringer, Martin (2013). The Sounds of Silence: Searching for the Religious in Everyday Discourse. Abby Day, Giselle Vincett, & Christopher Cotter (toim.) *Social Identities between the Sacred and the Secular*. Farnham: Ashgate, 161–171.
- Sulkunen, Pekka (1998). *Johdatus sosiologiaan*. Helsinki: WSOY.

- Taira, Teemu (2012). More Visible but Limited in Its Popularity: Atheism (and Atheists) in Finland. *Approaching Religion* 2(1), 21–35. <https://doi.org/10.30664/ar.67489>
- Taira, Teemu (2014). *Väärin uskottu? Ateismin uusi näkyvyys*. Turku: Eetos.
- Taira, Teemu (2018). Ateismi, uskonnottomuus ja uskontokritiikki. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 125–138.
- Taira, Teemu (2019). Suvivirsi ja kristinuskon ”kulttuuristuminen” katsomuksellisen monimuotoisuuden aikana. *Uskonnotutkija - Religionsforskaren* 8(1). <https://doi.org/10.24291/uskonnotutkija.v8i1.83000>
- Taira, Teemu, Kimmo Ketola & Jussi Sohlberg (2019). Normalization of Nonreligion among the Millennials: The Case of Nones in Finland. Käsikirjoitus.
- Taves, Ann (2018). What is Nonreligion? On the Virtues of a Meaning Systems Framework for Studying Nonreligious and Religious Worldviews in the Context of Everyday Life. *Secularism and Nonreligion* 7(1). DOI: [10.5334/snr.104](https://doi.org/10.5334/snr.104)
- Tervo-Niemelä, Kati (2018). Ikä- ja sukupolvivaikutteet uskonnollisuudessa. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Turku: Eetos, 140–152.
- Toivonen, Timo (2003). Sukupolvi yhteiskunnallisen muutoksen selittäjänä. Harri Melin & Jouko Nikula (toim.), *Yhteiskunnallinen muutos*. Tampere: Vastapaino, 109–120.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Vernon, Glenn (1968). The Religious “Nones”: A Neglected Category. *Journal for the Scientific Study of Religion* 7(2), 219–229.
- Voas, David & Alasdair Crockett (2005). Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging. *Sociology* 39(1), 11–28. DOI: [10.1177/0038038505048998](https://doi.org/10.1177/0038038505048998)

Voas David & Stefanie Doebler (2011). Secularization in Europe: Religious change between and within birth cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4(1), 39–62.

Väänänen, Riitta (2013). *Perheen rakenteen, dynamiikan ja arvojen merkitys lapsen psyykkiselle hyvinvoinnille*. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.

Williams, Raymond (1961). *The Long Revolution*. Lontoo: Penguin Books.

Willis, Gordon (2005). *Cognitive Interviewing: A Tool for Improving Questionnaire Design*. Lontoo: SAGE.

Woodhead, Linda (2016). “No Religion” in Britain: the rise of a new cultural majority. *Journal of the British Academy* 4, 245–61.

Woodhead, Linda (2017). The Rise of ”No Religion”: Towards an Explanation. *Sociology of Religion* 78(3), 247–262.

Zuckerman, Phil (2012). Contrasting irreligious orientation: atheism and secularity in the USA and Scandinavia. *Approaching Religion* 2(1), 8–20.
<https://doi.org/10.30664/ar.67488>

Zuckerman, Phil, Luke W. Galen & Frank L. Pasquale (2016). *The Nonreligious: Understanding Secular People and Societies*. New York: Oxford University Press.

Liitteet

Liite 1: Rekrytointi-ilmoitus

Julkaistu Facebookissa omassa profiilissani julkisena päivityksenä 24.10.2018.

**Hei tyypit!* Teen gradua uskonottomuudesta, ja tällä hetkellä etsin siihen vapaaehtoisia haastateltavia. Olisitko se juuri Sinä?*

Kohderyhmääni ovat kaikki itsensä uskonottomaksi mieltävät, 1980- tai 90-luvulla syntyneet pääkaupunkiseutulaiset ihmiset.

Jos tunnistit tästä itsesi ja osallistuminen kiinnostaa niin tule ihmeessä mukaan! Kätevimmin ilmoitat kiinnostuksestasi täyttämällä alla olevan lomakkeen, niin otan sen perusteella yhteyttä lisäinfon ja haastatteluajkojen kanssa. Vaihtoehtoisesti voit myös mailata mulle tietosi (nuo asiat joita lomakkeessakin kysytään) [sähköpostiosoite]. Vastaan samaisesta mailiosoitteesta mielelläni myös mahdollisiin kysymyksiin.

Haastattelut järjestetään yksilöhaastatteluina marras-joulukuun aikana ja kestävät noin tunnin verran. Lähtökohtaisesti haastattelut pidetään Helsingin yliopiston keskustakampuksella, mutta tästäkin voimme sopia tilannekohtaisesti. Haastateltavien henkilöllisyys säilyy anonyyminä koko prosessin ajan.

Kiitos jo etukäteen! 💖

[Linkki verkkolomakkeeseen]

Liite 2: Haastattelujen runko ja haastatteluissa käytetyt tunnuslukysymykset

ALKUUN:

1. Kertaus:

- Vapaaehtoisuus
- Anonymiteetti
- Luottamuksellisuus
- Aineiston kerääminen, säilyttäminen tutkimuksen aikana sekä arkistointi sen päätteeksi

2. Haastattelujen tarkoitus ja luonne

- Tarkoituksena käydä lävitse kyselytutkimusta ja keskustella siitä
- Kyselykysymykset perustuvat oikeaan tutkimukseen, joka on tehty Suomessa 2015
- Yksi kysymys kerrallaan, lomakkeen täyttämisen jälkeen niistä keskustellaan
- **Kehotus ääneen ajatteluun: Kannustan ajattelemaan vastausprosessia ääneen mahdollisimman nopeasti nähtyäsi kysymyskohdan.**
- Ei ”oikeita” eikä ”väärä” vastauksia. Olen kiinnostunut sinun vapaasti virtaavista ajatuksistasi juuri sellaisina, kuin ne tulevat.
- Vastausvaihtoehtojen lisäksi voimme puhua myös kysymyksistä; mitä kysymyksistä nousee mieleen

3. Taustakysymykset

- Ikä (syntymäaika), ammatti tai opiskeluala, muuta itsestä?

TUNNUSTELU- JA LISÄKYSYMYKSET GALLUP ECCLESIASTICA -KYSELYSTÄ
POIMITTUIHIN KYSYMYKSIIN:

- Muistatko, minkälaisen asioiden kautta päädyit vastaukseesi?
- Mitä mietit, kun näit kysymyksen?
- Mitä [käsite] sinulle tarkoittaa? Mitä se ei tarkoita?
- Oliko tämä helppo vai vaikea kysymys? Miksi?

- Huomasin, että vastasit nopeasti/hitaasti. Miksihän näin?
- Vastasit lomakkeelle ”En osaa sanoa”. Mistä tämä kumpuaa

Liite 3: Haastateltavien perustiedot

NIMI	IKÄ	SYNTYMÄVUOSI	AMMATTI/OPISKELUALA
Aurora	29	1989	Fysioterapeutti
Janika	33	1984	Yliopisto-opiskelija
Joonas	31	1987	Opiskelija, ylempi ammattikorkeakoulututkinto
Kirsi	33	1985	Sairaanhoitaja
Markus	29	1989	Työskentelee valtion virastossa
Matti	30	1987	Markkinointiala
Noora	27	1991	Yliopisto-opiskelija
Sakke	35	1983	Konsultti
Vilja	29	1988	Teatteri- ja musiikkiala